



Innhold

- | | | | |
|----|--|----|---|
| 2 | Status på hverdagslandskapet i Danmark | 29 | Workshop om skjøtsel av kulturmark |
| 2 | Nye styremedlemmer | 30 | Naturlige gressmarker i Norden – hvordan forvalter vi dem i dag? |
| 4 | Kulturmarksforvaltning og skjøtsel i Norge i et nordisk perspektiv | 36 | På sporet av skogfjennene i Buskerud |
| 9 | Krattande av vårdbiotop - fra talkoläger på Jungfruskär | 40 | Grevskapet Langeland og kulturlandskabets utvikling i 1600- og 1700-tallet |
| 12 | Frivillige jordløse og naturglade naturplejere. Win – win. | 43 | Vannveier og gamle industriminnesmerker |
| 14 | Slåttemark på dagsorden! Fra feltkurs i Oppdal | 45 | Bokanmeldelser: |
| 19 | Biologisk mangfold i utmarka: Beitedyr er viktige for spredning av plantegener | | • Svend Thorsen: Strandjagt |
| 22 | Slåttemyr - ei trua kulturmark | 48 | • Dag J. Lønning: Jordboka |
| 24 | Forsommerbrand skaber 'ny start' på Randbøl Hede | 50 | Inntrykk fra årsmøtet 2018 |
| 26 | Skjøtsel av gammel slåttemark | 50 | Invitasjon til årsmøte i Nordisk kulturland skapsforbund 2019 - Røros og Os |

Forsidebilde fra det utvalgte kulturlandskapet Stølsvidda i Valdres (foto:Stig Horsberg)



Flemming Nielsen

Status på hverdagslandskabet i Danmark

Som opfølgning på Stigs leder om hverdagslandskabet i Norge ses her på det danske landskab i skrivende stund.

Det danske landskab er særdeles intensivt udnyttet, 62% benyttes som landbrugsareal, hvoraf 93% er under plov. Hver 5. landbrug er økonomisk presset, blev der meddelt her medio nov. 2018, dvs. der foregår en accelererende strukturudvikling. En udvikling som sletter spor af tidligere tiders dyrkningsmønstre, skel såvel som stendiger angribes og forsvinder. Der er ikke fokus på "kulturlandskabet", der er manglende viden omkring dette, i stort set alle uddannelser inden for jordbruget, lige fra faglærte niveau til kandidaten er indholdet om kulturlandskabet stort set fraværende, "det man ikke kender til, kan man heller ikke tage varer på".

Ligeledes skete der også et stort tab af viden omkring kulturlandskabet og planlægning/registrering i forbindelse med Kommunalreformen i 2007 – amterne blev nedlagt og den tidligere regionplanlægning blev overført til kommunerne. Der var 16 amter som blev nedlagt og hovedparten af deres opgaver blev overført til de nu 98 kommuner. De faglige miljøer blev "splittet" ud på disse

98 kommuner.

Mange beskyttede "kulturlandskaber", Jf. Naturbeskyttelsesloven §3 blev plejet med medvirken fra amterne, der f.eks. ryddede, satte hegn og lavede græsningsaftaler. Disse tiltag er videreført i nogle kommuner, men mange kommuner har nedprioriteret disse tiltag. Derfor er mange af disse arealer i en særdeles ringe tilstand og på vej til tilgroning, som følge af manglende pleje. Det samme er tilfældet for pleje og tilsyn af fortidsminder samt beskyttede sten- og jorddiger. Dette som en følge af manglende kompetencer og ressourcer i kommunerne.

Alle disse forhold for kulturlandskabet sættes i skyggen af ønsket om at bevare biodiversiteten og ikke mindst, heldigvis, et tiltagende fokus på klimaændringer.

Derfor er det vigtigt, at vi i fællesskab her i Nordisk Kulturlandskabsforbund i alle fire nordiske lande beriger hinanden med viden og erfaring samt sætter kulturlandskabet endnu mere på dagsordenen.

Flemming Nielsen
Bestyrelsesformand

Presentasjon av nye styremedlemmer i forbundet 2017-2018

Flemming Nielsen (f. 1951) - ny bestyrelsesformand 2018

Mit navn er Flemming Nielsen - vokset op på en lille gård på landet i 50'erne. Jeg arbejdede ved landbruget i Danmark og Sverige i 60'erne. I 70'erne arbejdede jeg for en landbrugsrådgivning i Nordjylland og studerte efter hvert til forstkandidat på Landbohøjskolen, Københavns Universitet Jordbrugsvidenskabelige Fakultet. Her fikk jeg min interesse for naturbeskyttelse og landskabspleje samt skovhistorie og valgte planlægning i det åbne land samt naturpleje med husdyr som tilvalgsfag.

Mens jeg læste, gik jeg ind i Danmarks Naturfredningsforenings lokalkomite. Senere har jeg været aktiv i Friluftsrådet, bl.a. som formand i Kreds Århus Bugt. Ligeledes har jeg koordineret flere frivillige projekter med borgerinddragelse i lokalområdet. I mit job på Jordbrugets Uddannelsescenter i Århus (1987) udviklede jeg kurser i natur- og landskabspleje samt pleje af kulturhistoriske spor. I udviklingen af kurser og som regelmæssig gæsteforelæser brugte jeg Eiler Worsøe

(forbundets første styreleder), og han inviterede mig i begyndelsen af 90'erne med til forbundets årsmøde i Sønderjylland, der jeg blev medlem.

I 1995 blev jeg mellemlider på Jordbrugets Uddannelsescenter Århus med ansvar for landbrug, skovbrug og erhvervsakademiet akademi, jordbrugsteknolog. Jeg sad i Undervisningsministeriets arbejdsgruppe omkring udviklingen af Jordbrugsteknologuddannelsen og fik mulighed for at sætte et fingeraftryk i en ny linie inden for "Miljø og natur". I alle mine år i uddannelsesbranchen har jeg arbejdet for at få fokus på natur og kulturlandskab i læseplanen.

Privat har jeg de sidste 22 år haft et husmandssted fra 30-tallet. Her forsøger jeg at beskytte landskabets kultur, for eksempel ved at holde dyrene på markerne. Jeg har et par stående hunde "Gordon Settere", så jeg kommer rundt i det åbne kulturlandskab i Danmark og har en god fornemmelse for, hvordan tilstanden er. Jeg har været medlem i Rotary i en årrække. Så jeg glæder mig til at sætte mine interesser og kompetencer i spil for den nordiske kulturlandskabsforbund.



Pär Connelid (f. 1963)

Jag är historisk-geograf och agrarhistoriker, utbildad i kulturgeografi och arkeologi vid Stockholms universitet. Jag arbetar sedan 1990-talet som konsult inom svensk kulturmiljövård i den egna firman Kula (Kulturlandskap) AB, med kontor i Varberg på västkusten, där jag även bor. Mina främsta intressen rör fossilt odlingslandskap, d v s de övergivna lämningarna efter äldre jordbruk ute i landskapet, och historiska kartor. Båda dessa källmaterial är världsunika för Sverige och skapar fantastiska möjligheter att förstå landskapets utveckling i ett långt tidsperspektiv – från bronsålder och framåt! Vid sidan av konsultverksamheten bedriver jag även en del fristående landskapsforskning. Jag arbetar gärna tvärvetenskapligt tillsammans med paleoekologer, biologer, historiker och byggnadsantikvarier.

Anna Westman (f. 1970)

Kulturgeograf. Har arbetat med kulturmiljöfrågor på museer, myndigheter och för organisationer. Har skrivit boken "Då gräs och gröda gror" en översikt av jordbrukets utveckling i Sverige och tillsammans med Håkan Tunon varit redaktör och författare till "Ju förr desto bättre" om kulturarvet som resurs för en uthållig framtid. Arbetar nu som museipedagog på Skansen. Arbetar också som attributmakare och dockmakare för museer och teatrar. Bor i Stockholm med två barn och ett piano.



Lars Aamodt (f. 1949)

Landbruksskoleutdannet og bonde med hovedvekt på skogsdrift fra 1971 – 1994, deretter fagkonsulent på areal, landbruk og miljø i Modum kommune til 2016, nå pensjonist. Mange styreverv i nasjonale og lokale organisasjoner, bl.a. Viken Skog, FRIFO (nåværende Norsk Friluftsliv), Europeiske 4H og Gambian resource Committee, leder av landsstyret i Norske 4H. Jeg er gift og har fire barn pluss en fostersønn. Jeg begynte som bonde i en alder av 21 år på grunn av min fars tidlige død. Derfor har jeg min største styrke ut fra erfaringskompetanse. Etter at jeg ble pensjonist, har jeg fortsatt som privat rådgiver og med de samme fagene som jeg hadde i mitt tidligere arbeidsforhold.. Ellers opptatt av fiske, jakt og friluftsliv og arrangerer jaktoplevelser, julebord i Baltikum for små firmaer, årsmøter/ studieturer for mindre bedrifter organisasjoner mm. Jeg er umettelig etter å lese fagprosa, prosa og ellers alt av god litteratur. Medlem av styret i kulturlandskapsforbundet siden 2017.



Kulturmarksforvaltning og skjøtsel i Norge i et nordisk perspektiv – et forsøk på oppsummering

Tekst og foto: Ann Norderhaug

Interessen for kulturlandskapet våknet seint i Norge. Det var først i 1980-årene som man egentlig begynte å bruke begrepet og da med oppmerksomheten mest rettet mot estetikk og kulturminner. Først etter arbeidet som ble gjort i Nordisk ministerråds regi med «Biotopvern i Norden» 1985-1989, ble også naturkvalitetene i kulturlandskapet vektlagt. Arbeidsgruppen for «Biotopvern i Norden» utarbeidet tre forskjellige publikasjoner der viktige nordiske kulturmarkstyper ble beskrevet, deres skjøtelsesbehov framhevet og en overordnet plan for kulturmarksforvaltning skissert. Som en oppfølging av «Biotopvern i Norden» ble den første registreringen av verdifulle kulturlandskap gjennomført i Norge 1992-1996 i Miljøverndepartementets regi. Hensikten var at både verdifulle kulturmarker og kulturminner skulle kartlegges slik at man kunne finne fram til «helhetlige» kulturlandskaper med mange forskjellige verdier. Begrensede økonomiske ressurser førte imidlertid til at det først og fremst var kulturmarker, som ble registrert i felt, fordi man ikke hadde kunnskap om disse fra før. Opplysninger om kulturminneverdier ble i stor grad basert på eksisterende viten og tidligere gjennomførte registreringer. Den nasjonale registreringen resulterte i en sluttrapport om «Verdifulle kulturlandskap i Norge – Mer enn bare landskap!» der 104 særlig verdifulle kulturlandskaper ble presentert og tilrådinger om videre forvaltning av verdifulle kulturlandskaper gitt.

Den nasjonale registreringen ble dessverre ikke fulgt opp av en økonomisk støttet samordnet forvaltningsstrategi. Man forutsatte at særlig kommunene skulle ta ansvar og at eksisterende virkemidler skulle brukes. Landbruksmyndighetene hadde økonomiske virkemidler som var aktuelle. De generelle areal- og kulturlandskapstilskuddene ble gitt etter størrelsen på dyrket areal og det ble også gitt produksjonstillegg for seterdrift i fjellregioner. Tilskuddene til spesielle tiltak i landbrukets kulturlandskap (STILK) og tilskudd til restaurering av freda og verneverdige bygninger ble sett som best egnet til å ivareta kulturminner og biologisk mangfold i de registrerte verdifulle områdene. I rapporten fra den nasjonale registreringen ble det imidlertid pekt på at det var behov for større økonomiske ressurser til skjøtsel, særlig innenfor miljøvernforvaltningen. Miljøvernmyndighetenes økonomiske ressurser var sterkt begrenset, men det fantes noen

midler til kulturminneformål samt til skjøtsel av vernede områder, «som kan være av betydning i kulturlandskaps-sammenheng dersom kulturlandskap inngår i verneformålet». Men bortsett fra i landskapsvernområder gjorde og gjør kulturlandskap sjelden det.

«Naturverntanken»

Naturvernet som idé utviklet seg i Nord-Amerika under 1800-tallet. Her vokste det fram en erkjennelse av at uberørt natur har kvaliteter som må beskyttes mot mennesket. I begynnelsen av 1900-tallet hadde «naturverntanken» spredt seg fra USA til store deler av verden, også til de nordiske landene. Det resulterte i de første nasjonalparkene i Sverige i 1909 og etter hvert også i verneområder i Island, Danmark og Finland. Norge fikk sin første nasjonalpark først i 1962, selv om Lov om naturfredning ble vedtatt alt i 1910.

Vernearbeidet som kom i gang i 1960-årene var basert på idéen om at naturen må beskyttes mot mennesket. Verneområder har derfor vanligvis fått utvikle seg fritt etter at de har blitt vernet. Det nordiske landskapet er imidlertid til stor del et gammelt kulturlandskap. Hugo Sjörs (1954) skrev: Undersökningar mer eller mindre i Sjöbecks anda... visar nu hur i Sydsverige och Nordsveriges nedre delar... t.o.m. barrskogen till stor del växer på gammal kulturmark – särskilt svedjeland och betesmarker men t.ex. i Skattlösberg även permanenta slätterängar. Den gamla bondekulturen har på ett extensivt men effektivt sätt genomträngt det som vi av romantiserade skildringar lockats tro ha varit obrutna vildmarker.» Verneverdiene i verneområder er derfor ikke sjelden et resultat av tradisjonell landbruksdrift og forsvinner hvis bruken opphører. Dette ble man etter hvert klar over også i Norge. Direktoratet for naturforvaltning laget derfor i 1996 en strategi for skjøtsel av verneområder. Men «naturverntanken» står sterkt i Norge og selv om det i dag gjennomføres skjøtsel i flere verneområder, er man fortsatt ofte ikke oppmerksom på at verneverdier også i bl.a. vernet gammelskog og nasjonalparker kan være skjøtselberoende.



Skattlösberg

Utviklingen av kulturlandskapsforvaltning i Sverige, Finland og Danmark

I Sverige fantes det pionerer som Mårten Sjöbeck, Rutger Sernander, Sven Selander og Lars Gunnar Romell som alt tidlig på 1900-tallet prøvde å skape forståelse for kulturlandskap. På initiativ av Karl-Alfred Gustawsson (seinere överantikvarie) begynte man på 1930-tallet å restaurere og skjøtke kulturminneområder. Etter hvert innså man at også mange naturvernområder måtte skjøttes for å beholde sine verneverdier. Kanskje det var tidlig urbanisering og påfølgende arealbruksendringer i tillegg til pionerens innsats som gjorde at man kom tidlig i gang med kulturlandskapsforvaltningen i Sverige. NOLA, Naturvårdsåtgärder i odlingslandskapet, som innebar at det ble gjort skjøtselsavtaler mellom gårdbrukere og myndigheter, startet i 1986. Skjøtselen var i stor grad konsentrert om mindre arealer. For å finne de nasjonalt viktige områdene, som trengte støtte, satte man i 1987 i gang en omfattende «ängs- og hagmarksregistrering». Registreringen fortsatte til inn på 1990-tallet og er siden supplert med ytterligere eng- og naturbeitemarksregistreringer. I Sverige som i de andre EU-landene har kulturlandskapsregistreringer også blitt knyttet opp til NATURA 2000, den omfattende europeiske registreringen av biotopnettverk, som også omfatter kulturlandskapsbiotoper.

Finland var liksom Norge lenge et bygdesamfunn og effektiviseringen og reduksjonen av antall gårdsbruk kom seinere i gang der enn i de andre nordiske landene. Til gjengjeld har forandringene i jordbruket gått meget fort

særlig etter at Finland gikk inn i EU. I Finland gjennomførte man en nasjonal registrering av verdifull kulturmark 1991-1998. Man hadde da også en liten nasjonal pott med støtte midler til skjøtsel av verdifulle slåtte- og beitemarker.

I Danmark er mer enn halvparten av landarealet fulldyrket. På midten av 1900-tallet fantes fortsatt store arealer beitemark, men arealet ble siden raskt redusert og rundt 1990 var det lite igjen. I Danmark ble det gjort nasjonale registreringer av semi-naturlige beitemarker (naturtyper som 'overdrev', eng og mose, som generelt er beskyttet mot oppdyrking av den danske Naturbeskyttelseslov §3) på samme måte som i Sverige og Finland. På grunn av at det er så lite igjen av artsrike beitemarker i Danmark, har det blitt gjennomført flere «gjenskapingsprosjekter» i tillegg til skjøtselstiltak.

Islands jordbruk har helt siden den første bosettingen vært basert på beite og er fortsatt det. Også Island har interessante kulturmark, men myndighetene har foreløpig ikke vært opptatt av kulturlandskapsforvaltning. Island blir derfor ikke nevnt videre her.

Kulturlandskapsforskning i Norge

Selv om offentlig forvaltning i Norge ikke viet kulturlandskapet oppmerksomhet før på 1980-tallet, interesserte norske forskningsmiljøer seg for kulturlandskapsforandringer og trusler mot kulturlandskapsverdier tidligere. I 1975 ble det holdt et internordisk symposium på Norges landbrukshøgskole om «Gjengroing av kulturmark» og i 1986 arrangerte Universitetet i Bergen og Høgskulen i Sogndal et internasjonalt symposium «The cultural

landscape, past, present and future» under en kulturlandskapsekskursjon fra Bergen til Aurland.

Det norske forskningsrådet fulgte opp forvaltningens interesse for kulturlandskap og har siden 1990 gitt muligheter for kulturlandskapsforskning i flere forskningsprogrammer som Jordbrukets kulturlandskap 1990-1995, Bruk og forvaltning av kulturlandskap og utmark 1997-2000, Kulturminner og miljø 1994-2000, Landskap i endring 2000-2007 og Miljø 2015 2007-2015.

Det har siden begynnelsen av 1900-tallet blitt forsket en god del på kulturlandskap og kulturmarker i de nordiske landene, særlig i Sverige. Av forskning siden 1990 kan bl.a. nevnes forskningsprogrammer om landskap i Danmark 1994-2002, Hagmarks-MISTRA 2001-2008 i Sverige og Finnish Biodiversity Research programme (FIBRE) 1997-2002, som bl.a. hadde Agricultural biodiversity, traditional landscapes and urban environments som tema.

Kartlegging

I Norge har man foreløpig ikke gjort noen heldekkende kartlegging av gammel kulturmark til tross for flere gjennomførte kartleggingsprosjekter. Den nasjonale registreringen av verdifulle kulturlandskap (med supplerende kartlegging) 1992-1996 ble fulgt opp av et program for kartlegging og overvåking av biologisk mangfold 2003-2010, som også omfattet kulturmark. 3Q-programmet, som ble satt i gang i 1998 for å dokumentere tilstand og endringer i jordbrukets kulturlandskap, har også bidradd til kartlegging av kulturmark, selv om kartlagte arealer (1x1 km²) begrenses til ruter med utgangspunkt i innmark. (Dyrka mark utgjør i dag ca. 3% av landarealet i Norge.) Kartlegging av kulturmark er fra 2009 også gjort i sammenheng med utviklingen av NiN, Natur i Norge, et type- og beskrivelsessystem for all variasjon i den norske naturen. Spesielt verdifulle kulturmarker og kulturlandskap er registrert i Miljødirektoratets Naturbase, som gir kartfestet informasjon om utvalgte områder for natur og friluftsliv. I 2011 var det registrert 27 709 ha semi-naturlig slåttemark og beitemark og 76 824 ha verdifull kystlynghei i Naturbase. Satellitbaserte beregninger på samme tid viste at det nedenfor skoggrensen fantes 2 908 000 ha åpen mark, som ikke var fulldyrka. Dette arealet består både av kystlynghei, semi-naturlig slåttemark og beitemark, men også av såkalt boreal hei, «naturlig åpen» mark, skrotemark m.m. Det finnes med andre ord ikke noen arealstatistikk som viser hvor stort totalarealet av semi-naturlig slåttemark og beitemark samt kystlynghei er eller hvor i landet de gjenværende kulturmarkene finnes. Ikke heller har man oversikt over kulturmarker ovenfor tregrensen eller arealet med gammel beiteskog.

Kartleggingsarbeidet i Sverige har vært tilnærmet heldekkende, så man har god oversikt over sine kulturmarker. «Ångs- og hagmarksregistreringen» i 1980-1990-årene er fulgt opp av registreringer 2002-2004 og 2016-2017. I

2010 hadde man i Sverige 500 000 ha naturbeite, herunder 13 000 ha skogsbeite, og 10 000 ha slåttemark.

I Danmark har man 83 000 ha grasmark og annen beskyttet natur som skjøttes, men man regner med at det finnes mer enn 300 000 ha skjøtselskrevende naturområder hvorav ca. 100 000 ha utgjøres av «ferske enge».

I Finland supplerte man 1990-årenes registreringer med ytterligere registreringer i begynnelsen av 2000-tallet. WWF i Finland presenterte i 2014 en oversikt over arealet av ulike typer kulturmark som beiteskog (5 436 ha), svedjeskog (301 ha), hagemark (1 937 ha) og ulike typer semi-naturlig eng. Totalt utgjorde de ulike presenterte kulturmarkene 20 860 ha hvorav 20 560 ha ble skjøttet i 2014. Miljømyndighetene har imidlertid som målsetting at 60 000 ha skal skjøttes. Det er 40 000 ha mer enn det som ble registrert i 1990-årene.

Støtteordninger

I Norge har vi en rekke støtteordninger som på forskjellig måte bidrar til å opprettholde kulturmarker og andre kulturlandskapskvaliteter. Generelle tilskudd som areal- og kulturlandskapskvaliteter og beitetilskudd bidrar til å holde kulturlandskapet åpent. Beitetilskudd til utmarksbeite er spesielt viktig fordi mesteparten av det biologiske mangfoldet, som er knyttet til kulturlandskap, i dag finnes i utmarka. SMIL, tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket, og RMP, regionale miljøtilskudd, brukes og prioriteres på forskjellig måte i de ulike kommunene og fylkene, men er viktige tilskudd til bevaring av kulturmarker og andre kulturlandskapsverdier i mange områder.

Utvalgte kulturlandskap i jordbruket og Verdensarvområdene Vegaøyan og Vestnorsk fjordlandskap blir spesielt tilgodesett med tilskuddsmidler for å sikre langsiktig skjøtsel og drift. Utvalgte kulturlandskap, som nå er 41 stykker, er en vellykket forvaltningsform for kulturmarker og kulturlandskap. Helhetstilnærmingen (landskapet skal ha både natur- og kulturminnekvaliteter), samarbeidet og spleiselaget mellom landbruksmyndigheter og miljømyndigheter og at satsingen er basert på frivillige avtaler mellom staten og grunneierne bidrar til å gjøre dette forvaltningskonseptet vellykket både økonomisk, økologisk og sosialt. Det er også viktig at samarbeidet mellom myndigheter og grunneiere inkluderer utarbeidelse av skjøtselsplaner og råd om hvordan kulturminner bør ivaretas. Kombinasjonen av rådgiving og kontroll kan minne om NOLA-systemet, som fantes i Sverige tidligere.

Utvalgte naturtyper som Naturmangfoldloven fra 2009 gir hjemmel for å vedta, har vist seg å også være en vellykket forvaltningsform. Slåttemark var den første utvalgte naturtypen som fikk utarbeidet handlingsplan. Fra 2009 er handlingsplanen etter hvert fulgt opp i alle fylker av en nasjonal koordinator. Det er også opprettet en egen «Skjøtselsgruppe for kulturmark» i fylkene, som står for den regionale framdriften. Det er knyttet tilskuddsmidler til handlingsplanene og det at grunneierne både får faglig

og økonomisk støtte bidrar sterkt til at handlingsplanen for slåttemark kan sies å være suksessrik. Nye handlingsplaner for kulturmarker som kystlynghei følges opp på samme måte.

I Norge har den tidligere Naturvernloven av 1. juli 1970 ikke vært et viktig virkemiddel for å ivareta verdifulle kulturmarker, selv om den ga hjemmel for å opprette landskapsvernområder for å «bevare egenartet eller vakker natur- eller kulturlandskap». Kulturmarker inngår, som tidligere nevnt, ofte i naturreservater og nasjonalparker, men vernet er vanligvis ikke begrunnet med det. Det finnes imidlertid økonomiske midler for skjøtsel av verneområder og i dag skjøttes kulturmarker i flere verneområder av Statens naturoppsyn eller av grunneier.

Noen kulturmarker i Norge blir også holdt i hevd av frivillige organisasjoner, bygdelag eller enkeltpersoner, fordi man ønsker å opprettholde en vakker og for biologisk mangfold viktig kulturmark.

I de andre nordiske landene spiller EUs støtteordninger den viktigste rollen for forvaltningen av kulturmarkene, selv om det også finnes nasjonale midler. EU har flere støtteordninger og programmer særlig innen landbruk, men også innen naturvern, som «gårdsstöd», «miljöersättning», «kompensationsstöd till missgynnade områden», «Landsbygdsprogrammet», Leader (the European Network for Rural Development) og LIFE (EUs program for miljø og klima), som kan komme verdifulle kulturmarker til gode.

I motsetning til i Norge finnes det i de andre nordiske

landene flere naturreservater og andre verneområder, som er vernet fordi de er verdifulle kulturmarker. I Sverige kan både NATURA 2000-områder, naturreservat og nasjonalparker være kulturmarker og kulturlandskap og skjøttes som det. Biosfæreområder, som ikke er juridisk beskyttet, tilsvarer på mange måter de Utvalgte kulturlandskapene i Norge. De inngår i UNESCOs program «Man and Biosphere» og finnes i både Danmark, Sverige og Finland. De har høy kulturhistorisk og biologisk landskapsverdi som skal beskyttes, men samtidig også brukes på en bærekraftig måte gjennom lokalt samarbeid.

Også i Danmark, Sverige og Finland finnes det frivillige organisasjoner, bygdelag, enkeltpersoner og andre som på ideell grunn aktivt skjøtter verdifulle kulturmarker.

Kontroll og overvåking

I Norge er det relativt lite kontroll av skjøtsel, som får økonomisk støtte, men evaluering av støtteordningene viser at kvaliteten varierer. Generelt får områder som inngår i handlingsplaner og utvalgte kulturlandskap i jordbruket best oppfølging.

Rødlister for trua arter og naturtyper forteller indirekte om utviklingen av kulturmarkene. 3Q gir informasjon om utviklingen i jordbrukslandskapet, mens Naturindeks, som måler og følger tilstanden til det biologiske mangfoldet i hovedøkosystemene i Norge, gir en mer generell

Styvingssaker i Rogaland



oversikt over utviklingen i «åpent lavland», dvs. først og fremst i slåtte- og beitemark samt kystlynghei. Foreløpig er Naturindeks for «åpent lavland» i hovedsak basert på ekspertvurderinger, men forhåpentlig vil man etter hvert få i gang et overvåkingsprogram også for kulturmarker.

I Danmark, Sverige og Finland følges EUs støtteordninger opp av et kostnadskrevenne kontrollsystem. Mange bønder opplever det som frustrerende at det er så komplisert å søke EUs miljøerstatninger for skjøtsel av verdifulle kulturmarker og at kontakten med myndighetene mest er kontroll, ikke råd og veiledning. Siden støtteordningene er knyttet til detaljerte betingelser er det også en risiko for at skjøtselen blir «A4-preget», ensartet, mens man i Norge lettere kan ta hensyn til lokale forhold da det utarbeides skjøtelsesplaner for kulturmarkene.

I Sverige følges utviklingen i kulturlandskapet godt opp av NILS, National inventering av landskapet i Sverige, basert på flybildetolkning og feltarbeid. I Danmark har DCE, Nationalt center for miljø og energi, ved Aarhus Universitet ansvar for overvåking av naturtilstand i Habitatdirektivets naturtyper og Naturbeskyttelseslovens naturtyper (§3-natur) gjennom et sammenhengende system. I Finland har man 2016-2018 undersøkt hvilke naturtyper som er trua.

Skjøtselskunnskap

I Norge finnes det fortsatt bønder med god kunnskap om tradisjonell skjøtsel. Eksisterende kunnskap ble i 1999 samlet i «Skjøtselsboka for kulturlandskap og gamle norske kulturmarker». Selv om kunnskap om kulturlandskap og skjøtsel har vokst og spredt seg siden da, er det fortsatt ofte mangel på kunnskap bl.a. i kommunene.

I Sverige er kulturlandskapskunnskap i større grad «fellesei» og det er god skjøtselskunnskap i kommunene. Frivillige organisasjoner som «Naturbeteskött» og «Svenska kulturlandskap» bidrar til å spre kunnskap. Også i Danmark bidrar mye frivillig arbeid til spredning av kunnskap om kulturlandskap og skjøtsel. Her foregår også mer restaurering enn i de andre nordiske landene. Det er imidlertid et problem at tiltakene ikke alltid evalueres. I Finland er det flere aktører som Forststyrelsen og «Landsbygdens kvinnors rådgivningsorganisation» som bidrar til å spre kunnskap om kulturlandskap og skjøtsel. Likevel synes kulturlandskapsaktiviteten i Finland å ha blitt noe redusert i seinere år.

Nordisk kulturlandskapsforbund har siden 1980-årene på forskjellig måte bidradd til spredning av tverrfaglig kunnskap i alle de nordiske landene og formidlet kunnskap fra teoretikere til praktikere og omvendt.

Forvaltning av norske kulturmarker i et nordisk perspektiv

I Norge har vi fortsatt en levende landsbygd over hele landet, relativt stor utnyttelse av utmarksbeitet og mer enn 1000 melkesettrer i bruk, mens dette er sterkt redusert i

Sverige og Finland og stort sett uaktuelle problemstillinger i Danmark. Generelt kan det kanskje sies at Norge har satset mer på åpne landskap eller kvantitet i kulturlandskapsforvaltningen, mens man i de andre nordiske landene har satset mer på kvalitetsskjøtsel av mindre, ofte verna områder. For å bevare kulturlandskapets kvaliteter trengs imidlertid begge deler. Det er også viktig med samarbeid mellom forskjellige myndigheter. I Norge har det siden kulturlandskapsforvaltningen begynte vært et godt og givende samarbeid mellom natur- kultur- og landbruksmyndigheter, mens dette synes å variere mer både i tid og rom i de andre nordiske landene.

Oversikten over kulturmarkene og utviklingen i kulturlandskapet er fortsatt dårlig i Norge, mens særlig Sverige og Danmark har god oversikt. Til tross for at oversikten ikke er tilstrekkelig god, er det helt klart at det er en negativ trend i utviklingen i det norske kulturlandskapet. Dette er en utvikling som også de andre nordiske landene opplever. Det trengs bedre støtteordninger ikke bare i Norge, men også i EU-landene. I Norge ville flere handlingsplaner og utvalgte kulturlandskap kunne bidra sterkt til en mer positiv trend for kulturlandskapet, kulturmarkene og andre kulturlandskapsverdier. Hvis det biologiske mangfoldet som er knyttet til kulturmarkene skal kunne opprettholdes på sikt vil det også være nødvendig å få en mer «landskapsøkologisk nettverksforvaltning» ikke bare i Norge, men i alle de nordiske landene.

For å få økt innsats for bevaring av verdifulle kulturmarker og kulturlandskap, må kunnskap om verdiene og hvordan de kan ivaretas formidles til flere. Dette er viktig ikke minst nå, da behovet for tiltak mot klimaforandringer ofte overskygger hensynet til biologisk mangfold. Bevaring av biologisk mangfold, ikke minst det som er knyttet til kulturmarkene, er nødvendig for å kunne løse klimautfordringene samtidig som bevaring av det biologiske mangfoldet forutsetter at vi unngår farlige klimaendringer.

Takk

Stor takk til Annika Michelson, Anna Bodil Hald og Margareta Ihse for hjelp med statusoppdateringer for henholdsvis Finland, Danmark og Sverige!

Ann Norderhaug. Botaniker, landskapsøkolog og tidligere forskningsleder for kulturlandskap i Bioforsk (nå NIBIO) i Norge. Hun har arbeidet med det nordiske kulturlandskapet siden 1970-tallet og fikk i 2005 Nordisk råds miljøpris for dette - og har også fått kulturlandskapsforbundets hederspris i 2000. Hun er spesielt interessert i «vern gjennom bruk» og av vinn-vinn-muligheter innen jordbruk og kulturlandskapsforvaltning.



Krattande av vårdbiotop – Talkoläger är ett bra sätt att bekanta sig med naturen

Text och bilder: Tuija Mikkonen

Finlands naturskyddsförbunds lokalförening i Egentliga Finland och Forststyrelsens naturtjänster ordnade ett talkoläger på ön Jungfruskär i Skärgårdshavets nationalpark i juli 2018. På lägret arbetade frivilliga tillsammans med vård av öns vårdbiotoper. Talko är ett typiskt finskt sätt att utan ersättning tillsammans arbeta för gemensam nytta. Motsvarande läger ordnas på Jungfruskär varje sommar och ett kortare läger ordnas också på våren.

Skärgårdshavets nationalpark har den största biodiversiteten av alla Finlands nationalparker. Jungfruskär ligger i nationalparkens nordvästra hörn, i mitten av Skiftet. Det är fasta Finlands västligaste ö. Naturens mångfald på ön baserar sig huvudsakligen på öppna och halvöppna naturtyper, såsom lövängar, hagar, ängar och strandängar. Jungfruskär är en gammal betesö, där boskapen har betat under sommaren. Då bruket av vårdbiotoperna har minskat, har områdena så småningom börjat växa igen.

Med hjälp av talkoarbetet hålls vårdbiotoperna öppna och betet kan delvis ersättas. Tack vare vården har också öns biodiversitet så småningom återhämtat sig. På ön växer bl.a. sällsynta orkidéer, såsom Adam och Eva (*Dactylorhiza sambucina*). Andra sällsynta växter är brudsporre (*Gymnadenia conopsea*), rosettjungfrulin (*Polygala amarella*), älvväxing (*Sesleria uliginosa*) och slankstarr (*Carex flacca*), som alla trivs på kalkhaltig mark.

Forststyrelsen ansvarar för vård- och användningsplaner av nationalparkerna under miljöministeriets ledning och planerar vården av vårdbiotoperna.

Hållbar landskapsvård på lövängarna

Lövängen som är typisk för Skärgårdshavet och Ålands skärgård är ett exempel på hållbart utnyttjande av naturen. Förutom markvegetationen används också trädens löv som djurfoder. Lövängarna erbjuder näring för djuren i form av nyslaget hö, lövkärvar och gräs och örter som äts direkt från ängen.

Lövängarna uppstår genom att träd som inte lämpar sig för beskärning huggs bort från området, och träd såsom al (*Alnus*), björk (*Betula*), hägg (*Prunus padus*), rönn (*Sorbus aucuparia*), asp (*Populus tremula*), sälg (*Salix caprea*) och ask (*Fraxinus excelsior*) lämnas kvar. Genom att gallra träden försäkras man att växterna i fältskiktet får tillräckligt med ljus. Beskärning av träden sker genom topphuggning på 4-5 meters höjd med 3-4 års mellanrum. Även kvistarna huggs bort. Då trädets topp huggs av växer en rikt förgrenad krona fram i stället. Då beskärningen upprepas regelbundet på samma höjd hålls trädets krona tunnkvistad och rikt förgrenad. Ca 1-1,5 meter långa kvistar samlas ihop till lövkärvar och matas till fåren. Fåren äter löven från lövkärvarna. De kvarvarande bara kvistarna har traditionellt använts i lantbruket bl.a. som tändved och ved. Eftersom beskärning i huvudsak görs för hand, och därför är rätt dyrt, görs det nuförtiden endast på de mest värdefulla vårdbiotoperna, såsom t.ex. på vissa områden på Jungfruskär.

Den årliga vården av lövängarna påbörjas med vårstädning. Då städar man bort kvistar och löv som fallit till marken. På så sätt avlägsnas näringsämnen som ökar tillväxten av näringskrävande arter, såsom brännässla (*Urtica dioica*). På lövängen får fältskiktet växa under början av sommaren, då också ängsvegetationen får växa och sätta frön. I juli slås vegetationen och krattas bort. Tidigare har slätter skett manuellt med lie men nuförtiden görs det med slättermaskin. Efter slätter och krattande släpps boskapen ut på lövängen för att beta.

Lägret på Jungfruskär sommaren 2018

Jungfruskär består av tre öar. Talkoarbetet gjordes på ön Storlandet och lägerplatsen fanns vid gamla Bjons torp. Talkolägret fokuserade på skötsel av löv- och strandängar. Talkoarbetarnas huvuduppgift var att kratta och samla ihop vegetation som Forststyrelsens arbetare hade slagit maskinellt. En del av höet balades till foder för fåren på en närliggande ö. På områden där balmaskinen inte kom

fram samlades blandat hö till stora högar med hjälp av presenningar. Dessa högar brändes senare. Under lägret krattades områden på sammanlagt 16 hektar.

I skogarna och hagarna betade 20 får och 19 kor. Fåren äter också sly och korna som även trivs i våtmark äter vass. På så sätt utnyttjar fåren och korna jämnt öns olika delar. Efter krattandet får de beta även på de slagna löv- och strandängarna.

På lägret på Jungfruskär leddes arbetet av Forststyrelsen som också skötte om verktygen och inkvarteringen. Naturskyddsförbundets lokalförening tog hand om anmälningen och måltiderna. Lokalföreningen har fått bidrag av Närings- trafik- och miljöcentralen i Egentliga Finland för att skydda skärgårdens natur. Bidraget användes till kostnaderna för måltiderna på lägret. Inkvarteringen skedde i en gammal torpbyggnad och en byggnad som tidigare använts av försvarsmakten. Man fick även övernatta i egna tält. Arbetsdagen på lägret började klockan åtta på morgonen och avslutades klockan fem på eftermiddagen. Talkolägret innehöll också en dagsutflykt till Kökar på Åland.



Slätter görs med slättermaskin.



Strandängarna slås och krattas, varefter boskapen släpps ut på bete. På grund av den torra och heta sommaren hade träd och annan vegetation delvis torkat redan i juli.

Viktigt frivilligarbete

Talkoarbeta är viktigt för vården av vårdbiotoperna eftersom t.ex. röjning och krattande är arbetskedan som kräver arbetskraft som Forststyrelsen inte har tillräckliga resurser till.

Talkoarbeta är också ett bra sätt för deltagarna att bekanta sig med landskapsvård samt med objekt med betydande natur- och kulturvärde. Arbetet kräver inga specialkunskaper. Själv tyckte jag att det kroppsliga arbetet var en bra motvikt till kontorsarbete.

Talkoarbetet har gamla traditioner i finländskt lantbruk och föreningsverksamhet så landskapsvårdslägren upprätthåller också talkokulturens arv.

Information till artikeln har fått av talkolägets arbetsledare, regionplanerare Trygve Löfroth från Forststyrelsen.

Texten är tidigare publicerad på nättjänsten varkulturmiljö. fi 11.9.2018

Läs mer:

- Jungfruskär: <http://www.utinaturen.fi/sv/skargardshavet/service/jungfruskar>
- Lövängar: http://www.ymparisto.fi/sv-FI/Natur/Naturtyper/Naturtyper_enligt_naturvardslagen/Lovangar
- Vården av vårdbiotoperna: <http://www.metsa.fi/web/sv/skotsel-och-bruk-av-omraden>
- Talkoläger: <https://www.sll.fi/varsinais-suomi/toiminta/talkooleirit> (på finska) och <http://www.utinaturen.fi/sv/frivilligverksamhet/talkon>



Tuija Mikkonen. Filosofie doktor, ekonomie magister. Arbetar som miljöråd vid Finlands miljöministerium, avdelningen för den byggda miljön. Till hennes ansvarsområde hör uppgifter relaterade till kulturmiljön, så som verkställandet av den nationella kulturmiljöstrategin (www.ym.fi/kulturmiljostrategi). Till sin utbildning är hon konsthistoriker.



Frivillige jordløse og naturglade naturplejere. Win – win.

Tekst : Anna Bodil Hald

Frivillige viser frem i folden. Foto: Natur & Landbrug ApS

I Danmark er der lang tradition for at frivillige samler sig i foreninger med forskellige formål. Et af disse som har naturen som formål er græsserlaug, der laver naturpleje. Naturpleje med frivillige består af tre dele: 1) En lodsejer med et areal med god natur, der har behov for afgræsning, 2) En dyreholder med rolige dyr, der er egnede til at udføre selve plejen og 3) Frivillige, der har ansvar for at se efter dyrene og evt. udføre supplerede plejetiltag.



*Landmanden, der sender sine dyr på græs hos frivillige naturplejere, får en unik oplevelse, tjener penge og kan nå flere arealer med sine dyr. De frivillige borgere i kogræsserforeningen passer dyrene hele græsningsæsonen. Når kødet spises, har de en helt ny dimension på smagsoplevelsen.
Tegning: Stinne Larsen*

Disse tre dele er traditionelt kombineret i én og samme person, nemlig landmanden, der har egne dyr på eget naturareal og som selv holder opsyn med sine dyr. Dyrene sendes til slagtning, når det er tid. Måske har denne landmand salg af kød fra staldøren, hvor kunderne kommer for at købe kød, fordi de kender landmanden. Eller kunderne vil måske gerne have kød fra en besætning, der bidrager med pleje af naturområder. Kunderne kommer og køber igen, nemlig den dag, hvor der skal hentes kød.

Anderledes forholder det sig, hvis en ejer af et naturområde, en dyreholder og frivillige fra nærmeste større by eller landsby finder sammen om et fælles mål, nemlig at få passet et naturområde med afgræsning. Med det kendskab jeg har til frivillige kogræsserforeninger, så har mellem 100 og 150 sådanne foreninger fordelt over hele Danmark etableret et sådant samarbejde.

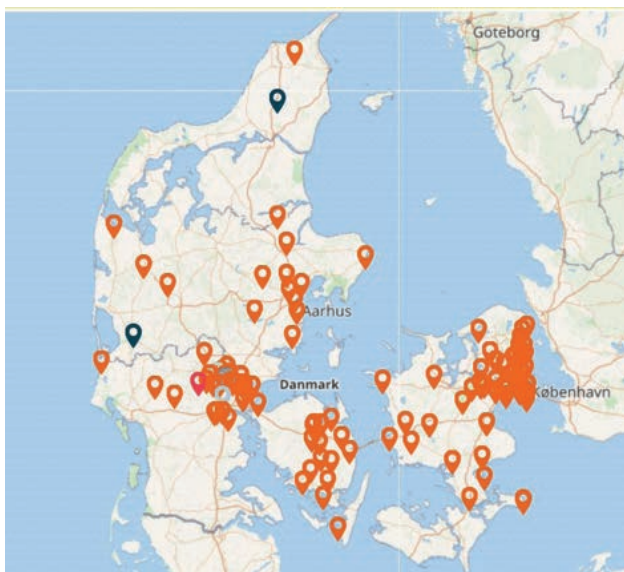
Der er flest foreninger tæt på de større byer. Det skyldes nok, at de fleste nuværende foreninger er etableret på foranledning af byboere, der gerne vil se deres eget kød i øjnene. En del af foreningerne har fået fødselshjælp fra Danmarks Naturfredningsforening, som har udarbejdet en fin guide til kogræsserforeninger <http://www.dn.dk/Default.aspx?ID=3398>. Enkelte foreninger græsser med får. Dertil kommer, at der findes mere end 25 foreninger, der udfører høslæt eller anden naturpleje på mindre naturperler, de ikke selv ejer.

De involverede parter i en kogræsserforening laver en samarbejdsaftale. Om man søger EU tilskud, og om det er kogræsserforeningen, dyreholder eller lodsejer, der søger tilskud til naturpleje aftales i samarbejdsaftalen, men alle skal naturligvis have tilfredsstillende økonomi og naturef-

fekt i samarbejdet. Lodsejeren får plejet sit naturareal og vil ofte være tilfreds med det. Dyreholder og kogræsserforeningen aftaler hvem, der søger evt. tilskud, som så indgår i prisen for kødet. Prisen kan enten være per dyr eller per kg slagtevægt. Mange steder bidrager det offentlige med støtte til hegning mv.

Konceptet med frivillige kogræsserforeninger er afprøvet i alle afskygninger. Nogle foreninger køber dyrene og står selv for forsikring, øremærker og ansøgning om EU plejetilskud. De fleste foreninger passer dyrene i et fastlagt vagtskifte mellem medlemmerne over græsningsæsonen. Enkelte udfører sågar helårsgræsning. Når dyreholder ejer dyrene og har ansvaret for forsikring og øremærker, har de dyreholder som bagstopper, hvis et dyr får problemer. Hvis man selv ejer dyrene, skal man selv sørge for disse ting. Andre foreninger ser til dyrene, heget og vandet i vagtskifte med dyreholder, som ejer dyrene og har juridisk ansvar for dyrene til de er slagtet.

Kogræsserforeninger med frivillige i naturpleje har eksisteret i Danmark siden 1992, hvor den første forening blev etableret på initiativ af Danmarks Naturfredningsforening i Høje Tåstrup. En samvittighedsfuld dyreholder på Møn har gennem mange år leverer dyr til denne og flere andre foreninger i Københavnsområdet. De naturområder, byboerne passer med græssende dyr, er ofte steder hvor der kommer mange byboer forbi. Det stiller store dyreetiske krav. Jeg har ikke kendskab til anmeldelser om dyreplageri af dyr på naturpleje, som passes af byboer.



Kendte Kogræsserlaug med frivillige fra Danmarks Naturfredningsforenings hjemmeside.

Det viser, at byboer er gode til at passe dyrene og har styr på tingene. De fleste foreninger har beskrevet vagtopgaver, en vagtplan og en logbog, der ligger på stedet fysisk eller er på nettet. Så der er styr på tingene.

Selv bor jeg i et rækkehus i en by. Jeg ejer kun en lille have. Men jeg er medlem af en over 10 år gammel Kogræsserforening med sommergræsning med 8 Angus, hvor dyreholder ejer dyrene og vi passer dyrene på skift gennem sommersæsonen til de slages direkte fra fold. Jeg er formand for en anden forening, hvor vi græsser helårs med Galloway-kvæg. Her har vi brug for en dyreholder i ny og næ med en tyr eller et nyt dyr. Desuden har jeg været projektholder for et projekt, der har til formål at få fokus på hvordan de vilde planter og dyr kan tilgodeses bedst muligt på de naturarealer, der plejes af frivillige kogræsserforeninger.

De foreninger, som indgik i projektet, fik en 2-sides naturhandleplan og mulighed for en guidet naturtur. Jeg oprettede en Facebook gruppe, der er åben for alle kogræsserforeninger. Projektet, der var støttet af 15. Juni Fonden og Aage V. Jensen Naturfond, havde også til formål at støtte nye foreninger. Se mere om projektet på <http://www.natlan.dk/Baggrund%20projekter/Gr-selskab-Naturhandleplaner/Projektbeskrivelse%20g%C3%A6sningsselskaber%20naturhandleplaner.htm>. Som det ses af naturhandleplanerne, påtager mange foreninger sig supplerende pleje på arealerne bl.a. i form af slåning af uønskede arter som horse-tidse (Cirsium vulgare), skræppe (Rumex sp.) og stor nælde (Urtica dioeca).

Naturpleje i samarbejde med frivillige i kogræsserforeninger giver win-win på mange måder: Mere natur kan plejes. Dyreholder kan holde fri mens andre ser til dyrene, får tid til at passe dyr på andre naturarealer, har en sikker afsætning af nogle dyr, og får en bedre bundlinje på kødet ved direkte salg. De frivillige borgere, som hverken ejer dyr eller naturareal, får frisk luft, når de skal se til dyrene, og de får glæde ved at bidrage til at de dyr, der leverer deres kød til middagen, har haft et godt liv i naturen. Dertil kommer, at dyr slagtet direkte fra naturarealer, leverer kød med en sundere fedtsyresammensætning og flere vitaminer end kød fra dyr, der har været fodret på stald. Sidst, men ikke mindst giver konceptet med kogræsserforeninger gode sociale relationer og samarbejdsflader mellem landmænd og naturelskende byboere.

Anna Bodil Hald. Var seniorforsker hos Danmarks Miljøundersøgelser i feltorienteret biologi og har i mange år arbejdet med forvaltning af natur. Siden 2004 arbejdet som selvstændig naturkonsulent som partner i Natur & landbrug ApS (www.natlan.dk) med god natur som mål. Medlem af styrelsen i kulturlandskabsforbundet som dansk kontaktperson.



Slåttemark på dagsorden! Fra kulturlandskapsforbundets feltkurs i Oppdal 2018

Tekst : Stig Horsberg

Fra Klevgardane. Foto: Stig Horsberg

Kulturlandskapsforbundet arrangerte 28.-29. juni et feltkurs om skjøtsel av kulturmark med økonomisk støtte fra Landbruksdirektoratet i Norge (klima- og miljøprogrammet). Hovedvekten var lagt på slåttemark, og som faglige ressurspersoner hadde vi gleden av å ha med oss to veteraner i faget: Ellen Svalheim fra NIBIO, nasjonal koordinator for handlingsplanen for slåttemark og John Bjarne Jordal, biolog og mangeårig kartlegger av verdifull kulturmark. Jordbrukssjef i Oppdal, Gro Aalbu, var en verdifull medhjelper til arrangementet. De ca. 35 deltakerne var en blandet forsamling fra bl.a. offentlig forvaltning, Norsk landbruksrådgiving, Statens naturoppsyn, naturkartleggere og privatpersoner med engasjement for slåttemark.

Den første dagen foregikk hovedsakelig i felt, i det nylig «utvalgte kulturlandskapet i jordbruket» Klevgardane lengst vest i Oppdal. Her har kombinasjonen av aktivt jordbruk og et bratt og berglendt terreng bidratt til at uvanlig mye slåttemark er holdt i hevd. Det ble utarbeidet skjøtelsesplaner for slåttemarkene i 2012, og arealene er inkludert i handlingsplanen for slåttemark. De artsrike slåttemarkene i grenda utgjør en betydelig del av jordbruksarealet og inngår for det meste som en nødvendig del av driften på gardsbrukene.

Handlingsplan for slåttemark

Naturlige slåttemarker har i dag bare promiller av den utbredelsen de hadde i Norge for 100 år siden, da de utgjorde et areal som tilsvarer rundt en tredjedel av det

totale jordbruksarealet vi har i dag. Likevel har slåttemark i nordisk sammenheng hatt en relativt stor utbredelse i Norge opp til nyere tid, knyttet til vår mer krevende terrengform og geografi og statlige støtte til å opprettholde et mer ekstensivt og småskalapreget jordbruk. De har også hatt stor plass i norsk kulturlandskapsfagmiljø og verdiene er til dels godt dokumentert. Den store faglige oppmerksomheten gjenspeiler seg nok også i valget av slåttemarker som «utvalgt naturtype» med spesiell beskyttelse etter naturmangfoldloven, som avløste den gamle naturvernloven i 2009. Artsrike slåttemarker har nå et generelt vern mot ødeleggelse og tiltak som kan forringe verdiene. Så har da også slåttemark fått status som en kritisk truet på rødlisten for naturtyper.

Men slåttemarker beskyttes som kjent ikke bare ved å få ligge i fred, de må også skjøttes aktivt og på den rette måten. For å sikre aktiv skjøtsel av de viktigste slåttemarkene ble en nasjonal handlingsplan iverksatt i 2009. Fylkesmennene har ansvaret for å sette den ut i livet, og det gjøres ved at man i dialog med eierne lager skjøtelsesplaner og deretter inngår avtaler med eierne om årlig skjøtsel.

En nasjonal tilskuddsordning fra Miljødirektoratet sørger for at eierne kan få et årlig tilskudd for skjøtselen. Denne ordningen har likevel en akilleshæl ved at den er avhengig av årlige bevilgninger for å strekke til – noe den så langt i hovedsak har gjort. I overkant av 600 slåtteeenger skjøttes nå med disse tilskuddene fra Miljødirektoratet. Gjennomsnittlig størrelse på engene er nesten 7 daa - og totalarealet er ca. 1,25 promille av den naturlige slåttemar-

ka som fantes i 1917.

I tillegg skjøttes en del slåttemark med tilskudd fra jordbruksoverføringene, i hovedsak gjennom regionalt miljøprogram for jordbruket. Her er det et vilkår at søkeren driver aktivt jordbruk (dvs. er berettiget til produksjonstilskudd). Dette tilskuddet forutsetter at arealet er klassifisert som verdifull slåttemark. Derimot trenger man ikke en skjøtselsplan, bare man tilfredsstillter visse standardvilkår for skjøtselen. I en del tilfeller får slåtteenger skjøtselstilskudd fra begge ordninger.

Hvordan skal slåttemarka skjøttes?

Slåtteengene i Klevgardane er mange og varierte, og noe av denne variasjonen så vi på under ekskursjonen. Det er mange enger som har vært holdt åpne og tilnærmet upåvirket av moderne drift, men også arealer som har vært i gjengroing eller er preget av gjødsling og kultiverings tiltak. Jorddybde, kalkpåvirkning og hellingsgrad er også med på å gi variasjon i frodighet og artsmangfold.

Sammen med fagbiologene gikk vi gjennom hva som kjennetegner slåttemarka, indikasjoner på uheldig påvirkning (nitrogenelskende arter, innslag av kulturgras og andre plantearter som ikke hører hjemme i den klassiske slåttemarka), og vi fant en del karakterarter som marinøkkel, prestekrage, kjerteløyentrøst, dunkjempe og dunhavre.

Dette var tidlig på «tørkesommeren 2018» og vegetasjonen var allerede preget av manglende nedbør. Samtidig hadde sol og varme gjort at vegetasjonen hadde utviklet seg fort og at plantene tidlig satte frø eller visnet ned. Ville det i det hele tatt være noe igjen å slå når det «riktige» tidspunktet var der?

Hva som er den rette skjøtselen av ei slåttemark har nok ofte vært litt sjablongmessig og statisk framstilt. Et mer dynamisk perspektiv vil ta hensyn til sesongmessige variasjoner, artssammensetning og den historiske bruken av engene, som ofte har endret seg og vekslet mellom perioder med beite, slått og åkerbruk. Det er likevel krevende å gjenskape et skjøtselsregime som tar opp i seg denne dynamikken. I det eldre kulturlandskapet kunne arealbruken endre seg fra år til år og fra en periode til en annen. Det kunne skyldes nødvendig driftsmessig rotasjon mellom arealer, endringer i vær og klima, svingende markedsbetingelser for jordbruksproduktene og spesielle lokale forhold på garden eller i lokalsamfunnet. Et annet viktig aspekt er at onnearbeidet strakte seg ut over mye lengre tid da jordbruket ble drevet med hestekraft og manuell teknologi. Hvor mye og hvilke arealer som ble høstet - eller ikke ble det - og når det skjedde i sesongen kunne variere.

Variasjon i skjøtselen for større mangfold

Med andre ord: Det var stor variasjon i arealbruk og innhøsting i forhold til det «standard skjøtselsregimet» for enkeltvise, eksakt kartfestede slåtteenger som våre dagers forvaltning av slåttemark baserer seg på. Ensretting av skjøtselen med en årlig, sein slått kan få negative konse-

kvenser for det biologiske mangfoldet. For eksempel kan noen arter tilpasset spesielt tidlig eller spesielt sein slått bli utkonkurrert, eller nisjene blir borte for arter som klarer seg på litt «uryddige» arealer som ligger inntil slåttemarka eller blir mer tilfeldig utsatt for slått.

John B. Jordal trakk fram en art som kanskje kan være et lokalt eksempel. Stor bloddråpesvermer er et sjeldent insekt (i motsetning til vanlig bloddråpesvermer) som har blitt oppfattet som avhengig av tørre, blomsterrike slåttemarkar i god hevd. I nabokommunen til Oppdal, Sundal, har den noen forekomster, blant annet i slåtteenger på Flåøya. Men i sommer hadde John Bjarne lett forgjeves etter svermeren her. Da han kvelden før kurset gjorde en befaring av ei naturlig rasmark lenger nede i dalen, svermet de i tusenvis. Her hadde snørås fjernet busker og trær slik at den lavere gras- og urtevegetasjonen i år fikk utvikle seg i et åpent og solrikt miljø. Altså med likhetstrekk med ei slåtteeng, men uten skjøtsel og fjerning av plante materialet. I livssyklusen er den store bloddråpesvermeren avhengig av erterplanter i lysåpen og kortvokst vegetasjon, men også av at eggene som legges her får tid til å utvikle seg og klekkes. Kan det være at en systematisk skjøtsel «etter boka», der all engvegetasjonen blir slått i løpet av kort tid og høyet fjernet etter få dager, også slår beina under reproduksjonen til svermeren? I ettertid ble faktisk stor bloddråpesvermer funnet for første gang i Oppdal på Lia-bø i Klevgardane!



Stor bloddråpesvermer i raseng, Hoås -
Foto: John Bjarne Jordal

Beiting av slåttemarka

Betydningen av at slåttemarka beites periodevis, ble også trukket fram som del av en mer diversifisert skjøtsel. Beiting av innmarka vår og/eller høst var også vanlig i det tradisjonelle jordbruket, og spesielt sau går også i dag ofte noen dager på innmarksbeite både vår og høst. Ensidig beiting av slåttemark vil over tid både endre og redusere artsmangfoldet, men som supplement til slåtten kan det virke i motsatt retning.

Beitedyra trækker hull i grastorva slik at ett- og toårige planter kan frø seg og spire. Beiting kan også gi en mer heterogen struktur i vegetasjonen på grunn av forskjellig fordeling av beitetrykk, husdyrmøkk og tråkkemønster. Dessuten kan en viss tilførsel av husdyrmøkk være positivt for å redusere mosedekket, som ellers kan se ut til å øke med de pågående klimaendringene. Enda et aspekt har blitt tydeligere med lengre vekstsesong: Gjenveksten etter slåtten kan bli stor og føre til at det hoper seg opp strø som kan hemme frøplanter og lavvokste planter og i verste fall gi en uønsket nitrogentilførsel når graset visner. Avbeiting av denne etterveksten kan derfor være viktig for artsmangfoldet på sikt. For å komplisere spørsmålet kan vårbeite bli et problem for enkeltarter som orkideer, spesielt hvis enga beites av sau, som er mer selektive i hva de beiter på. Og tilleggsføring bør en være varsom med, og i alle tilfelle unngå inne på slåttemarka.

Ny mal for skjøtelsesplan og ny veileder for restaurering og skjøtsel

Ellen Svalheim la fram den nye malen for skjøtelsesplaner slik de fra nå av skal utformes i forbindelse med

handlingsplanen for slåttemark. Tidligere versjoner har lagt mye vekt på generell beskrivelse og skjøtelsesprinsipper for slåttemark, mens den nye malen legger hovedvekten på lokaliteten og de konkrete tiltakene. Det betyr nok også at den er mer tilgjengelig og praktisk nyttig for den som eier og/eller skjøtter slåtteeenga.

Det er også satt som forutsetning at lokalitetsbeskrivelsen skal oppdateres i Naturbase i tråd med gjeldende krav til naturtypekartlegging. Oppdatert faktaark fra Naturbase og eventuell artsliste skal legges ved.

Skjøtelsesplanen er også mer tilrettelagt for å fungere som et dynamisk hjelpemiddel, dvs. ved å registrere informasjon om gjennomføring av skjøtsel, erfaringer og endringer som skjer underveis. Dette er strukturert som en rekke sjekkpunkter. Det er også lagt opp til en mulighet for overvåking og oppfølging av enkeltarter der bl.a. grunneieren om han/hun ønsker kan få en viktig rolle.

I sammenheng med den nye skjøtelsesplanmalen er det også nylig utarbeidet en ny veileder for restaurering og skjøtsel av slåttemark. Oppfølgingen av handlingsplan for slåttemark har nå pågått i ti år og det er høsta mye erfaring og kunnskap. Dette er sammenstilt og innarbeida i en praktisk veileder som skal følge skjøtelsesplanen (utgis ved årsskiftet 2018/2019 som NIBIO-rapport og i en kortere og enklere utgave av Miljødirektoratet første halvår 2019).

Slåtteeengene i et landskapsøkologisk perspektiv

Grunneier Arvid Sæther var med oss ut i engene han har skjøtelsesplan for og skjøtter aktivt. Det gjør han stort sett ved å bruke dem som før, dvs. slå dem relativt seint og unngå gjødsling og jordarbeiding. Den artsrike slåt-



Gammel og ny slåtteknikk samlet i ett bilde : Kjell Krogstad fra Sogn folkemuseum med ljaen og slåttemark-entusiast Trond Beitland ved sin medbragte slåmaskin. Foto: Stig Horsberg

temarka i Klevgardane er en vesentlig del av grasarealet som trengs til husdyra, så her er engskjøtsel en del av den ordinære driften. Driften baserer seg på bruk av terrenggående maskiner til slått og høytransporten og er relativt rasjonell, men tidkrevende i forhold til mer lettdrevne arealer. Avlingsnivået er selvfølgelig betydelig lavere enn på et dyrket og gjødslet areal med kulturgras, samtidig som man kan tenke seg at innhold av mineraler og sporstoffer kan være relativt høyt.

I Klevgardane ligger slåtteeengene tett, dekker store arealer og drives aktivt. Det samme kan til dels sies om distriktet rundt, dvs. flere steder i Oppdal og Sunndalen. For eksempel ligger et annet utvalgt kulturlandskap med mye slåttemark, Fjellgardane i Sunndalen, bare et par mil borte. Men det mer typiske ved de tradisjonelle slåtteeengene er at de er små og ligger spredt. Dermed er de også svært utsatt for tilfeldige endringer i drift og eierforhold og utgjør heller ikke noe vesentlig økologisk element sett i landskapskala. Det vil ofte være liten mulighet for spredning og utveksling av arter og genmateriale med området rundt. Derfor blir det også lagt økende vekt på å se slåttemarka i en mer landskapsøkologisk sammenheng. Delvis kan det gjøres ved å prioritere skjøtsel av slåttemarker som ligger nær andre slåttemarker og delvis er det viktig at det finnes andre artsrike vegetasjonstyper i nærområdet, spesielt kulturbetegnede typer (kulturmark).

Landskapsøkologisk forvaltning – hvilke muligheter finnes?

Til tross for økende faglig oppmerksomhet om den landskapsøkologiske sammenhengen slåtteeengene og andre kulturmarker er en del av, foregår forvaltningen fortsatt i hovedsak med en nokså snever innretning mot enkeltarealer. Slåttemark står i en særstilling på bakgrunn av statusen som utvalgt naturtype. En mer helhetlig forvaltning i landskapskala skjer til en viss grad i de utvalgte kulturlandskapene og i visse verneområder. Men heller ikke her ligger det i noen stor grad systematiske, landskapsøkologiske prinsipper bak forvaltningen. Ellen Svalheim tok til orde for at fremtidige handlingsplaner for andre naturtyper må sees i sammenheng med slåttemarkarbeidet. Det kan for eksempel være aktuelt dersom naturbeitemark, slik det har vært signaler om, får en egen handlingsplan. Likevel gjenstår fortsatt spørsmålet om hvordan man finner verktøy og virkemidler for å gjennomføre en mer landskapsøkologisk og helhetlig forvaltning i praksis.

Ellen pekte også på potensialet ved å nå ut til «nye aktører» og stimulere til mer blomsterrike arealer utenom de tradisjonelle slåttemarkene (hager, veitraseer, grøntanlegg, kantsoner i jordbruket). Miljødirektoratet har nå opprettet en egen tilskuddsordning «Tiltak for ville pollinerende insekter». Tilskudd til å etablere «pollinatorvennlig vegetasjon» på jordbruksarealer innføres nå også i de regionale miljøprogrammene over hele landet. Det kan også gis tilskudd til skjøtsel av kantsoner, restarealer og lignende

inntil jordbruksarealene gjennom tilskuddsordningen for «spesielle miljøtiltak i jordbruket» (SMIL). Slike tiltak kan også tenkes sett i sammenheng med skjøtsel av eksisterende slåttemark og annen kulturmark.

Men hva er nå egentlig ei slåtteeeng?

Den gamle, tradisjonelle typen slåtteeeng har gjerne blitt definert ved følgende kjennetegn

- ikke innsådd frø av kulturvekster eller pløyd i nyere tid
- stedegent plantemateriale
- ble slått seint, f.eks fra midten av juli i lavlandet
- i liten grad blitt tilført gjødsel
- har hatt kontinuitet i drift

Etter hvert har fagmiljøene og forvaltningen utvidet perspektivet noe. I tillegg til de «klassiske», intakte slåttemarkene, kan også andre arealer med en artsrik gras- og urtevegetasjon være verdifulle:

- Fragmenter med slåttemarkpreg der det ellers er lite slåtteeenger
- Engvegetasjon med brudd i kontinuitet
- Enger med preg av tidligere gjødsling og jordarbeiding
- Tidligere slåttemark som kan være restaureringsobjekter

Her kan en jo også legge til at det er økende interesse for å nyetablere slåtteeenglignende arealer fra grunnen, i både privat og offentlig regi. Dette er likevel ikke uproblematisk siden det forutsetter jordbunnsforhold som er gunstige og det knapt finnes kvalitetssikrede frøblandinger med stedstilpassede arter og sorter i vanlig handel. Det er en risiko for at det blir etablert «slåtteeenger» med fremmed plantemateriale som i verste fall kan «forurense» og konkurrere med sårbare vegetasjonstyper i distriktet. Det finnes i Norge 2-3 frøavlere som oppformerer og omsetter stedegne norske engarter. Blant annet har NIBIO Landvik ved Grimstad satt i gang frøproduksjon av ville norske engarter og tilbyr regionale frøblandinger og frø av enkeltarter for salg. Artene er oppformert fra morplanter med tilhold i lokale/regionale engerslåtteeenger.

Kartlegging og klassifisering - ny metodikk

Et potensielt verktøy for mer helhetlig forvaltning av arealer med naturmangfold er kartleggingen av «Naturtyper i Norge» (NiN). Naturtypekartleggingen som foregikk fra slutten av 1990-tallet dreide seg om å avgrense enkeltarealer av spesiell verdi (særlig viktig eller viktig) for naturmangfoldet. NiN-kartleggingen skal derimot i stor grad dekke større, sammenhengende områder, etter en forskningsbasert, mest mulig objektiv metodikk. Innenfor NiN-kartleggingen eksisterer ikke «slåttemark» som eget begrep, men vil normalt falle innenfor kategorien «Semi-naturlig eng» (NiN-kode T32).

Seminaturlige engers deles i grunntyper etter fem forskjellige miljøvariabler: Kalkinnhold, hevdintensitet, uttøringsfare, kildevannspåvirkning og sandstabilisering. I tillegg kommer seminaturlige våtenger som deles inn etter graden av kalkrikhet og kildevannspåvirkning. Både

slåttemark og beitemark er seminaturlige enger, og de skilles fra hverandre ved bruk av det som kalles en «underordnet lokal kompleks miljøvariabel», dvs. om vegetasjon og markoverflate er preget av slått eller er beitepreget.

Men kan slåttemark også omfatte tidligere åkermark, dvs. det som på NiN-språket heter «oppdyrket mark med preg av seminaturlig eng»? Ofte ligger slåttemark og gammel åkermark i mosaikk, eller det finnes artsrike kantsoner i nærheten. Arter fra slåttemarka og kantene kan spre seg til åkermarka hvis den skjøttes på riktig måte. Over tid kan også beitemarksopp spre seg på denne måten. Om en i slike tilfeller kun skal kalle de arealene som er av NiN-kategorien «T32» for slåttemark, vil dette føre til en kunstig oppdeling av arealer som ellers ville kunne forvaltes og skjøttes i sammenheng. Kursdeltaker Solfrid H. L. Langmo, som har mye erfaring med kartlegging og skjøtselsplanlegging, har påpekt denne problematikken. Hun viser som eksempel til et område i Leksvik som var kornåker på flyfoto fra 60-tallet, men som i dag har flere rødlistearter og et godt knippe gode indikatorarter av beitemarksopp. Dette er områder som har vært pløyd i nyere tid og som dermed vil falle utenfor om slåttemark defineres kun som «T32». Ellen Svalheim er enig i dette resonnementet og legger til at slåttemarker som får skjøtselsplan fram til nå har blitt avgrenset etter den «gamle» håndboka for naturtypekartlegging, som inkluderer tidligere pløyd mark som nå har fått en nær naturlig engflora.

NiN-metodikken er meget kompleks, omfattende og krevende for kartleggere å beherske, og vi kan ikke utdype temaet videre her (se hjemmesiden til Artsdatabanken for full oversikt). Vi vil nok uansett leve med to parallelle systemer i lang tid, siden det vil ta lang tid før alle tidligere kartlagte slåttemarker er klassifisert på nytt i NiN. Forhåpentligvis vil NiN-metodikken gi et mer presist verktøy for å verdvurdere, sammenlikne og planlegge skjøtsel av slåttemarker. Prinsippet om en mer heldekkende kartlegging bør også gi bedre mulighet for mer helhetlig forvaltning, med en landskapsøkologisk tilnærming.

Hvordan planlegge skjøtsel av slåttemarkene på en god måte?

Å planlegge skjøtsel av slåttemark er en kompleks oppgave, med både menneskelige, biologiske og økonomiske aspekter. Ellen Svalheim la sterk vekt på at hver eng har sin historie, som man må forsøke å sette seg inn når man planlegger skjøtselen. I tillegg kunne hun ikke sterkt nok understreke at skjøtselsplanlegging må skje i dialog med grunneier. Dette er både for å avdekke historikken, kjenne eierens motivasjon og ønsker og ikke minst for å ta hensyn til de praktiske forutsetningene for framtidig skjøtsel. Det er kanskje banalt, men samtidig så lett å nedprioritere når tid og penger er knappe i planleggingsarbeidet. Her fikk hun også god støtte fra de to rådgiverne fra Norsk landbruksrådgiving som deltok med kursinnlegg, Maud Grøtta (NLR Nordvest) og Torhild S. Mjøen (NLR Trøn-

delag). De har utarbeidet et betydelig antall skjøtselsplaner samtidig som de står med ett bein i det moderne jordbruket og tradisjonell agronomi.

Maud Grøtta gikk grundig inn i «den gode samtalen» med gardbrukeren som vilkår for å lage en god plan: Still åpne spørsmål, lytt og diskuter praktiske løsninger! Hun gikk også inn på den konkrete avgrensningen av skjøtselslokaliteten, som kanskje ikke alltid bør følge slåttemarka slavisk. Spørsmålet er hva som tjener lokaliteten best, for eksempel at skjøtselen er praktisk gjennomførbar, at arealet har en størrelse som gjør det interessant eller om delarealer med lavere biologisk verdi kan få økt mangfold med god skjøtsel. Hensyn til landskapsbilde og sammenheng i kulturmiljøet kan også bety noe. Torhild S. Mjøen gikk mer inn på mulighetene og begrensningene i å integrere skjøtsel av slåttemark i moderne jordbruksdrift. Som regel vil ugjødslete og lavproduktive arealer være mest aktuelle som beite for eksempel for kviger og kalver, eller for voksen sau om høsten. Det fins mye teknologi for å drive slått og innsamling av høy under vanskelige forhold, f.eks. i Alpene, men terskelen for å anskaffe dette kan være høy. Det vil uansett kreves øremerkede tilskudd for å forsvare tidsbruken, og kanskje også mer samarbeid med frivillige eller bruk av profesjonelle aktører.

Teknologi og redskap for skjøtsel er et eget kapittel som vi ikke går videre inn på her. Men under kurset bidro to av deltakerne med praktiske demonstrasjoner. Trond Beitland fra «slåttelaug i Trøndelag» hadde med sin tohjulstraktor med ulike redskaper (knivaggregat, sidevenderive, høysvans og stubbefres). Flere av deltakerne fikk prøve seg på å slå en liten eng hos Arnvid Sæther med denne. Kjell Krogstad fra Sogn folkemuseum hadde med sin egen tradisjonelle lja og ga oss litt grunnleggende kunnskap om ljaen og riktig slåtteteknikk.

Ett todagers kurs gir langt fra alle svar, men tilbakemeldinger i en deltakerundersøkelse etter kurset bekreftet at programmet hadde et meget godt faglig innhold og stor nytteverdi. Det var også tydelig at det er et stort behov for kurstilbud og utvikling av det faglige nettverket på skjøtsel av slåttemark og andre gamle kulturmarker.

Kilder:

Handlingsplan for slåttemark. DN-rapport 6-2009.
Slåttetradisjoner - med eksempler fra Telemark og Møre og Romsdal. NIBIO POP Vol. 3 - nr. 9 - mars 2017
Beitetradisjoner i slåttemarkene – med eksempler fra Telemark og Møre og Romsdal. NIBIO POP Vol. 3 - nr.10 - mars 2017

Kartlegging av den truede arten stor bloddråpesvermer (*Zygaena lonicerae*) i Sunndal kommune, Møre og Romsdal i 2018. Rapport J.B. Jordal nr. 13-2018

Ellen Svalheim, NIBIO, nasjonal koordinator for handlingsplanen for slåttemark

<https://artsdatabanken.no/NiN> (om Natur i Norge, type- og beskrivelsessystem for all variasjon i naturen)



Foto: Hanne Sickel

Biologisk mangfold i utmarka: Beitedyr er viktige for spredning av plantegener

Tekst: Hanne Sickel, Ellen Svalheim, Kristin Daugstad, Synnøve Grenne og Jørgen Todnem

Beitedyra bidrar til å opprettholde genetisk variasjon hos engarter fordi de hjelper plantene å spre frøene sine fra en isolert vokseplass til en annen. Dette er hovedkonklusjonen fra et toårig prosjekt der NIBIO har studert beitepreferanser og beitemønstre til ammekyr og sau på utmarksbeite i en fjellbygd. Genetisk variasjon er viktig for at en art ikke skal forsvinne fra et område.

Skogen brer seg i utmarka

Tidligere åpent kulturlandskap, for eksempel i områder som har hatt tradisjonell seterdrift med omfattende utmarksbeiting, slått og høsting av busker og trær, gror igjen i dag og blir til skog som følge av at denne formen for utmarksbruk er sterkt redusert. Dette er tilfelle også i vårt studieområde Steinsetbygda i Oppland, en liten bygd der utmarksressursene tidligere var veldig viktige for de små gårdsbrukene. Utmarksbeiteområdet ligger i et tidligere aktivt seterområde i en høyde fra ca. 700-1000 m o.h. I dag er det fortsatt beitedyr i utmarka, men det er bare noen få setre som fortsatt er i drift. I denne bygda, der åpent kulturlandskap strakte seg fra gårdene nede i dalen og helt opp til snaufjellet, har skogen kommet opp mange

steder og einerbusker har bredt seg utover i enger og heier. I dette landskapet har vi studert hvilke vegetasjonstyper frittgående ammekyr og sau oppsøker for beite, og hvilke plantearter som blir beitet. Dette har vi gjort ved hjelp av GPS-sporing og modellering av data, observasjoner av beitedyra og botaniske analyser av beitet vegetasjon gjennom en sesong. Vi har også sett på hvilke strategier de ulike beiteplantene har for å få spredt frøene sine.

Beitedyra foretrekker lysåpent terreng og engvegetasjon

Utmarka i Steinsetbygda består for en stor del av kulturavhengige vegetasjonstyper. Hele studieområdet er en mosaikk av beiteskog og hagemarker, gamle beite- og slåttmarker (semi-naturlig eng), seterlandskapet opp mot fjellet (boreal hei) og gamle myrslåtter (semi-naturlig myr) (Figur 1). De forholdsvis rike bergartene i området gir gode næringsforhold for planter og en artsrik vegetasjon. Under en vegetasjonskartlegging i Steinsetbygda i 2015 ble det funnet mange gamle stubbelauva bjørketrær. Informanter i bygda bekreftet at lauv ble sankt til vinterfôr frem til ca. 1950. Vegetasjonstypene og historisk informasjon vitner



*Englehumbleblom og sau som beiter på den.
Foto: Ellen Svalheim*

om at fôrressursene i utmarka har vært veldig viktige og at høsting i form av beiting, slått og lauring har foregått i utstrakt grad. Tidligere ble det også høstet mye ved i utmarka til bl.a. brensel på stølene (setrene).

I dag er kulturpåvirkningen mye mindre enn før og vegetasjonstypene er i ulike stadier av gjengroing, men fortsatt er mange av karplantene som er registrert typiske for lysåpne og beitepåvirkte habitater.

Skog, og da primært blåbærskog, er nå den mest utbredte vegetasjonstypen i utmarksbeiteområdet (Figur 1). Skogen er imidlertid ofte brutt opp av små flekker med engvegetasjon. Beitedyra, både sau og ammekyr, bruker mest tid i skogsterreng, men når vi ser nærmere på hvor

det beites er det nettopp på de lysåpne flekkene med engvegetasjon. Det er også hovedsakelig de mest lysåpne skogtypene med lav tetthet av trær (mindre enn 50 % kronedekning) som beites, samt hogstflater. Både sau og ammekyr brukte ca. 50 % av sin beitetid i skog.

Etter skog er semi-naturlig eng den vegetasjonstypen som dyra beiter mest i. Engene varierer med hensyn til kalkrikhet, fuktighet og beitepreg, men de fleste er middels kalkrike, på frisk mark og med middels til svakt beitepress. Skogen dekker ca. tre ganger mer areal enn engene, og dyra bruker ca. 25 % av beitetiden på ulike typer enger. Dyra beiter mest på de åpne engene med få trær og busker, men storfe beiter i større grad enn sau også i enger som er i gjengroing. Resterende beitetid ble benyttet i flere andre vegetasjonstyper men her kom det frem flere ulikheter mellom sau og ammekyr. Sauene beitet en del i boreal hei og på hytteplener mens ammekyrne beitet en del på myr, grasdekte skrotmarker og liknende.

Gras blir beitet mest

Tidligere undersøkelser viser at gras generelt er viktigste plantegruppe på utmarksbeite, men også urter og starr er viktige plantegrupper, og da med noe høyere urteandel og lavere starrandel hos sau enn hos storfe (Bjør og Graffer 1963, Garmo m.fl. 1990, Bøe m.fl. 2009, Sickel 2014). Resultatene fra dette prosjektet samsvarer godt med tidligere undersøkelser.

Litteratur:

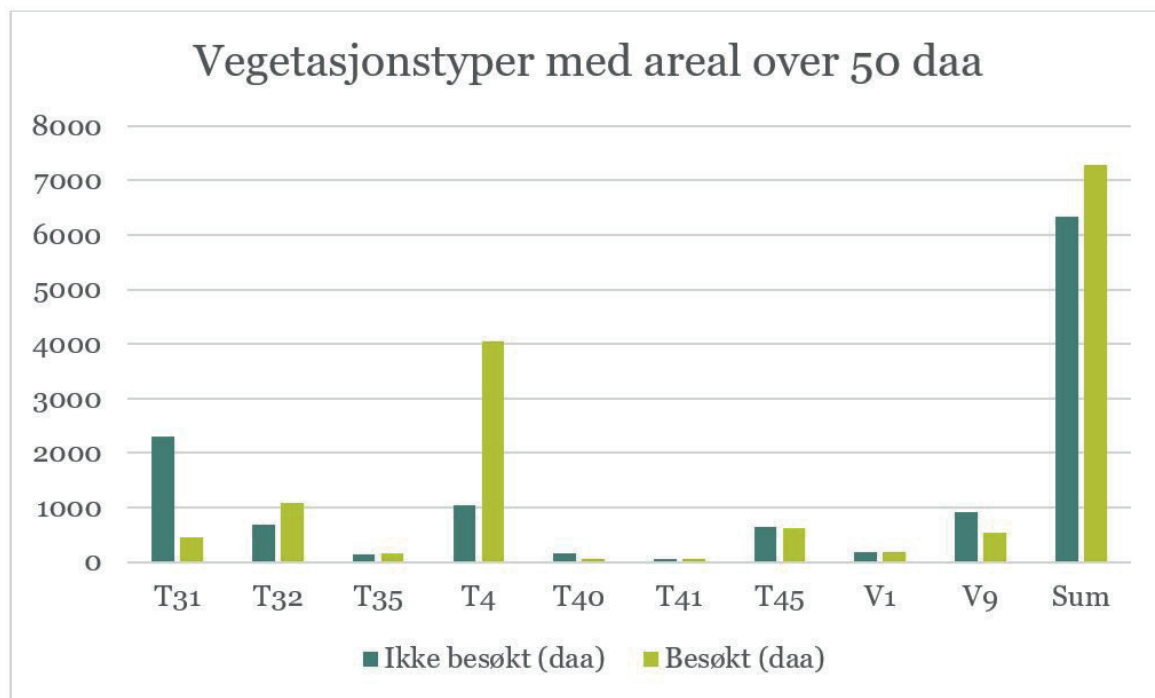
Bjør, K. og Graffer, H. 1963. Beiteundersøkelser på skogsmark. *Forskning og forsøk i landbruket* 14(2):121-365.

Bøe, U.-B., Hansen, H.S., Bjelkåsen, T. og Okkenhaug, H. 2000. Skogsbeite til kviger. Beiteseleksjon og påvirkning av beitinga på trevirkeproduksjon. *Husdyrforsøksmøtet 2000*.

Garmo, T.H., Pedersen, Ø., Hove, K., og Staland, H. 1990. Diet quality of goat and sheep grazing indigenous mountain pastures in southern Norway. *Abstracts, Vol 11. Proc. 41st Annual meeting of the EAAP*, Toulouse, 1990.

Halvorsen, R., medarbeidere og samarbeidspartnere, 2016. NiN – typeinndeling og beskrivelsessystem for natursystemnivået. – *Natur i Norge, Artikkel 3 (versjon 2.1.0): 1–528* (Artsdatabanken, Trondheim; <http://www.artsdatabanken.no>.)

Sickel, H. 2014. Effects of vegetation and grazing preferences on the quality of alpine dairy products, PhD-thesis, Norwegian University of Life Sciences, 2014:15, ISBN: 978-82-575-1190-6



Figur 1. Arealet av ulike vegetasjonstyper i Steinsetbygda vist som andel «besøkt» og «ikke besøkt» av beitedyra. Inndeling i vegetasjonstyper følger systemet til *Natur i Norge* (Halvorsen m.fl. 2016): T31 = boreal hei, T32 = beite- og slåttemark (semi-naturlige), T35 = grasdekte skrotmarker o.l., T4 = skog, T40 = veikanter, plener o.l., T41 = tidligere oppdyrket mark, T45 = oppdyrket varig eng, V1 = åpen jordvannsmyr og V9 = gamle myrslåtter (semi-naturlig myr).

Hanne Sickel. Har vært ansatt i NIBIO siden 2007 (Løken/Kvithamar/Ås), først som stipendiat og siden 2014 som forsker. Hun har lang erfaring med beitestudier i utmark, GPS- og feltmetodikk for dokumentasjon av husdyradferd på utmark samt kartlegging av kulturmarkstyper og biologisk mangfold.

Ellen Svalheim. Har vært forsker i NIBIO siden 2006 (Landvik/Kvithamar). Hun har gjennomført mange forskjellige prosjekter innen beitebruk, kartlegging av naturtyper og biologisk mangfold, forvaltnings-, skjøtsels- og restaureringstiltak, samt overvåking av igangsatte tiltak i kulturavhengige og verdifulle naturtyper.

Kristin Daugstad. Har vært ansatt som forsker i NIBIO (Løken/Kvithamar) siden 1996. Til og med 2006 jobbet hun med planteforedling av grasarter, først og fremst timotei. Etter den tid har hun arbeidet med genetiske ressurser i engvekstene i flere prosjekter. Hun har dessuten god erfaring med vegetasjonskartlegging, kartlegging av naturtyper (NiN) og botanisering.

Synnøve Grenne. Har vært ansatt i NIBIO (Kvithamar/Trondheim) siden 2008 og jobber som avdelingsingeniør. Hun har vært med på flere prosjekter som omhandler beitebruk og har god erfaring i vegetasjonskartlegging, kartlegging av naturtyper (NiN) og botanisering. Hun har også omfattende kompetanse på GIS-verktøy, flyfototolkning og utarbeidelse av vegetasjonskart.

Jørgen Todnem. Har arbeidet ved Bioforsk Sæter — småfeforskningsstasjon — fra 1987 til 2009 (forsker fra 1993), hovedsakelig innenfor fagområdene grovfôr dyrking, grovfôr kvalitet, inn- og utmarksbeite til småfe og økologisk sauehold. Fra 2009 har han vært tilknyttet NIBIO Løken med tilsvarende arbeidsoppgaver som tidligere.



Nyslått slåttemyr, Romstadmyrane. Gjengroing er ei utfordring.

Utmarka har i alle tider vore viktig for husdyrhaldet, her er det med beiting og slått hausta store førmengder. Etter kvart som meir land vart dyrka, handelsgjødselen kom og mekaniseringa auka, gjekk bruken av utmarka kraftig tilbake. Antal beitedyr i utmark er i dag berre ein liten del av det det ein gong var. Jon Nedkvitne skriv i boka "Beitedyr i kulturlandskapet" at det i 1939 vart tatt opp 738 millionar foreiningar i utmark. I NILF-rapport frå 2006 har Leif Jarle Aasheim og Agnar Hegrenes for året 2004 berekna opptaket i utmarka til å vera på 319 millionar foreiningar. I 1939 beita alle husdyrslag i utmarka, i dag er sauene dei store utmarksbeitarane og dei står for to tredelar av beitinga. Dersom ein set prisen til 3 kroner per foreining vil verdien av utmarksbeitinga i dag vera ca. 1 milliard kroner.

I tillegg til beitinga av utmarka vart det hausta gras, lyng og lauv som vart tatt heim til garden som vinterfôr. Både beitinga og slått av utmarka prega utmarkslandskapet og mangfaldet, område som elles ville ha vore skog vart opne grasareal. Etter kvart som det har blitt slutt på denne bruken av utmarka har areala vokse til med skog og småbusker og mangfaldet blir annleis.

Trøndelag har mykje myr. Her veks det gras, starr og urter, kor mykje vil variere med type myr og næringsinnhald. Dei næringsrike «rikmyrane» er nok dei som gir mest. Slåttemyrene var i tidlegare tider viktige areal for vinterfôr og var ofte høgare verdsett enn skogsareal. Slåttemyrene kunne liggje fleire mil unna heimgarden. Fôret vart tørka på bakken lagra i stakk, under grantre eller i høyløer og vart på etterjulsvinteren henta heim til garden med hest og slede eller mann og skikjelke. Slåtten vart gjort på seinsommaren eller tidleghausten då var ein ferdig

med slåtten heime og graset på myrane var utvakse. I dei områda der myrslåtten var viktigast for ofte heile arbeidsstyrken på garden til fjells for å slå, bu kunne dei gjera i setrane om dei var langt heimanfrå.

Frå tidleg 1900 talet starta for alvor nedgangen i bruken av utmarka til slått og utpå 50-talet var det så godt som heilt slutt. Dette har gjort at desse slåtteareala, gror igjen og at stakkstenger og fôrbuer har ramla ned.

Trua og utvald naturtype

Gjengroinga har gjort at naturtypene som vart skapt av utmarksslåtten forsvinn. Spesielt utsett er dei kalkrike myrane og myrkantane der det ofte er best næringstilhøve. Det var også der det var mest gras å henta. Rikmyrane og myrkantane, overgangane mellom myr og fastmark, har ofte eit svært stort artsmangfald og er viktig levested for fuglar og for mange sjeldne orkidear. Med gjengroing vil desse forsvinne. For å prøva å få tatt vare på litt av desse kvalitetane er slåttemyr i Norge blitt «utvald naturtype». Saman med fem andre naturtypar, slåttemark, hule eiker, kalklindeskog, kalksjøar og kystlynghei, får desse gjennom Naturmangfaldslova ekstra beskyttelse og prioritering for å bli tatt vare på.

Trøndelag og særleg nordre delar av fylket har mange av dei viktigaste slåttemyrene i Norge. Her er det gjort mykje kartlegging av dei viktigaste områda og det er laga skjøtelsesplanar for korleis desse best kan takast vare på.

Klima og miljødirektoratet har laga ein handlingsplan for ivaretaking av slåttemyr. Denne seier at kartlegginga av slåttemyrar og då særleg rikmyrane skal aukast, og med dette som utgangspunkt skal ein prøve å ivareta ein del ved å starte med slått igjen. For å få gjort denne slåtten har

miljømyndighetene gjennom Statens naturoppsyn starta med myrslått i nokre verneområde. I tillegg har både miljømyndighetene og landbruksmyndighetene oppretta tilskotsordningar som skal stimulere til myrslått.

Slåtten blir gjort i august-september og førverdien av gras er oftast låg.

Myrslåtten eit krevande arbeid

Myrslått er arbeidskrevande og det er begrensa kor mykje mekanisering som kan setjast inn dersom ein ikkje skal skade areala. Grasmengda var ikkje alltid den store per arealeining, fordelene var at areala var store, så dersom ein hadde tid og krefter kunne ein få samle mykje fôr totalt sett. For enkelte gardar kunne nok over halvparten av vinterfôret koma frå utmarka.

Sidan slåttemyrane var relativt næringsfattige vart ikkje dei same myrane slått kvart år, det kunne gå fleire år mellom kvar gong dei var slått, kanskje kvart femte år, men dette varierte sjølv sagt etter kor mykje myra produserte. Sidan areala vart slått sjeldan vart store areal brukte, kor mykje veit vi ikkje, men i Nord-Trøndelag var det tidleg på 1900-talet årleg slått eit par hundre tusen dekar utmark. Reknar ein med at det tok tre til fem år mellom kvar gong ein slo, vart 750.000 - 1 mill dekar brukt. I 1919 var det ca 670.000 dekar innmark i Nord-Trøndelag. I kommunen Namdalseid som i dag har ca 30.000 dekar dyrkaareal har Erik Stenvik berekna at myrslåtten på i 1918 vart gjort på ca 12.500 dekar. Dette er berekna utfrå oppgitte totalavlingar og ei avling på 40 kg per dekar på utmarksslåtten.

I dag blir det i Trøndelag årleg slått ca 300 dekar med slåttemyr. Halvparten av dette av Statens naturoppsyn i verneområde, resten er slått av bønder og støtta med tilskot frå både miljø- og landbruksmyndighetene. Med slått kvart femte år blir ca. 1500 dekar av dei mest verdifulle slåttemyrene tatt vare på, noko som berre er ein brøkdel av det arealet som var i bruk. Det aller meste av

det som i dag blir slått på slåttemyrane blir slått og raka saman maskinelt med tohjulstraktor og gras er samla opp og pressa i minirundball der det er mulig.

Målet er i følge forvaltningsplanen for slåttemyr å ta vare på et representativt utval av slåttemyrar i drift. Slåttemyrar klassifisert som svært viktige (verdi A) og viktige (verdi B) vil bli prioritert. I 2016 var det gjennomført skjøtsel på 28 lokalitetar i Sør-Norge. Kor mange myrar ein vil greie å skjøtte er avhengig av kor mykje pengar som blir prioritert brukt til dette og lokal interesse for å gjera skjøtelsesarbeidet.

Søk på "Knut med ljåen og Kari med riva" for en grundig gjennomgang av slåttradisjoner m.m. på hjemmesiden til Erik Stenvik (tidl. ansvarlig for kulturlandskap og miljøtiltak hos Fylkesmannen i Nord-Trøndelag).

På YouTube kan du finne filmen "Fjellslått og staking i Grøtdalen", med utgangspunkt i smalfilmopptak som omkring 1980 dokumenterte en rekonstruksjon av myrslått, bakketørring og oppsetting av høystakk i utmarka i Steinkjer kommune i Nord-Trøndelag

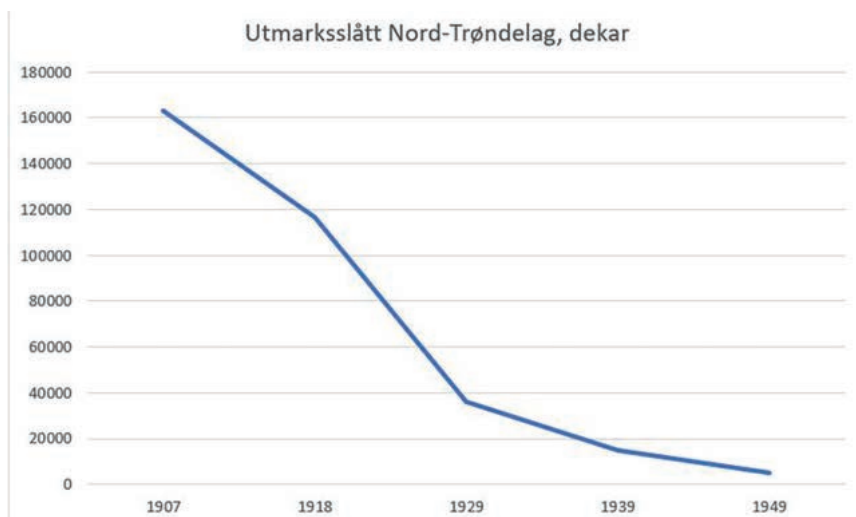
Kjelder:

Lyngstad, A., Øien, D.-I., Fandrem, M. & Moen, A. 2016. Slåttemyr i Norge. Kunnskapsstatus og innspill til handlingsplan. – NTNU Vitenskapsmuseet naturhistorisk rapport 2016-3: 1-102.

Jordbrukstellingene i Norge 1907 og 1918. SSB Handlingsplan for slåttemark. DN rapport 2009-6.

Anders Mona. Sivilagronom, plantekultur. Fylkesagronom i plantekultur og kulturlandskap hos Fylkesmannen i Trøndelag. Arbeidde 1991-2012 i Norsk landbruksrådgiving Trøndelag, med bl.a. ansvar for rådgiving om kulturlandskap og miljø. Var sterkt engasjert i utarbeiding av "Miljøplan i jordbruket" som kvalitetssystem for bønder.

Figur: Utvikling i dekar utmarksslått i Nord-Trøndelag frå 1907-1949. Tal henta frå jordbrukstellingene





Forsommerbrand skaber 'ny start' på Randbøl Hede, Danmark

Tekst: Anna Bodil Hald Foto: Morten D.D. Hansen

Ilden hærger! Dyr omkommer i flammerne! Brandfolk kæmper med at slukke ilden! Ilden hjælper naturen! Så forskellige var meldingerne i aviserne og på Facebook, da et stort naturområde på Randbøl Hede (såkaldt indsande) brændte den 25. maj 2018. I alt 500 ha hede (offentligt ejet) og 200 ha plantage (privat ejet). Det er store forhold i Danmark.

I Danmark som i de øvrige nordiske lande bruger vi mosaikafbrænding af hede. I Danmark er det i successionsstadiet med Revling (*Empetrum nigrum*) eller med Blåtop (*Molinia deshampsia*). Der giver ny succession startende med Tyttebær (*Vaccinium vitis-idaea*) - især hvor der har været Revling - og friske græsskud til de græssende naturplejere (får og kvæg). Revling ædes ikke af dyrene og den kan mange steder være meget dominerende. Derfor brændes den. Blåtop producerer meget visent løv (førn) og hæmmer derfor andre arter. Ved at brænde det visne kommer der friske skud, som det er vigtigt efterfølgende at få græsset med dyr, hvis områder med Blåtop skal ændres til mere artsrig hede. Disse naturpleje-afbrændinger kan af vejrmæssige årsager normalt først foregår i marts og skal være afsluttet inden 1. april. Det er Brandmyndighed, Kommune og Miljøstyrelsen, der er myn-

digheder på området. Forårsafbrænding er af vejrmæssige årsager begrænset til få dage, da vegetationen skal være tør. Højtrykperiode med nattefrost er gode.

På tidspunktet for afbrænding om foråret brænder hendes tørv normalt ikke. Den er for våd. Det gjorde tørven til gengæld på Randbøl den 25. maj 2018, hvor alt var meget tørt efter en måned forud uden nedbør. Resultatet var 'ny start' for naturen fra råsand. Grostoffet kvælstof (N) gik op i luften med røgen! Tilbage i sandet ligger en aske med kalcium (Ca), magnesium (Mg) og andre baser, der sikrer mod lav pH. Det burde være ideelle vilkår for Vår-kobjælde. Håber vi.

Randbøl Hede er en af Danmarks største heder og er bl.a. kendt for et af de kun tre voksesteder i Danmark for Vår-Kobjælde (*Pulsatilla vernalis*/*Anemone vernalis*). Vår-kobjælde har sin hovedudbredelse i den sydlige del af Norge, Sverige og Finland. I Danmark har vi bare 3 lokaliteter: Randbøl Hede (nær Billund), Vind Hede (nær Holstebro) og Tingskoven i Nordjylland. Det er alle hedelokaliteter. I Danmark er Vår-kobjælde så sjælden, at den er artsfredet. Bestandene har det dårligt, da det kniber med foryngelse. På Randbøl har en hedeekspert for en del år siden forsøgt sig med opformering med frø fra de lokale

individer med hjælp fra Botanisk Have og udplantning på stedet. Disse udplantede individer står i bure (beskyttet mod afgræsning) på heden. På Vind Hede vokser der individer på udgravet sand fra en grævlingegrav (*Meles meles*). Råsand! Voksestedet i Jammerbugt er noget mosbevokset.

I Norge har jeg én gang set Vår-kobjælde i blomst. Mogop, som den kaldes der og kendes af mange fjeldvandrere. Det var en forekomst på blottet tørv med sivevand. Så hvad kræver Vår-kobjælde af sit voksested? Basisk jord. Plads. Sivevand. Den er i øvrigt giftig, så dyrene undgår den nok.



Pulsatilla vernalis (Vår-kobjælde eller mogop).
Foto: Tinlot Wittermans/Wikimedia commons.

I Danmark håber vi at Vår-kobjælde kvitterer på den nyskabte råjord efter afbrænding. I naturkredse takker vi derfor for denne lejlighed til en 'ny start'. Gid brandvæsenet i sådanne situationer hvor det kun er natur, der brænder, ville tillade ilden at pleje større områder. Jeg har hørt, at i Scotland har brandvæsenet en god indtægt ved at pleje Natura 2000 områder med afbrænding. En rapport om resultatet af afbrænding af tørgræsland kan du finde ved at søge på "Pleje af tørgræsland ved afbrænding" på internet.



Lyngbrenning på Randbøl hede som frimerkemotiv



Randbøl Hede den 28. maj 2018 umiddelbart efter branden den 25. maj 2018. Indsande klit i forgrunden.



Skoleklasser fra Torpa skole er med på slått på Bjørnhaugmyra.

Skjøtsel av gammel slåttemark som oppdrag og elevaktivitet

Tekst: Tonje Berland Foto: Geir Høitomt

Dokkadeltaet Våtmarkssenter (DNV) ble grunnlagt i 2008, og ligger på Odnas i Søndre Land kommune med orkesterplass til naturen i Dokkadeltaet naturreservat. Deltaet ble fredet i 1990 på grunn av sin betydning for blant annet fugler, samt våtmarksnatur med innslag av blant annet slåttevåteng. På motsatt side av fjorden, i Nordre Land kommune, ligger Pålebrygga og Fjordheim. Her finnes blant annet en tidligere slåttemyr med innslag av store mengder myggblom. DNV har kompetanse innen naturveiledning, naturrestaurering og skjøtsel av naturtyper, og har siden starten hatt stort fokus på slåttemark og arter knyttet til denne naturtypen.

Vår, sommer og høst er høysesong for skjøtselsarbeid, kartlegging og naturveiledning. Den ene dagen kan bli brukt på å slå gammel og verdifull slåttemark med sjeldne og truede arter, den neste kan gå med til bekjempelse av arter vi ikke ønsker spredning av i Norge, slik som lupin, kjempebjørnekjeks og kjempespringfrø. Andre arter er sterkt ønsket, men sliter med bestandsnedgang, og Våtmarkssenteret har blant annet kartlagt oter, dragehode, slåttemark, slåttemyr, høstingsskog og elvemusling. Arter

eller naturtyper som alle står på norske rødlistene fordi de er ansett for å være utrydningstruet.

Store deler av høst og sommer 2015-2018 har DNV jobbet med kartlegging etter det nye systemet Natur i Norge (NiN). Systemet dekker alt som finnes i naturen, alt fra små til store naturverdier som kalkrike skoger, bekkeløfter, hule eiker og sjeldne arter, men fanger også opp parkeringsplasser, hus, steinbrudd med mer. Her fanges blant annet rester av kulturmark opp gjennom feltarbeid, og slike lokaliteter kan hvis tilstanden er god nok, få utarbeidet skjøtselsplan.

Skjøtselsplan for slåttemark er et verktøy som benyttes for å følge opp handlingsplanen for slåttemark (Direktoratet for naturforvaltning, 2009). Utformingen av en slik skjøtselsplan utfører DNV i samarbeid med grunneier, og deretter kan det inngås en formell avtale mellom grunneier og Fylkesmannen om skjøtsel, tilskudd og oppfølging. DNV er også representert i skjøtselsgruppa for slåttemark hos Fylkesmannen i Oppland. Der melder vi inn lokaliteter som er aktuelle for å få skjøtselsplan, samt jobber aktivt for å få, eller holde, de fleste lokalitetene vi

finner i hevd.

Er grunneier ute av stand til å gjennomføre skjøtsel selv, har DNV de siste årene gjennomført skjøtsel på oppdrag fra grunneiere. Mange lokaliteter med slåttemark er holdt i hevd av eldre grunneiere eller andre som etter hvert har vanskelig for å slå slåttemarka selv. Da bruker grunneier av tilskuddet sitt til å betale DNV for å utføre skjøtselen og kan slik opprettholde den gode kvaliteten på enga i stedet for å måtte oppgi den. Dette er en tjeneste vi tilbyr slik at ikke lokalitetene blir oppgitt og gror igjen.

Mye slik slåttemark ligger gunstig til i forhold til slått, mens andre lokaliteter kan ligge langt fra vei eller være arbeidskrevende å skjøtte. Myrslått er en type skjøtsel som kan by på utfordringer, både med tanke på tilgjengelighet og utstyr. Slåttemyra Bjørnhaugmyra i Nordre Land i Oppland er en av få resterende og store slåttemyrer av høy verdi i fylket (og i Norge). NTNU utga i slutten av 2013 en rapport (Slåttemyrlokalteter i Sør-Norge, Lyngstad, Øien, Vold og Moen, 2013) over de mest verdifulle lokalitetene i Sør-Norge. Her er Bjørnhaugmyra oppgitt som en «stjerne-lokalitet», og vurdert til å få høyeste prioritet for oppfølging med skjøtsel og overvåking. Myra er svært rik på orkideer, og har et jevnt og åpent preg selv om den lenge var ute av hevd. Skjøtselen er ikke aktuell å gjennomføre for grunneierne i tilfredsstillende omfang, så DNV har gjennom avtale med grunneiere og Fylkesmannen i Oppland tatt på seg å skjøtte myra. Vi har gjennom-

ført slått med tohjuls slåmaskin her siden 2011. Skjøtselsregimet som har blitt fulgt har nå vært gjennom fasen med utprøving, resultatene er evaluert og vi har utviklet gode løsninger og metodikk for å fortsette en god skjøtsel av myra.

Bjørnhaugmyra er stor, og med slåmaskiner som skal fraktes langt fra parkeringsplass gjennom ulendt terreng frem til myra er dette en tung jobb. Her var nok transportetappen trolig enklere i gamle dager, med hest og til fots og langt lettere redskap. Men når slåmaskinene er fremme på myra, er det en svært effektiv og relativt skånsom redskap å benytte. Selve det å slå myra er en ganske enkel jobb, men påfølgende raking og bortfrakting av gresset er tungt. Når det år imellom også foregår tre- og krattrydding av myras kantsoner, er dette arbeid som er både tidkrevende og svært tungt. Som et ledd i opplysning rundt truede naturtyper, bruker DNV Bjørnhaugmyra i naturveiledning. Her får elever fra Torpa skole være med på å traktere både slåmaskin, ljà og rive, samt lære om myrslått og dens tidligere betydning som fôrressurs. Det er mye mestring i denne typen læring, og en dag på myra vekker også respekt for tidligere tiders generasjoners harde arbeid uten tilgang på dagens redskap.



Tradisjonelt ble Bjørnhaugmyra slått med ljà.



Utfordrende slått i brattlendt terreng.

Erfaringene vi har gjort oss på Bjørnhaugmyra har blant annet blitt tatt med videre til Thunemyra som ligger i Gran kommune. Dette er en myr med langt fuktigere utforming, og her har vi måttet bruke slåmaskin noe mer skånsomt enn på Bjørnhaugmyra for å ikke ødelegge eller rive opp blant annet torvmosene. Det er mye mykmatter her, og bruk av klopper for å komme ut til selve slåttemyrarealet er en nødvendighet. I likhet med Bjørnhaugmyra benytter vi også denne lokaliteten til å gi skoleklasser naturveiledning rundt slåttemark og slåttemyr, og mulighet til aktivt å være med på myrslått.

En annen type arealer som kan være utfordrende å skjøtte, er brattlendte slåttemarker. Blant disse kan man ofte også finne noen av de fineste engene med et høyt artsmangfold. Slike skrånninger og høyder har vært vanskelige å dyrke opp og folk har heller ikke kastet bort gjødsel på dem, men kun ryddet og slått for hånd for å få med også dette gresset til fôr. De kan derfor være lite påvirket og er svært viktige å holde i hevd. Der det ikke er andre muligheter anvender derfor DNV gammeldags ljaslått, eller benytter seg av mer kreative løsninger (se bilde), slik at det er mulig å benytte slåmaskin.

Det viktigste for DNV er at slåttemark blir holdt i hevd, slik at artsmangfoldet av karplanter, sopp og insek-

ter overlever i en tid med sterk gjengroing av kulturmark og et generasjonsskifte blant grunneiere som fører til at erfaring og kunnskap om betydningen av disse restene av gammel kulturmark for naturmangfoldet vårt går tapt. Derfor fortsetter vi å kartlegge slåttemark, skrive skjøtelsesplaner og hjelpe grunneiere med egen slått eller gjennomfører slåtten for dem.

Tonje Berland. Utdannet utmarksforvalter fra Høgskolen i Nord-Trøndelag (nå Nord universitet). Ansatt i Dokkadeltaet Våtmarkssenter siden 2011 som rådgiver. Har blant annet ansvar og arbeidsoppgaver innen skjøtsel av naturtyper, registrering av truede arter samt naturkartlegging etter DN håndbok 13 og NiN (naturtyper i Norge). Medlem av skjøtelsesgruppa for slåttemark hos Fylkesmannen i Oppland siden oppstarten i 2012.

Workshop i Oslo om skjøtsel av kulturmark

Tekst og foto: Stig Horsberg

Høsten 2017 arrangerte kulturlandskapsforbundet i samarbeid med Sabima (paraplyorganisasjon for de biologiske foreningene i Norge) en todagers workshop om skjøtsel av verdifulle kulturmarker. Workshopen foregikk på Voksenåsen hotell og konferansesenter i Oslo. Arrangementet var støttet økonomisk fra Landbruksdirektoratet (klima- og miljøprogrammet). Målet med samlingen var å:

- Formidle og utveksle erfaringer med planlegging av skjøtsel av verdifull kulturmark og kulturmiljø på jordbruksareal og med gjennomføring av tiltak for kunnskapsoverføring
- Ta opp utfordringer knyttet til planleggingsmetoder og effekter av skjøtselstiltak og hvordan evaluere disse
- Skape en møteplass for kontakt mellom fagmiljøer og offentlige/private skjøtelsaktører

Program/foredrag ble satt opp i dialog med fagpersoner med tilknytning til NIBIO, Norsk landbruksrådgiving, Statens naturoppsyn, Fylkesmannen og Kulturlandskaps-senteret i Telemark. Det deltok ca. 70 personer inkludert kursarrangører og foredragsholdere. Deltakerne kom fra departement, direktorat, fylkesmenn, fylkeskommuner, kommuner, Norsk landbruksrådgiving, NIBIO, Naturvernforbundet, konsulentselskap og private grunneiere/utvalgte kulturlandskap. Ut fra dette må vi si at målet om å skape en møteplass for forskjellige aktører ble oppnådd.

Programmet besto av 12 foredrag fra forskjellige perspektiv; den offentlige forvaltningen, bonden, skjøtelsplanleggeren, rådgiveren, områdeforvalteren og forskeren. Det var lagt inn en ekskursjon i de utvalgte kulturlandskapene Sørkedalen (Bogstad gård) og Nordmarksplassene (Finnerud). Arrangementet ble avsluttet med en workshop der deltakerne i grupper diskuterte aktuelle problemstillinger og kom med forslag til tiltak for bedre oppfølging av skjøtelsutfordringer i kulturlandskapet.

I en påfølgende nettbasert evaluering (32 besvarelser) ga deltakerne en gjennomsnittskarakter på 5 poeng (skala 1-6) både på spørsmålet om programmet hadde god faglig/pedagogisk kvalitet og om det hadde nytteverdi for deltakeren personlig.

Fra gruppediskusjonen ble det avslutningsvis lagt fram forslag til tiltak fra de enkelte gruppene:

- Formidling og omdømme (allmenheten)
- Aktiviteter for skoleungdom
- Samlinger med brukere/grunneiere
- Øve på kommunikasjon mellom rådgivere/forvaltning og bønder/grunneiere
- Etablere skjøtelsgrupper der Norsk landbruksrådgiving er inkludert i alle fylker

- Tydelige føringer om aktiv skjøtsel der det er aktuelt (Miljødirektoratet)
- Forutsigbare ordninger/betingelser for skjøtsel
- Kompetansekrav til kommunene
- Målrettede tilskuddsmidler
- Dialog mellom landbruk og miljø
- Samordne søknadsprosess mellom landbruk og miljø
- Utarbeide tiltaksveileder (f.eks. NIBIO)
- Sentral database for publikasjoner om kulturlandskap/skjøtelsprosjekter (M.dir.)
- Kurs/etterutdanning
- Kortfatta håndbøker om beitebruk og andre tema
- Formidle praktiske eksempler ute i felt (NIBIO, Sabima, Fylkesmannen)
- Finne og formidle effektiv/ny teknologi for skjøtsel
- Oppdatere skjøtelsboka (jf. foregående punkt)
- Årshjul el.l. arbeidsdokument som del av skjøtelsplanen
- Rubrikk i skjøtelsplanen for evaluering underveis i skjøtelsarbeidet
- Generell del bør heller være et vedlegg enn innledning til skjøtelsplanen
- Finansielle oppfølging av skjøtelsprosjekter (evaluering)

Det var et ønske om flere samlinger med vekt på praktisk skjøtsel, og dette er så langt fulgt opp med et todagers feltkurs om slåttemark sommeren 2018, også dette med tilskudd fra Klima- og miljøprogrammet (se egen artikkel).



Deltakerne på Bogstad gård under befaring til Sørkedalen og Nordmarka-plassen Finnerud. Parkskjøtsel foregår i forgrunnen av bildet!



Naturbeitemark og andre naturlige gressmarker i Norden – hvordan forvalter vi dem i dag?

Tekst og foto: Stig Horsberg

Kyr på beite i utvalgt kulturlandskap, Rennesøy

Fra mine første år i landbruksforvaltningen, det vil si helt sist i 80-åra, så vi i Norge mye til Sverige for å hente kunnskap om forvaltning og skjøtsel av gamle kulturmarker. Min første studietur gikk til Borås-/Alingsås-trakten med en liten gruppe norske, nybakte kulturlandskapsforvaltere i 1988. To av grunnleggerne av kulturlandskapsforbundet, Kelvin Ekeland og Lena Bergils, var våre guider. De ga oss et innblikk i hvordan man arbeidet på et ganske detaljert og avansert nivå med forvaltning og skjøtsel. Dette var helt i startfasen av kulturlandskapsarbeidet som et eget ansvarsområde i landbruket i Norge. Det ble innvilget tilskudd til enkeltstående prosjekter spredt rundt omkring i landet, satt i gang noen store pilotprosjekter (Heidal, Lista) og produsert mye informasjonsmateriell. Ikke minst sto den daværende statskonsulenten for kulturlandskap, Unni Dahl Grue, bak mange kurs og publikasjoner om temaet. Fra 1991 kom forløperen til SMIL-ordningen, dvs. en permanent tilskuddsordning med årlige bevilgninger som ble forvaltet av fylkesmennene. Det skjedde så en kraftig opptrapping av tilskudd til investeringstiltak i kulturlandskapet gjennom 1990-tallet.

På studieturen og gjennom litteratur som vi ble kjent med i kjølvannet av reisen, forsto vi at det ble arbeidet med kulturlandskap i større skala og mer systematisk i Sverige lenge før denne satsingen kom i gang i Norge. Ikke minst gjaldt det skjøtsel av de gamle kulturmerkene. I Norge hadde vi riktignok et sterkt fagmiljø rundt Sogndal distriktshøgskule (Høgskulen i Sogn og Fjordane), med stor kompetanse på vestlandske slåttemark, løvenger og styvingstrær. Men for mange utenfor denne landsdelen var ikke kompetansen i dette miljøet lett tilgjengelig og heller ikke direkte overførbart til f.eks. Øst-Norge.

I Sverige ble det bl.a. gjennomført en systematisk kart-

legging av «hagmarker» på 80-tallet, basert på tolkning av infrarød-flyfotografering og feltarbeid. Det ble produsert «standardverker» om forskjellige typer kulturmarker, rikt illustrert med vakre akvareller og belagt med konkrete lokaliteter, data om arealer, dyretetthet og indikatorarter. Og vi forsto at forvaltningen i betydelig omfang organiserte skjøtsel av viktige lokaliteter, nesten som en parallell til park- og grøntområdeforvaltning.

Sånn husker jeg det en mannsalder seinere. I mellomtiden har kulturlandskapet vært tema for forskning, forvaltningstiltak og offentlige tilskudd i stort omfang også i Norge og blitt et relativt etablert faglig og politisk område. Samtidig er det fortsatt store forskjeller i perspektiver og forutsetninger mellom Norge og de øvrige nordiske landene. Nedenfor vil jeg gå gjennom noen av disse forholdene og peke på noen trekk ved kulturmarksforvaltningen i Norge og Sverige, og i noen grad Danmark og Finland, sett fra mitt ståsted.

Norge og Sverige - naboer med likheter og motsetninger

I Norge har vi store arealer med udyrkede innmarksbeiter som er i aktiv bruk, spredt over hele landet og på små og store jordbrukseiendommer. Det speiler en landbrukspolitikk som har prioritert en variert bruksstruktur, kompensert for ulemper pga. klimasoner og vanskelig driftsforhold og som har kanalisert husdyrproduksjonen til distrikter med best vilkår for grasproduksjon og beiting. Dermed har bønder klart seg med små besetninger, og sjøl små og urasjonelle beitearealer er blitt utnyttet. Det relativt store arealet med naturbeitemarker i aktiv drift kan altså i stor grad relateres til den generelle jordbruksstøtten. Ikke minst har generelle beitetilskudd økt betydelig

på 2000-tallet og gitt beitemarkene en økende økonomisk verdi.

I Sverige blir det i forhold til det totale jordbruksarealet (ca. tre ganger så mye som Norge), gitt årlige arealtilskudd til nesten like mye naturbeitemark (og slåttemark) som det norske innmarksbeitearealet (hhv. ca. 450 000 og 160 000 ha). Strukturen er likevel en helt annen: Gjennomsnittlig naturlig grasmarksareal pr. jordbruksforetak er 13,3 ha i Sverige mot 6,6 i Norge. I tillegg praktiserer man i Norge utmarksbeite i en helt annen skala. Mer enn 200 000 storfe og nær 800 000 sau beiter i utmarka, som regel i 2,5 til 3 måneder hver sommer. Det tilsvarer et behov på ca. 300 000 ha innmarksbeite, og siden utmarksarealene er mindre produktive, må beitedyra i realiteten bruke et langt større areal for å få tilstrekkelig med mat.

Skjøtselstilskudd i Norge og i de nordiske EU-landene

En stor forskjell på Norge (og Island) og resten av Norden er som kjent medlemskap i EU. Den felles landbrukspolitikken i EU (CAP) har lagt sterke føringer for hvordan jordbruksstøtten i Sverige, Danmark og Finland kan utformes. Miljørettede tilskudd utgjør en betydelig del av støtten og har bl.a. som grunnlag EU's Arts- og habitatdirektiv og nettverket av Natura 2000-områder med spesielt store naturverdier. Omfanget av naturlige grasmarker skal ha økt i Sverige etter EU-medlemskapet (men ser nå ut til å gå nedover igjen). Samtidig stiller CAP krav til hva slags regler som skal gjelde for tilskuddene, og det legges stor vekt på standardiserte og eksakte vilkår som skal gjelde for alle arealer innenfor en definert kategori.

Innretningen av støtteordningene i Norge og i «EU-Norden» har til felles at de både har en generell areal-/gårdsstøtte, som også omfatter de naturlige grasmarkene, og i tillegg spesifikke tilskudd til arealene med spesielle miljøverdier. De spesielle tilskuddene til naturlige grasmarker i de tre EU-landene er nasjonalt bestemt innenfor (og godkjent av) EU-systemet. I Norge innførte man tilsvarende målrettede tilskudd først i 2005 gjennom «Regionale miljøprogram». Det innebar at hvert enkelt fylke (tilsv. amt/län) selv kunne bestemme om de ønsket å ha slike tilskudd. I tillegg kunne fylkene definere hvilke arealer som falt innenfor ordningen, hva slags vilkår man skulle stille og hvilke tilskuddsatser man skulle ha. Det har medført mange varianter av tilskudd til naturlige og artsrike grasmarker, avhengig av hvor i landet man er.

Tilskuddene til naturlig beitemark i Norge deles i to hovedtyper; 1) det nasjonale arealtilskuddet til «innmarksbeite» som skilles fra hhv. utmark og dyrket mark ved at arealene er minst 50 % dekket av beitetålende grasarter og at arealet ikke er egnet til maskinell bearbeiding og 2) de regionale miljøtilskuddene til biologisk verdifulle beitearealer, som i stor grad vil overlappe med og utgjøre en del av innmarksbeitearealene. Betingelsen for å være definert som biologisk verdifullt, er normalt at arealet er avgrenset

gjennom kommunale eller andre offentlige naturkartleggingsprosjekter. Arealene skal være kartfestet i den nasjonale «Naturbase», men det er ikke gjennomført en samlet, nasjonal kartlegging. Dermed er det også stor variasjon i hvor grundig den enkelte kommune eller region er kartlagt. Det totale innmarksbeitearealet i aktiv bruk er ca. 160 000 ha, mens det blir gitt tilskudd til ca. 14 000 ha biologisk verdifulle arealer.

Hvordan virker skjøtselstilskuddene i Sverige?

Tilskuddsordningene i EU blir stadig evaluert, og i Sverige ble det i 2018 gitt ut en studie av hvordan jordbruksstøtten bidro til å ta vare på de mest verdifulle naturlige grasmarkene. Omtrent 350 000 hektar grasmark tilhører en av de naturtypene som faller inn under EU's arts- og habitatdirektiv. Av disse inngår 80 000 hektar i Natura 2000-områder. Den største finansieringskilden for skjøtsel er jordbruksstøtten, men omkring 30 000 hektar av Natura 2000-områdene faller utenfor denne. Studien peker på at et grunnleggende problem er mangel på landbrukere og beitedyr. Små og perifere arealer faller ut av bruk, spesielt i «glesbygdslänen». Størrelsen på tilskuddene står ikke i forhold til den arbeidskrevende skjøtselen som kreves for biologisk rike marker med stor kompleksitet og variasjon (f.eks. bryn, fuktområder, buskvegetasjon).

Det har også vært et problem at marker med lav produksjon ikke tilfredsstillende vilkårene for jordbruksstøtte, sjøl om lav forverdi nettopp kan henge sammen høy verdi for biologisk mangfold. Länsstyrelsen har til dels oppfattet regelverket som rigid, ved at arealer med behov for mer ekstensiv skjøtsel faller utenfor. Trebevokste beitemarker er en naturtype der en stor andel av arealet ikke får jordbruksstøtte, delvis fordi reglene har begrenset hvor mye trær og busker tilskuddsberettigede arealer kan ha (maks. 60 trær/hektar). I blant har reglene også vært utilstrekkelige for å kunne stille vilkår som sikrer et spesielt skjøtelsesregime for å ta vare på bestemte arter. I verste fall fører regelverket til at landbrukeren gjennomfører tiltak som er skadelige for naturtypen. Fra 2015 ble regelverket endret, enkelt sagt ved at det istedenfor tretetthet blir lagt vekt på arealets forverdi. Arealer uten forverdi skal trekkes fra eller kan føre til en prosentvis reduksjon i støttearealet, avhengig av hvor store de er (enkeltvis og i sum).



Nylig restaurert beitemark, Kinneskulle

Hvilken rolle spiller den offentlige forvaltningen?

Det går også fram av studien at forvaltningen, dvs. länsstyrelsene, har en aktiv rolle i å utarbeide planer for og å drive veiledning om skjøtsel. For arealer som faller innenfor Natura 2000-områder skal det utarbeides tiltaksplaner, og det samme kan gjøres for andre verdifulle grasmarker som faller innenfor støttesystemet. Det virker som om forvaltningen har en relativt god innsikt og fagkunnskap om de forskjellige typene av naturlige grasmarker og hvilke spesielle skjøtelseshensyn de krever og om forekomster av spesielle arter og hvilke krav de setter til skjøtsel. Länsstyrelsene er også sjøl en aktør som organiserer skjøtsel av visse områder. De står også bak prosjekter for å restaurere og ta opp igjen hevdene av gamle kulturmarker i større og spesielt verdifulle områder (LIFE-prosjekter med 50 % EU-finansiering). Her kan budsjettene være på mange titalls millioner kroner (f.eks. Kinnekulle-prosjektet øst for Väneren som årsmøtet i NKF 2014 besøkte). Samtidig oppgir mange länsstyrelser at ressursene ikke strekker til for å følge opp grunneiere/landbrukere godt nok og at det i liten grad blir gitt tilbakemeldinger til disse om effektene skjøtelsen har på naturverdiene.

I Norge har vi ikke noen offentlig rådgiving eller planlegging på dette området, annet enn i vernede områder, utvalgte kulturlandskap og sporadiske tilfeller ellers. Vi har heller ikke hatt den samme typen nasjonale standarder for tilskuddsberettigede arealer. Det innebærer at hvert fylke har stått nokså fritt til å fastsette egne definisjoner og vilkår for skjøtsel, enkelte har også krevd at man skal lage en skjøtelsplan for å få tilskudd. Fra 2019 standardiseres dette i en nasjonal instruks for hvordan de fylkesvise reglene kan utformes. Kravet vil nå være at skjøtelsen er gjennomført slik at det biologiske mangfoldet blir ivare tatt eller forbedret. Det stilles ikke krav til hvordan dette gjøres eller til skjøtelsplan, men blir spesifisert at arealet det gis tilskudd for ikke skal være gjødslet, jordarbeidet eller sprøytet med plantevernmidler. Det enkelte fylke kan likevel fastsette nærmere bestemmelser for tiltaket, herunder bestemmelser om beitetrykk og varighet av beitingen. I motsetning til i Sverige har hverken forverdi eller trettetthet vært et tema, så lenge arealet er klassifisert som biologisk verdifullt.

Danmark

Gjennom den danske Landbrugsstyrelsen kan man søke om tilskudd til «Pleje af græs- og naturarealer» dersom arealet tilfredsstillende minst ett av følgende vilkår:

- Minst 50 % ligger innenfor et særlig utpekt Natura 2000-område til pleie
- Arealet har en HNV-verdi på 5 eller mer (høyere verdi prioriteres foran lavere verdi, se nedenfor)
- Minst 50 % av arealet ligger innenfor et Natura 2000-område, og minst 90 % av det er en videreføring av et (tidligere) tilsagn til beiting

- Arealer som inngår i et våtområde-prosjekt under Landdistriktsprogrammet

HNV-kartet (High Nature Value) vektet naturverdien av arealer ut fra 14 parametere, som spenner fra landskapsforhold og driftspraksis til forekomst av særlige arter. Et areal kan ha en HNV-verdi på opp til 13. Det blir gitt femårige tilsagn om tilskudd. Den totale pengesummen er begrenset, og man prioriterer arealene i rekkefølgen ovenfor hvis det blir søkt om et større areal enn det er penger til. Man kan velge mellom to hovedvilkår: Enten at arealet skal være synlig avbeitet 15. september eller at det skal gå minst 1,2 storfe pr. ha på arealet i perioden 1. juni til 31. august. Dog kan man bare velge det første vilkåret, dvs. «synlig avbeitet», dersom arealet også får grunntilskudd som jordbruksareal. I tillegg kommer generelle vilkår om at man bl.a. tilpasser beitetrykket, ikke gjødsler/sprøyter og ikke gir tilleggsfor til dyrene.

De gjeldende reglene kom i 2018, da man på den ene siden strammet inn hvilke arealer som er tilskuddsberettiget, på den annen side lempet på skjøtelsvilkårene. Blant annet var det før krav om «tett og lavt plantedekke pr. 31. august», mens det nå altså er tilstrekkelig at det er «synlig avbeitet». Kravet til dyretetthet er også redusert fra 1,5 til 1,2 storfe pr. ha dersom man velger alternativet med et fast dyretall juni-august. Landbrugsstyrelsen forbereder nå et pilotprosjekt for prøve ut en ny innretning av denne typen tilskudd. Her vil «oppnådd naturverdi» være i fokus, fremfor om graset er slått eller avbeitet til en bestemt dato. Det betyr at kontrollen rettes mod den oppnådde naturverdien fremfor innsatsmetoden. Som del av et EU LIFE-prosjekt «Landmanden som naturforvalter» skal aktuelle parametere for å måle effekt av skjøtelsen prøves ut i Natura 2000-områder i Himmerland og Midt-Jylland. Det skjøttes om lag 83 000 ha grasmark og andre skjøtelsavhengige naturtyper, i overkant av en fjerdedel av det arealet man mener har behov for skjøtsel (jf. Ann Norderhaug, annen artikkel i dette nummer av Lommen).



Beitemark med orkideer, Langeland.



Høyvogn i slåttemark, Jungfruskär.

Foto: Tuija Mikknen

Finland

I Finland blir det også gitt tilskudd gjennom femårige tilsagn til skjøtsel av kulturmark. Tilskuddene utbetales årlig for de gjennomførte tiltakene, som skal være beskrevet i en tiltaksplan. Det er påkrevd med skjøtelsesplan for arealet og at det blir ført en skjøtelsesdagbok. Totalt inngår nå 30 000 ha i denne typen skjøtelsavtaler, som også kan gjelde åkerholmer, kantsoner, truede arter eller kulturminner, eller de skjøttes på statlig eiendom. Både landbruksforetak og frivillige foreninger kan søke om tilskudd. Ifølge nettsiden biodiversity.fi er dette ca. 75 % av det kartlagte arealet med «tradisjonelle landbruksbiotoper» i landet (nesten 40 000 ha), men bare halvparten av målet om skjøtsel av 60 000 ha (jf. Ann Norderhaug i dette nummer av Lommen). De tradisjonelle landbruksbiotopene utgjør dermed bare ca. 1,8 % av det totale finske jordbruksarealet på ca. 2,3 millioner ha. Det totale arealet med beitemark er ca. 57 000 ha.

Hvilke arealer som er tilskuddsberettiget er ikke entydig definert, men potensielle søkere kan få hjelp av offentlige rådgivere til å finne arealer som kan falle innenfor ordningen. Et særtrekk ved finske kulturmarker ser ut til å være at de domineres av skogsbeite (ca. 50 %) eller tresatte beitemarker, dernest fukteng/strandenger og at bare 8 % er tørrlendte og åpne grasmarker. I Finland faller for øvrig Natura 2000-områder, som blir sterkt vektlagt i svensk og danske kulturmarksforvaltning, i liten grad sammen med skjøtelsavhengige naturtyper.

Oppsummering

De nordiske landene har forskjellige forutsetninger, både naturgitte, økonomiske og samfunnsmessige, når det gjelder skjøtsel av naturbeitemarkene. Begrepsbruken varierer mye, og en direkte sammenligning av f.eks. arealer i aktiv skjøtsel avhenger både av hvordan areal- og naturtypene defineres, hvor nivået ligger for å klassifisere et areal som biologisk verdifullt og hva man forstår som «skjøtsel».

Det er også tydelig at tilskuddsreglene, altså vilkår for å få tilskudd og krav til hvordan skjøtelsen skal utføres, er nokså forskjellige. For meg ser det ut som trenden går mot

å stille krav til og å måle faktisk effekt framfor å sette krav om hvordan skjøtelsen skal foregå. På den annen side har dette betydelige metodiske og ressursmessige utfordringer: Hvordan måle effektene på en måte som gir entydige resultater, minst mulig påvirket av andre forhold enn skjøtelsen og på en effektiv og praktisk gjennomførbar måte?

Det er også variasjon i offentlig rådgivning og støtte rettet mot dem som skal drive skjøtelsen. I Norge vil i hovedsak direkte rådgivning til landbruket være privat og kreve en betalingsvilje hos brukerne, mens det i Sverige ser ut til å kunne foregå en betydelig offentlig rådgivning i områder der man prioriterer dette. I Finland blir man anbefalt å kontakte de regionale nærings-, trafikk- og miljøsentralene for rådgivning og hjelp til å utarbeide miljøavtaler. Den danske landbruksstyrelsen har en ganske omfattende, praktisk rettet temaside, plejegræs.dk, og finansierer kursdager og informasjonsmøter.

Kilder:

Landbruksdirektoratet: Miljøstatus i landbruket for 2015. Tematisk gjennomgang av miljøstatus og verkemiddelbruk RAPPORT NR. 9 / 2016

Landbruksdirektoratet: Fastsettelse av instruks for regionale miljøtilskudd. Rapport 23.11.18

Naturvårdsverket: Jordbrukarstödet och värdefulla grasmarker. Hur fungerar de för arbetet med gynnsam bevarandestatus? Rapport 6822 - Mars 2018

<https://lbst.dk/landbrug/natur-og-miljoe/> (Miljø- og fødevareministeriet – Landbruksstyrelsen)

https://www.ely-keskus.fi/sv_SE/web/ely/-/maaseutumai-seman-hoitoon-voi-hakea-rahoitusta (Närings-, trafik- och miljöcentralen)

<https://www.biodiversity.fi/en/home>

Stig Horsberg. Landskapsarkitekt fra UMB, Ås 1987, har arbeidet med kulturlandskap og miljøspørsmål ved landbruksforvaltningen hos Fylkesmannen i Oppland siden 1991. Styremedlem i kulturlandskapsforbundet siden 2013 og norsk kontaktperson.



Hvem skal utføre skjøtselen - og hvem tar vare på kunnskapen om den?

Tekst: Stig Horsberg

Fra slåttekurset på Ryghsetra. Foto: Naturvernforbundet i Buskerud

Det blir ofte pekt på at den tradisjonelle kunnskapen om å pleie kulturlandskapet holder på å forsvinne ut av det aktive jordbruket, der den opprinnelig oppsto som en nødvendig del av driften. I store deler av det mer intensivt drevne jordbruket er den vel allerede for lengst tapt, og i alle tilfeller er det mest gjennom lokalhistorisk arbeid og museumsvirksomhet at gamle driftsmetoder blir dokumentert og i noen grad praktisert. At både kunnskap og praksis kobles fri fra den virksomheten som ellers forvalter jordbrukets kulturlandskap, er et grunnleggende problem for en langsiktig skjøtsel av tradisjonelle kulturmarker. Typisk hører man ofte i arbeidet med skjøtselsplaner for artsrike slåttemarken at grunneierne er i pensjonsalder eller vel så det og at man på sikt må finne andre løsninger.

I dette nummeret av Lommen blir noen eksempler på skjøtsel som skjer i regi av andre aktører enn aktive jordbrukere presentert. Det ser ut til å være en økende interesse for å delta i skjøtselsaktiviteter, som slåttekurs, rydding av kratt på gjengrodd arealer eller etablering av private «blomsterenger». Samtidig er det også et visst «marked» for aktører som vil ta på seg skjøtselsoppgaver som en mer eller mindre kommersiell virksomhet, i stor grad offentlig finansiert. Her følger noen eksempler på aktører og nettverk i Norge som på forskjellige nivå bidrar til å utvikle kunnskap, motivere til og gjennomføre skjøtsel av verdifulle kulturmarker (og kulturmiljøer og biologiske kulturminner).

Slåttekurs og skjøtselsdugnader

Kunsten å slå med ljà, som tidligere var livsviktig, har fått økt interesse som tradisjon, håndverk og skjøtselsmetode. Slåttekurset på Ryghsetra, som Naturvernforbundet i Buskerud har organisert gjennom 25 år, har vært et samlingssted og en læringsarena og inspirasjonskilde for kursdeltakere fra store deler av Norge (og til dels utlandet). Kursvirksomheten på Ryghsetra har på sin side oppstått og utviklet seg i nært samspill med det svenske miljøet

for «lieslåtter» og etter hvert med slåttmiljøer i andre europeiske land. Delvis inspirert av disse årlige samlingene i Buskerud har det oppstått en lang rekke slåttekurs og slåttedugnader rundt i landet, av mer eller mindre permanent karakter.

Arrangementene er gjerne knyttet til museer, bygdetun og lignende kulturmiljøer, spesielt verdifulle slåttemarken, utvalgte kulturlandskap eller setermiljøer. Bak dem står særlig frivillige foreninger som historielag og naturvernforeninger, kommuner og fylkesmenn, museer og mer løse, lokale grupper eller til og med privatpersoner - noen ganger flere av disse i samarbeid. Sist sommer ble det f.eks. arrangert slåttekurs av Naturhistorisk museum og Norsk Botanisk forening sentralt i Oslo by, der Bymiljøetaten har bidratt til å etablere en del slåtteenger og organisere skjøtsel av dem.

Bortsett fra på Ryghsetra og kanskje noen få andre steder, ser det ut til at slåttekurs/-dugnader kommer og går, avhengig av ildsjelers innsats, tilgjengelige ressurser og mer tilfeldige omstendigheter. Mange har nok først og fremst et lokalt nedslagsfelt, og det er i hvert fall vanskelig å få noen god oversikt over tilbudet gjennom et nettsøk. Noen slåttearrangementer burde egne seg for en mer permanent organisering, med forutsigbare rammer og innrettet mot et større geografisk omland. Kanskje en forankring i kommunen og/eller et museum, i samarbeid med frivillige partnere og medhjelpere, kan være en modell. Det kan også gjøre det mulig å opprettholde et nettverk over tid mellom aktører/miljøer som kan ha nytte av å utveksle kunnskap og erfaringer.

Nettverk

Et eksempel på et nettverk som finnes: På Facebook er det en åpen gruppe som kaller seg «Slåttelaug». Den er i utgangspunktet for grunneiere i Nord-Trøndelag som har slåtteenger, men alle som er interessert i slått og bevaring av slåtteenger er velkommen som medlemmer i

FB-gruppa. Dette nettverket bruker altså Facebook som kommunikasjonskanal og deler arrangementer, bilder og innlegg. Slåttauget har dessuten en representant i skjøt-selsgruppa for slåttemark og kystlynghei til Fylkesmannen i Nord-Trøndelag, som følger opp den nasjonale handlingsplanen for slåttemark og kystlynghei og rapporterer til Miljødirektoratet. Dette til tross for at «lauget» ikke har noen etablert, formell organisasjon med offisiell status.

De nevnte «skjøtelsgruppene» er oppnevnt i det enkelte fylke for å følge opp handlingsplaner for prioriterte naturtyper. Disse gruppene har virket i opptil 7-8 år og skal være et rådgivende organ for Fylkesmannen i arbeidet med å utarbeide skjøtelsplaner og inngå skjøtelsavtaler. Gruppene kan bestå av fagfolk på biologisk mangfold/skjøtsel, faglagene i jordbruket, Norsk landbruksrådgiving, kommuner og representanter for andre miljøer og interessegrupper. Jeg er selv, som en av to representanter for Fylkesmannen, med i den skjøtelsgruppa for slåttemark i Oppland fylke. Her sitter bl.a. fire meget erfarne kartleggere/biologer med stor lokalkunnskap som har vært uvurderlig for å plukke ut lokaliteter som både har stor verdi og forutsetninger for å bli skjøttet over tid. De samme fagpersonene har også laget skjøtelsplaner for lokalitetene og hatt dialog med grunneierne om skjøtelsavtaler. De siste par åra har de dessuten oppsøkt en del av lokalitetene på nytt for å evaluere skjøtelsen og eventuelt revidere planene. De har også bidratt på lokale arrangement for slåttemarkeiere.

Andre miljøer som utfører og utvikler kompetanse om skjøtsel

Kulturlandskapsenteret i Telemark er lokalisert i det utvalgte kulturlandskapet Hjartdal. Det formidler kunnskap om kulturlandskap gjennom guiding, foredrag, kurs og konsulentvirksomhet. Først og fremst om å ivareta tradisjonelle kulturmarkstyper og de kulturminner og biologiske verdier de har. Senteret har vært aktivt involvert i programmet for norgesmesterskapet i ljåslått som har vært arrangert i Hjartdal gjennom 2000-tallet.

Statens Naturoppsyn er en del av Miljødirektoratet og



Skjøtelsgruppa i Oppland ved fem av dem - Tanaquil Enzensberger, Geir Høitomt, Victoria M. Kristiansen, Hanne Sichel, Bjørn Harald Larsen. Foto: Stig Horsberg

er miljøforvaltningens operative feltorgan. De fører tilsyn med verneområdene i Norge, både når det gjelder naturtilstanden og menneskets atferd. Veiledning og informasjon er også en viktig del av oppgavene. Samtidig utfører SNO registrering, overvåking, tiltak og skjøtsel på oppdrag fra forvaltningsmyndighetene. Mange verneområder inkluderer kulturlandskap, bl.a. verdifulle seterområder, som krever spesielle skjøtelsiltak.

Norsk landbruksrådgiving (tidligere Landbrukets forsøksringer) har til sammen 29 000 medlemmer og 330 ansatte over hele landet. NLR er bindeledd mellom forskning og landbruket og formidler kunnskap og tilbyr tjenester til næringsutøvere i landbruket. Årlig utføres nærmere 800 feltforsøk. Rådgivingen er i hovedsak innenfor mer tradisjonell landbruksdrift, -teknikk og -økonomi, men på 2000-tallet har de i større og mindre grad utviklet tilbud om skjøtelsplanlegging og -rådgiving, holdt kurs og drevet feltforsøk på kulturlandskap.

Enkelte friluftsmuseer arbeider med kulturlandskaps-skjøtsel. Mest kjent er nok De Heibergske samlinger/Sogn folkemuseum, som siden 1990-tallet har drevet med både reetablering og skjøtsel av tradisjonelle slåttemarker som del av museumsmiljøet. De har faktisk oppnådd å gjen-skape ei slåtteenng som nå er blant de aller mest artsrike i fylket! Mjøs-museets gamle amtmannsgård Stenberg på Toten har også svært artsrike slåttemarker som sammen med et hagehistorisk interessant parkanlegg utgjør et meget verdifullt biologisk/kulturhistorisk miljø.

Til slutt bør også nevnes lokale grupper og foreninger som på frivillig basis utfører skjøtsel av verdifulle arealer av forskjellige slag, noen ad hoc og andre mer permanente. Det kan være lokale undergrupper i botanisk forening, naturvernforbund og historielag. Et nytt tilskudd er Monark, en organisasjon med formål å restaurere og bevare naturmangfold og bidra til et bærekraftig samfunn. De gir råd og utfører skjøtsel av slåttenger i samarbeid med grunneiere og bymiljøetaten og har arbeidsområde i Oslo og Akershus.



Slåttauget er en offentlig Facebook-gruppe.



Spor av åkrer og flere generasjoner av rydningsrøyer i innmarka ved Finnerud. På bildet grunneier Marit Voldbakken.

På sporet av skogfinnene i Buskerud

Tekst og foto: Ellen Anne Pedersen og Jørn Jensen

Skogfinnebosetningen i Finnskogen i Norge på grensa til Värmland i Sverige er godt kjent. Her skal vi presentere litt om skogfinnene i den vestligste delen av deres utbredelsesområde, i Ringerike, Modum og Sigdal kommuner i Buskerud fylke.

I forbindelse med at Norge i 1999 ratifiserte Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter, fikk fem folkegrupper status som nasjonale minoriteter i Norge: jøder, kvener, rom/sigøynere, romani/tatere og skogfinner.

Norge forpliktet seg da til «å fremme nødvendige forutsetninger for at personer som tilhører nasjonale minoriteter kan bevare og utvikle sin kultur og bevare og utvikle grunnleggende bestanddeler av sin identitet – som religion, språk, tradisjoner og kulturarv» (Rapport om minoritetenes kulturminner 2003–2006, Riksantikvaren, side 4).

Riksantikvaren satte i 2003 igang en kartlegging av de nasjonale minoritetenes kulturminner. Tidligere har det vært svært lite fokus på minoritetenes kulturarv, og det ble tydelig at det var behov for en betydelig satsing, om også disse folkegruppernes kulturarv skal være representert med fredete kulturminner. De nasjonale minoritetenes kulturminner er derfor et prioritert tema i Riksantikvarens fredningsstrategi fram mot 2020, og skogfinske kulturminner står øverst på prioriteringslisten.

Skogfinner til barskogsområdene i Sverige og Norge

På slutten av 1500-tallet var det vanskelige tider i Finland, med uår og uro. Blant annet på initiativ fra hertug Karl av Finland (senere kong Karl den IX av Sverige-Finland) var det derfor mange finner som brøt opp fra hjemstedene sine og utvandret til Sverige. Særlig mange dro fra Savolax i det sørøstre Finland. De første reiste over Østersjøen omkring 1580, og slo seg ned i skogstraktene i mellom-Sverige, fra Södermanland i øst til Karlskoga i Värmland i vest (Wedin 2014, side 8). I mer enn 100 år fulgte nye grupper etter, og snart fantes det skogfinner i skogstraktene over store deler av Mellom- og Nord-Sverige, og særlig mange slo seg ned i Värmland.

De kom med sin egen form for svedjebruk i grov granskog – på finsk kalt huuhta – og sin egen rug som grodde bra i den sure asken fra den gamle granskogen som de første skogfinnene stort sett alltid svedjet i. Rugen busket seg, og den kunne gi mer enn 100 fold i alle fall de to første årene. Deretter ble svedjen god grasmark til beite for fe og geiter, og nye områder ble tatt ut til nye svedjer. Det ble også dyrket neper i svedjene, et viktig livsmiddel for både mennesker og dyr ettersom nepene kunne lagres gjennom vinteren. Skogfinnenes neper var runde og ganske flate og kunne bli store som tallerkener – ganske uli-

ke de nepesortene vi kjenner fra nyere tid i Skandinavia. Dessuten svedjet de i blandingsskog, noe skandinavene også hadde tradisjon for langt tilbake i tid.

Etter den første kolonisasjonsbølgen fulgte stadig flere etter fram til midten av 1600-tallet, og omkring 1650 hadde skogfinner kolonisert hele det mellomste barskogsbeltet i Skandinavia, fra Östergötland i sør til søndre Lappland i nord, og fra Gästrikland i øst til skogstraktene i de vestre delene av Värmland, og videre inn i Norge.

De første «norske» skogfinnene vandret inn over grensa til Solør i Norge på 1620-tallet, de fleste fra Värmland. Etter hvert spredte de skogfinske bosetningene seg til skogstraktene i andre deler av Hedmark, samt Akershus, Oppland, Oslo og Buskerud fylker, og muligens også i Østfold og Telemark, se kartet nedenfor (Maud Wedin 2014, side 9).

Lengst vest, i Buskerud, dukket skogfinnene opp i de skriftlige kildene omkring 1640, og kildene (tingbøker og manntallslistene) viser at de særlig slo seg ned i Ringerikes del av Nordmarka nord for Oslo, på Krokskogen i Hole og i Finnemarka i Modum, men det er også spredte opplysninger om dem i Lier, Øvre og Nedre Eiker og Sigdal.

Både i Sverige og i Norge tok de aller fleste skogfinnene kontakt med kongens fogder og ba om bygselrett i skogene i allmenningene. Det fikk de mer enn gjerne, for kongene var interessert i kolonisering og nyrydding av de store skogene mellom bygdene. Fogdene rådslo sjelden med bygdefolket, og mer enn en gang tillot de at skogfinnene fikk rydde for nær gjengrodde setervoller, eller på selve setervollene. Dette ble det bråk av, og bygdefolk klaget også over at skogfinnene jaktet og fisket så mye at det ble mindre byttedyr og fisk til dem.

I 1686 fikk fogdene derfor i oppdrag å oppføre skogfinnene i et «finnemanntall», slik at myndighetene skulle få kontroll over dem. På tross av alle tidligere klager skulle det vise seg at de aller fleste skogfinner fikk et godt skussmål; de var arbeidsomme, nøysomme og gudfryktige (gikk i kirke og til alters). Mange finske menn var gift med norske kvinner, og flere satt på gårder i bygda. Noen bygger skilte seg ut. I Norderhov var det ingen norske kvinner som var gift med finske menn, og mange klagesaker mellom finner og nordmenn. Motsatt var det svært gode forhold mellom skogfinnene og bygdefolket i Aker utenfor Christiania, som Oslo den gang ble kalt (Johannesen 2006).

De første skogfinnene drev huuhta-svedjebruk og dyrking av svedjerug over store arealer og bygde pörte (røykovnstue), rie (tørkehus for rug) og badstu på gårdene sine, slik de hadde gjort hjemme i Finland. Ved boplassene ryddet de ganske snart også små åkerlapper der de dyrket andre kornslag, som havre og bygg, og også neper. I begynnelsen flyttet de svedjene til de fant et godt sted for en permanent gård, og ble bofaste.

Etter hvert som skogfinnene etablerte seg lenger vestover, ble huuhta-svedjebruket i grov granskog erstattet med

svedjer i blandingsskog, og det er heller ikke kjent sikre røykovnstuer vest for Hurdal. Likevel kan det hende at de bygde slike også her, selv om det hittil ikke er verifisert. Det finnes i alle fall en mulig røykovn i Holleia i nordvestre Modum, men den er ennå ikke stadfestet som en «ekte» røykovn av fagfolk fra Norsk Skogfinsk Museum.

Svarvestolen i Finnemarka

I Finnemarka, skogsområdet nord for Drammen, ligger en rødmalt stue ved foten av en bratt ås. Det er det siste stående huset på finneboplassen Svarvestolen. Den gamle ferdselsveien mellom bygdene Lier og Modum svinger seg gjennom tunet, og mange har overnattet her, etter at Den Norske Turistforening (DNT) fikk stua i gave i 1988. Veien kalles i dag Finneveien, men det var en kjent ferdselsvei langt tidligere, og biskop Jens Nilssøn i Oslo stift beskrev den allerede i 1594.

Her etablerte skogfinnen Peder Svarver seg omkring 1650, og i fire generasjoner bodde slekta hans her, til 1755. Som tilnavnet viser, livnærte Peder seg av dreining/svarving ved siden av gårdsdriften. Peder var verken først eller alene om å bosette seg omkring Glitrevannet i Finnemarka, og etter noen år (1666) var det fem skogfinske husstander her, og omkring 1686 var det 33 registrerte skogfinner fordelt på åtte husstander.

Tunet på Svarvestolen ligger på en liten forhøyning ovenfor et lite tjern med vid utsikt mot øst. Det store Glitrevannet ca 2 km unna, kan også skimtes i det fjerne. I dag er det spor etter fire boplasser på Svarvestolen, med minst sju tufter etter tidligere bosetning. Fire av tuftene har spor etter hjørneildsteder med kvadratiske fundament, men ingen kan med sikkerhet sies å være ruiner etter den tradisjonelle finske røykovnen.

Åsen bak Svarvestolen kalles ennå Finnebrenna, og innmarka til gården strakte seg langt opp i den bratte åsen. Skogen er nylig hogd i hele innmarka, slik at kulturlandskapet i dag framstår like åpent som det gjorde da gården var i drift.



Stuebygningen på skogfinneboplassen Svarvestolen er i dag DNT-hytte

Plasseringen av gården i landskapet, ved foten av en bratt ås, er sannsynligvis ikke tilfeldig – vi har eksempler på det samme både fra Värmland (Juhola i Östmarks socken, Torsby kommun), fra Nordmarka nord for Oslo (Finnerud) og fra grenseområdet mellom Buskerud og Oppland fylker (sv. län) (Øvre Finneplassen), for å nevne noen. Også gården Nordre Glitre i Finnemarka, et par km sørøst for Svarverstolen, ligger slik til. Vi kan foreløpig bare spørre oss om ikke de første skogfinnene valgte bratte åser som Finnebrenna og de andre bratte høydene til de første svedjene?

Nedre og Øvre Finneplassen ved Store Samsjøen – to boplasser i grenseland

I 1696 ble det holdt rettegning på “nordre side av Store Samsjøen i Ådalen på Peder Finnes husmannsplass”. Peder og hans sønn var innkalt som vitner i en sak om ulovlig tømmerhogst, og de skulle samtidig si noe om grensene i området.

Dette tingreferatet er det eldste dokumentet som omtaler skogfinner her i grenseområdet mellom landskapene Ringerike og Hadeland, men plassene kan likevel være eldre. I dag ligger Nedre Finneplassen på Ringerike, nær stranda ved Samsjøen, mens Øvre Finneplassen ligger like nordenfor på Hadelands side av grensen, på en liten kolle ved foten av en bratt ås. På Øvre Finneplassen har skogen vokst inn over tunet, og der står det i dag bare et skogshusvære, mens man aner ruinene etter hus og steingjerder under tette granbusker.

Nedre Finneplassen ligger innerst på et nes i Samsjøen, og landskapet er åpent omkring tunet og den gamle åkermarken ned mot sjøen. På tunet står fortsatt både stue, fjøs, låve og stabbur.

Stabburet er spesielt på flere måter. Det er for det første den eneste stående sikre skogfinske bygningen som er bevart utenfor Finnskogen i grensetraktene mot Sverige, og en av få skogfinske bygninger overhodet med bevarte magiske symboler. Innrisset på dørbildet og i tømmeret over døra finner vi et pentagram (femtakket stjerne) og to andreaskors. Pentagrammet er et symbol som skogfinnene var alene om å bruke for å holde onde makter borte fra det viktige mat-lageret.

Finnerud i Sigdal – den vestligste skogfinneboplassen på Østlandet

Mens de skogfinske boplassene i Finnemarka ved Glitrevann ligger lengst øst i Modum kommune, ligger Finnerud-gårdene i Sigdal ved et tjern inne på skogen lenger nord, der kommunene Sigdal, Krødsherad og Modum møtes. Det har vært fem bruk på Finnerud, og de har alle ligget på eller inntil en nord-sørgående høyderygge mellom to bekker som begge renner ut i Finnerudtjern i sør. Det som i dag er åpen innmark er stort sett øst- eller vestvendt.

Det er ikke lenger husdyr på Finnerud. De delene av



Nærbilde av innristningene i stabburet, Nedre Finneplassen.

innmarka som er lett å slå maskinelt blir slått, og noe brukes fortsatt som beite. Mindre arealer er nydyrket i relativt sein tid.

Utenfor det som nå blir slått er det gammel kulturmark med rydningsrøyser, både relativt store og fint oppmurte og nyere «traktorrøyser». Her er også mindre røyser med relativt små steiner, som ligger både på og i kanten av eldre dyrkingsflater.

De historiske kildene er temmelig rikholdige når det gjelder de eldste tidene på Finnerud. Plassen lå opprinnelig under et par relativt store gårder nede i bygda i Sigdal. Det er ikke kjent at noen hadde slått seg ned her før rundt 1660, da finnen Henrik kom til Hoffar og ba om å få lov til å rydde og bygge «ved Nordtjernet innpå marka». Han fikk lov.

Henrik finne er nevnt første gang i skattelistingene i 1668, da var han husmann og bodde på Finnerud med en stesønn. I 1673 skyldte han skatt, og året etter rømte han, fordi han var kommet på kant med øvrigheta. Henrik hadde imidlertid ikke vært helt alene her, han hadde hatt hjelp av en finne kalt Norske-Peder, som bodde i Modum. Han hadde hjulpet Henrik å rydde en bråta i Hoffar-skogen, uten lov.

Rettsprotokollene forteller om hva som siden hendte. Da Hoffar-karene skulle hente rugen, var de for seint ute. Norske-Peder hadde allerede skåret ei tønne rug, som han mente å ha krav på, og truet nordmennene med børs og øks. Engebret Velstad, som hadde med to hester for å frak-

te rugen ned i bygda, ble også truet. Peder ville skyte ei kule gjennom Engebret og ei kule gjennom den ene hesten, og ta den andre hesten og reise med. Dette er omtalt i rettsprotokollene. Norske-Peder hadde også annet å svare for. I bygdeboka for Sigdal står det: Han ble dømt fordi han truga ærlige folk i deres lovlige og ærlige arbeide, fordi han stjal rugen, «og endelig hans ulovlige forhold og utilbørlige liv og levnet, almuen her i prestegjeldet så vel som andre steder forakt og forargelse».

Henrik finne var altså rømt i 1673, og plassen sto øde en tid, men ikke mange år etter ble det igjen fast bosetting her. I 1682 ble Finnerud skyldsatt fra Hoffar, og i en delesak fra samme år fortelles det om spor etter finnene. Da retten gikk opp delet kom de nedover Finnerud-jordet mellom ei finnebadstue og to andre uthus.

Fra slutten av 1700-tallet ble Finnerud snart oppdelt, etter hvert ble det minst fem bruk. På flere av tunene står det i dag fortsatt eldre hus, og det er også flere hustuffer. Våningshuset på det ene bruket (nr. 1) skal være fra 1700-tallet, men er svært ombygd.

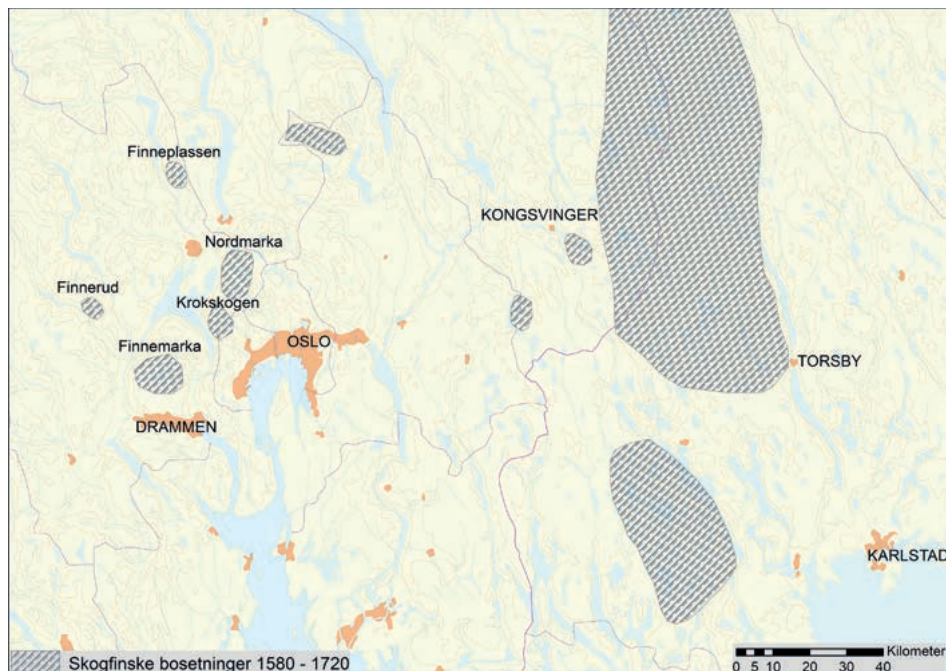
Rett ved siden av, på nabobruket (nr. 2), står et enetasjes stabbur med sval på gavlveggen. Tømmeret i dette stabburet er ovallftet og dette tyder på høy alder. Innvendig i svalen er det innskrifter med årstallene 1705 og 1706. Minst fire figurer er malt med tjære over døra, to av dem er også risset med kniv. Figurene er tolket som magiske symboler, blant annet et kors og spor av mulige avbildninger av vesener. Både innskjæringer og påmaling med tjære er kjent både i skogfinsk og norsk tradisjon som beskyttelsesmagi. Man kan altså ikke si med sikkerhet at disse symbolene stammer fra skogfinnernes tid på Finnerud.



Stabburet på Finnerud, Sigdal

Ellen Anne Pedersen. Arbeider med kulturminnevern (arkeologiske kulturminner og kulturlandskap) i Buskerud fylkeskommune. Spesielt opptatt av fossile kulturlandskapselementer som kilde til vegetasjonshistorie og jordbrukshistorie fra forhistorisk tid og middelalder. Medforfatter i «Det svenska jordbrukets historia» og «Østfold historie».

Jørn Jensen. Arbeider med kulturminnevern (freda og verneverdige bygninger og kulturlandskap) i Buskerud fylkeskommune. Han er også opptatt av lokalhistorie og har skrevet bøker og artikler. Som en kuriositet kan nevnes at den første nordmannen på Finnerud, etter at finnene var rømt, var en av hans forfedre.



Oversikt over skogfinnernes utbredelsesområde i Skandinavia 1580-1720 (fra Wedin 2014).



Grevskabet Langeland og kulturlandskabets udvikling i 1600- og 1700-tallet

Tekst og foto: Karl-Erik Frandsen

Naturlandskabet på Langeland med de mange hatformede bakker har altid forhindret fremkomsten af større arealmæssige driftsenheder. Så mens der andre steder i Danmark opstod store landsbyer og hovedgårdsmarker, var dette ikke tilfældet på Langeland dog med undtagelse af Tryggelev og Magleby sogne mod syd.

Den danske landbrugsjord blev fra 1682 (Christian 5.s matrikel) målt i tønder land (td. ld.) = 0,55 ha, og arealet blev med forskellige divisorer afhængig af jordens bonitet omsat til værdimålet tønder hartkorn (td. htk.). I Tranekær Amt (=Langeland) var der således i 1682 749 bøndergårde samt 17 hovedgårde. Dertil kom 199 huse med jord (mindre end én td. htk.) og 238 huse uden jord.

I gennemsnit havde hver gård 25 tdr. ld. og var ansat til 5,6 tdr. htk. Alle gårdene var fæstegårde under en hovedgård, eller en avlsgård (ladegård) på hvis marker ("hovedgårdstaxten") bonden og hans karle og piger skulle forrette hoveri, og til hvis ejer han betalte landgilde (årlige ydelser i naturalier eller penge for brugen af fæstegården).

De fleste hovedgårdsmarker var relativt små: Skovsgårds

jord var således på 84 tdr. ld. og vurderet til 23 tdr. htk. altså svarende til 4 bøndergårde. Den største hovedgårdsmark var Steensgårds i Snøde sogn: 53 tdr. htk., 224 tdr. ld., og selv øens administrative centrum: Tranekær havde en hovedgårdsmark på kun 44 tdr. htk. og 119 tdr. ld.

Den afgørende forskel på de to typer ejendomme var, at hovedgårdsjorden ("privilegeret hartkorn") var fri for skatter og tiende (1/10 af høstudbyttet der skulle svares til kirken), men til gengæld var ejeren af hovedgården ansvarlig for, at hans fæstebønder betalte deres skatter. Det var dels matrikelskatten, der var en nogenlunde fast afgift pr. td. htk. (2-3 rdl.) og dels personskatter: "ekstraskatter", der efterhånden i praksis blev permanente.

For de bønder, der boede i samme sogn som hovedgården: "ugedagsmænd" og derfor mindst én gang om ugen ydede hoveri, gjaldt den særlige regel, at de var fritaget for ekstraskatter.

Det er således tydeligt, at landbrugsøkonomien på Langeland i 1600-tallet kan karakteriseres som "Grundherrschaft", hvor det var bøndernes landgilde, der var afgøren-

de for godsernes økonomi. Men der var ændringer på vej.

Der var strukturelt en vis forskel i landsbyernes dyrkningssystemer på øen. Mod nord var der 3-vangsbrug i mange landsbyer, således at hver vang blev dyrket i to år med byg og derefter med rug, hvorpå den lå fælled ét år. Syd for Tranekær var der derimod et system med 4 vange, hvor hver vang blev dyrket i 3 år (byg-rug-havre eller ærter) og hvilede ét år. Der var dog mange landsbyer, der i tilknytning hertil havde særlige indhegnede vænger til f.eks. hvede og boghvede. De fleste landsbyer havde gode græsarealer til enge og græsning, ligesom der var mange men små skove, der gav bønderne gærdsel til deres gærder og brænde.

Oprettelsen af grevskabet Langeland.

Fra 1500-tallet havde kronen ejet ca. halvdelen af jordegodset på Langeland administreret før 1662 af en lensmand og derefter af en amtmand på Tranekær Slot. Han hed Frederik Ahlefeldt til Søgård (i Slesvig) og var tysk rigsgreve. Af sin svigerfar, grev Rantzau, fik han i 1659 krongodset på Langeland i pant for 62.000 rdl. Gaven var nu ikke meget værd, for øen var blevet stærkt hærget under svenskekrigene både af soldater og epidemier (plettyfus og kopper), så der var mange gårde, der var øde endnu i 1660-erne.

Ved enevældens indførelse i 1660 var mange af adelens privilegier blevet reduceret, men alligevel ønskede Christian 5. (1670-99) at knytte nogle adelige i højere grad end andre til kongemagten. Det skete i 1671 ved indførelsen af en ny type særligt fremtrædende adelige nemlig grever og baroner. Til at oprette et grevskab krævedes et godsgrundlag (hovedgårde og bøndergårde) på mindst 2.500 tdr. htk. eller en formue på mindst 120.000 rdl. til at købe supplerende gods.

Hovedgårdsjorden var som altid skattefri, men dertil kom, at greven kunne beholde skatten for 300 tdr. htk. af bøndergodset. Dertil kom retten til at lade grevskabet oprette en særlig domstol: et birk, hvortil greven havde ret til at beskikke birkedommeren og til at opkræve de bøder, som birketetinget måtte pådømme.

Efter indstilling fra Griffenfeldt, der var kongens førsteminister, blev storkansler Frederik Ahlefeldt i 1672 ophøjet i den danske grevestand og fik det hidtil pantsatte krongods som grevskabet Langeland med 2.537 tdr. htk. (efter matriklen 1664). Der gjaldt nogle særlige arveretslige regler for "majoratsgodserne", så arven efter Frederik Ahlefeldt skulle gå udelt til den ældste søn og derefter til dennes ældste søn o.v.v. Det stred helt mod traditionel dansk arveret. Godset kunne altså ikke sælges eller pantsættes, hvilket skulle blive noget af en belastning for kommende grever.

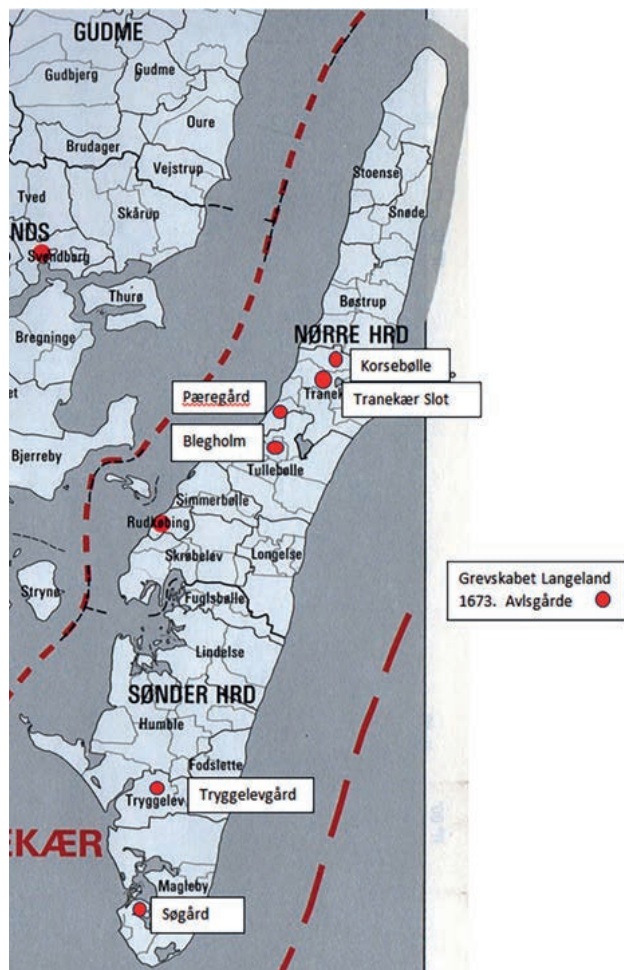
Som det ses af kortet, så bestod grevskabet af hovedgården Tranekær samt 5 avlsgårde, drevet ved hoveri af de omkringboende bønder. Til grevskabet hørte 1682 363 fæstegårde og 213 huse. Vi kender ikke lokaliseringen af

bøndergodset, men i betragtning af at avlsgårdene var temmelig små (Søgård oprettet 1673: 269 tdr. ld. af 12 øde gårde i landsbyen Sondenbro i Magleby Sogn, Pæregård: 77 tdr. ld.) har man ikke kunnet udnytte bøndernes hoveri i særlig høj grad, og det var jo kun bønderne i de 4 markerede sogne, som kunne opnå den eftertragtede skattefrihed som ugedagsmænd. Mange af de bønder, der havde længst vej til en avlsgård, fik lov til at afløse en del af hoveriet med penge, som greven så kunne bruge til at aflønne husmænd som daglejere eller holde faste karle og piger.

Tranekær slots hovedgårdsmark var som nævnt på 120 tdr. ld., så det må have hjulpet stærkt, da greven i 1683 nedlagde landsbyen Korsebølles 10 gårde og lagde jorden på 289 tdr. ld. under hovedgården.

Det skal lige bemærkes, at avlsgårdenes jord var skattefri ligesom de rigtige hoved- eller sædegårde, hvor herskabet boede på. På avlsgårdene boede normalt en foged, der organiserede hoveriet, der igen blev ledet af en godsforvalter for hele grevskabet.

Greverne havde jo alle samtidigt godser i Slesvig og Holsten, og der skete der i 1700-tallet en betydelig udvikling



i landbruget ikke mindst ved at bruge hovedgårdens produktionsapparat til andet end korn og stude, nemlig som mejeribrug. Efter hollandsk mønster begyndte man at opdrætte store besætninger af malkekvæg og under vejledning af særlige specialister (deraf navnet "Hollænderi") fremstillede man mælk, smør og ost.

Det gjorde man også på Tranekær, hvor greverne i 1700-tallet oprettede 8 mejerigårde, som vist på kortet, hvoraf Korsebølle (1718), Blegholm (1717) og Tryggelevgård (1700) allerede eksisterede som avlsgårde, men altså blev omdannet til mejerigårde. I Magleby sogn blev Nordenbrogård i 1700 oprettet af 5 gårde i landsbyen Nordenbro.

Fordelen for grevskabet var nok især, at man fik alternative produkter til korn og okser til salg. Dertil kom, at malkekøerne gav god gødning, som man altid havde brug for. Det var selvfølgelig de hoveri-pligtige bønder, som også skulle udføre dette arbejde

Derfor var det ikke alle, der var lige begejstrede for disse ændringer. I hvert fald klagede nogle bønder til Danske Kancelli i 1717 over forvalteren Jacob Schmidt. Han gjorde deres gårde øde for at kunne oprette mejerigårde og ophævede de tidligere aftaler om afløsning af hoveri mod penge, for nu havde grevskabet brug for arbejdskraften fra fæstebønderne, husmændene og deres familier. Sagen blev forelagt grev Ahlefeldt, som svarede, at hans intentioner var at forbedre kongens land og folk og ikke at ruinere bønderne, samt at han kun havde handlet efter lov og ret. Den gik videre gennem retssystemet til Højesteret, hvor klagen blev afvist.

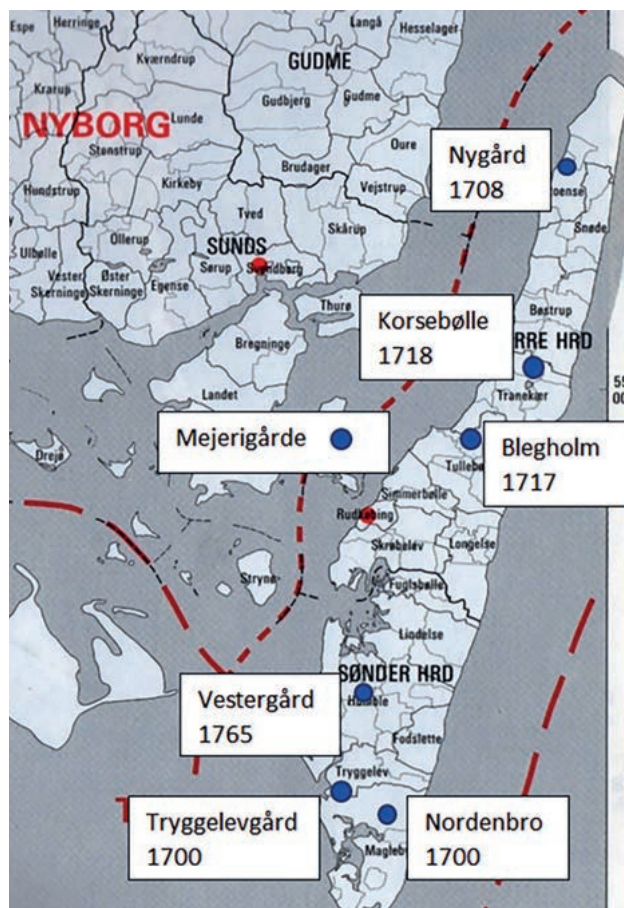
De to hovedmænd i Kædeby i Humble Sogn fik deres fæste forbrudt og idømt hårdt strafarbejde i Nyborg Fæstning. Det var vistnok i virkeligheden en prokurator, der havde ophidset bønderne.

Forordningen af 16. marts 1725, der indskærpede et ældre forbud mod nedlæggelse af bøndergårde, måtte selv lensgreven på Tranekær bøje sig for. Så denne udvikling standsede, men blev taget op igen i 1765.

Stamhuset Ahlefeldt.

Greverne på Tranekær mente åbenbart, at der stadigvæk manglede avlsgårde på den sydlige del af øen. Derfor købte man 4 gamle hovedgårde, ejet af adelige: Vestergård, Lykkesholm, Brøløkke og Holmegård, hvortil blev føjet Strynø, der dog havde 32 gårde, som ikke blev nedlagt.

I 1765 blev disse besiddelser organiseret som Stamhuset Ahlefeldt med Brøløkke som hovedsæde. Et stamhus var til forskel fra grevskabet en privatretslig konstruktion, hvor avlsgårdene havde den sædvanlige skattefrihed, men hvor der ellers ikke var andre privilegier tilknyttet end til normale hovedgårde. Når disse godser ikke blev indlemmet i grevskabet, skyldtes det, at der nok for stamhuse var de samme regler som for majoratsgodserne med hensyn til udelelighed og belåning, men bestemmelserne om arveret kunne fastsættes mere smidigt for stamhuset. Det



betød, at hvis grevskabets mandslinje uddøde, og grevskabet derfor faldt tilbage til kronen, så gjaldt dette ikke for stamhuset. Vestergård blev indrettet som mejerigård, og Brøløkke var det administrative centrum for stamhuset.

I 1765 så kulturlandskabet på Langeland anderledes ud end ved oprettelsen af grevskabet 100 år tidligere. En del landsbyer var nedlagt eller reducerede, og avls- og mejerigårdernes marker prægede kulturlandskabet langt mere end før.

Det er tydeligt, at grevskabets økonomi nu havde sin tyngde i driften af avlsgårdens jord og bygninger ved hoveri, mens fæstebøndernes landgilde ikke spillede den samme rolle. Det er det godssystem, som forskningen kalder Gutswirtschaft.

På selve Tranekær blev der anlagt en stor slotspark og lange alléer markede slottets omgivelser.

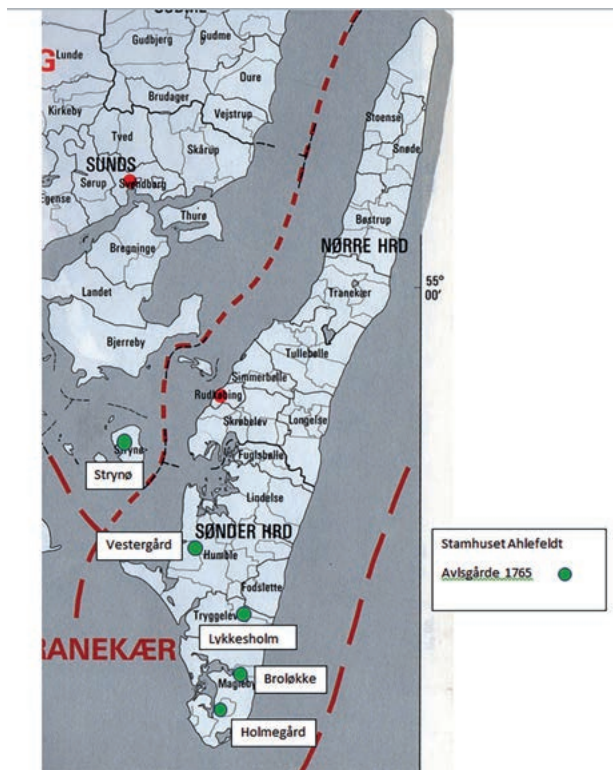
En af de alléer, der stadigvæk præger Tranekær er Lammehavealléen, der fører fra slottet og lidt uden om landsbyen til kirken. Den blev ifølge tradition anlagt af lensgreve Frederik Ahlefeldt i foråret 1773, da der gik rygte om en forfærdelig koppe-epidemi, der nærmede sig Langeland. Alle andre end den grevelige familie måtte ikke benytte alléen, således at herskabet kunne komme til og fra kirken (hvortil almindelige folk heller ikke havde adgang) uden at blive smittede.

Der skete nu ulykkeligvis det, at greven en dag så en køn

dreng gå på marken. Frederik Ahlefeldt gik hen til ham og klappede ham på hovedet. 8 dage efter, den 18. april døde greven af kopper. Normalt var voksne immune overfor kopper, fordi de havde haft sygdommen som børn, men den unge greve havde sikkert levet en beskyttet tilværelse og var ikke blevet smittet.

Det kan faktisk dokumenteres ved kirkebøgernes begravelseslister, at der i februar 1773 begyndte en koppe-epidemi i Bødstrup sogn på Nordlangeland, der gik hærgende mod syd gennem øen, til den sluttede i Magleby sogn mod syd i september.

Karl-Erik Frandsen. lektor emeritus ved Saxo-Instituttet - Arkæologi, Etnologi, Historie og Græsk og Latin. Historiker med primære forskningsområder Nordens og Østersøområdet historie i perioden 1500 til 1800. Har lige siden studietiden interesseret sig meget for Sveriges og Polens historie i perioden. Hans forskning har især drejet sig om dansk landbrugs- og bebyggelsehistorie. Gav 2009/2010 ut bogen «The last Plague in the Baltic Region» om den store pestepidemi, der hærgede i Østersøområdet og Danmark i årene 1709 til 1713.



Vannveier og gamle industriminnesmerker som viktig biotop

Tekst: Lars Aamodt

Fossekall (fossekall, elvekonge, vannstær, ellers minst 70 lokale navn i Norge og 50 - 60 i Sverige). *Cinclus cinclus*. Orden: Spurvefugler. Arten ble i Norge kåret til Norges nasjonalfugl i 1963 og fikk det offisielle navnet Fossekallen i 1715.

Fasongen ligner litt på en gjerdesmett, med korte vinger, litt oppreist hale, men fossekallen er mye større. Et godt kjennetegn er den ustanselig «neiende» bevegelsen. Den holder seg alltid i nærheten av rennende ferskvann og kan dykke og svømme korte strekk under vann. Vingene brukes til svømmeredskap når den dykker og den «spaserer» deretter på bunnen mot strømmen. Den kan oppholde seg under vann opp til 1 minutt. Den svømmer av og til i overflatestilling selv om føttene ikke har svømmehud. Den trives over det meste av Norge året rundt og de fleste er standfugler. Den er den eneste spurvefuglen som henter mat ved dykking.

Fossekallen hekker som oftest i steinete klipper eller på kunstige steder som broer, steinforebygginger, på lesiden av dammer, alle steder som det er gamle tørrmurte byggverk.

Reiret er overbygget som en hytte med inngang nedefra eller ved siden og består innvendig av mose og innvendig dekket med løv og strå. Den lever av larver, krepsdyr



Fossekallen er ett synlig bevis på at gamle industrielle byggverk kan bli fantastiske biotoper. Foto: Arnt Berget.

og småfisk som den finner på bunnen eller i vannet.

Min katedral.

Mitt gårdsbruk heter Aamodt, noe som er et mye brukt navn i Norge og Sverige, og som betyr «åmøte.»

Mange gamle førindustrielle spor etter virksomhet som utnyttet vannet til energi ved drift av møller og sagbruk finnes fortsatt.

På bildet under vises det en typisk mølledam. Frost og elde førte til at den var i ferd med å bli ødelagt. For noen år tilbake ble den restaurert ved hjelp av betydelig egeninnsats og tilskudd over SMIL (Tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket).

Ved denne dammen har fossekallen reiret sitt under den kraftige vannfanen. Den entrer reiret ved å fly igjennom den eller inn fra siden. Reiret blir derfor så godt som mulig sikret for fiender. Her finnes et godt egnet matfat både på den oppdemte siden og i fossefallet på nedsiden.

Vannet ga energi

Vannveier, store som små, var en viktig ressurs for alle gårdsbruk som hadde rettigheter i form av fossefall og nedslagsfelt. Her foregikk en rekke virksomheter så som utnytting av fossefall til møller- og sagbruk. Gamle rettsprotokoller forteller at det ble ført flere rettsaker vedrørende demmingsrettigheter. Vannhjulene ble på 1950-tallet avløst av elektriske turbiner og stasjonære enkle motorer men like etter så var virksomheten ved de fleste små anleggene opphørt. Veiene ble bedre, traktorer og lastebiler overtok transporten av tømmer.

Vannet var transportåre.

Etter at papir- og celluloseindustrien og de større sagbrukene ble etablert, ble elva viktig transportåre for å forsyne industrien med råstoff. Det var fortsatt mangel på skogsbilveier. Mange små sideelver og bekker ble brukt til å holde på ekstra volum av vann som kunne fylles på etter som det var nødvendig i hovedelva. Det hele krevde godt mannskap med erfaring fra år tilbake. Beskjeder ble gitt av løpegutter som løp langs elva.

Mange av de små elvene som ble brukt til tømmerfløting måtte ha en maksimal vannmengde under en kort og

hektisk periode. Det var som nevnt den største utfordringen og det var en kunst å få fram tømmeret til nærmeste store innsjø/elv. Industrien var nå etablert langs de store elvene.

Dammer som samlet vannmengder og steinmurer langs elveløpet som hindret tømmeret å komme inn på land viser oss at det har skjedd en enorm innsats. Tørrmuring av stein krevde innsikt og byggverkene står der den dag i dag.

Hulrom i steinmurene ga ly til småfisk, kreps mm. På landsida ble det våtmark med en rik diversitet.

Dagens bruk:

Byggverkene langs elva har blitt en funksjonell biotop for alle arter som kan trives under disse forholdene. Min påstand er at all tidligere innsats ved å stable tørrmur langs et vassdrag gir en bedring av et opprinnelig leveområde med tanke på næring og skjul. Tanken bak alle tiltakene var kun av praktisk art men tjener fortsatt en annen og god sak.

Så kan jeg sitte i min steinstol, betrakte det hele og la tankene fly eller svømme.

Lars Aamodt. Landbruksskoleutdannet og bonde med hovedvekt på skogsdrift fra 1971 – 1994, deretter fagkonsulent på areal, landbruk og miljø i Modum kommune til 2016, nå pensjonist. Mange styreverv i nasjonale og lokale organisasjoner. Ellers opptatt av fiske, jakt og friluftsliv. Medlem av styret i kulturlandskapsforbundet siden 2017.

Mølledam og steinstol. Foto: Lars Aamodt



Sven Thorsen: STRANDJAGT

Den danske kystfuglejagt 1800-1950, 392 sider, stort format, talrige illustrationer, indbundet. ISBN 978-87-12-05014-8. Gads Forlag 2014.

Bogen, der udkom 1. oktober 2014, vil altid bevare en fornem og varig værdi som en grundig dokumentation og beskrivelse af fuglejagten på de lavvandede, salte eller brakke vandflader ved de danske strande i tiden før 1950.

Dette meget smukke værk, som er skrevet af en særdeles natur- og fuglekyndig arkæolog, bærer tydeligt præg af historikerens naturvidenskabelige sans for stringens og akkuratess. Men tag ikke fejl. Bogens tekst er på ingen måde kedelig. Sven Thorsens tørre ironi og finurlige sans for dagligdagens humor gør hele bogen til er fornøjelig og interessant læsning. En særlig ros fortjener forfatterens mange og grundige tekster, der ledsager bogens illustrationer i form af meget beskrivende fotografier, tegninger, tabeller og kort.

Sven Thorsen er en sand mester i at forsyne de smukke, gamle fotografier med en tekst, der ofte både er nøgtern og hjertegribende indlevelsfuld og samtidig rummer den humoristiske empati.

Thorsen indleder bogen med et vejledende forord og dernæst på en ligefrem og selvfølgelig måde med en side, der rummer et personregister over "Dem, der fortæller eller fortælles om." Det drejer sig om 38 personer, hvoraf kun 5 er nulevende. På den modsatte side af denne navneliste vises et overskueligt Danmarkskort med de jagtlokalteter, der omtales i bogen. Yderligere præsenteres på side 23 en lignende og prisværdig "faktaside". Den gengiver "Strandjagten vigtigste årstal og begivenheder".

Ifølge Thorsen udvikledes strandjagten i begyndelsen af 1800-tallet i den på det tidspunkt meget vandfuglerige Odense Fjord. Bogen beskriver, hvordan en medvirkende årsag til denne specielt danske jagtforms tidlige start og succes i Odense Fjord - med den store, nærliggende by som et købedygtigt marked - var opfindelsen af den såkaldte skydepram. En fladbundet og ganske lav træbåd med et stort skærmbret bag hvilken skytten ubemærket kunne sejle ganske tæt på f. eks. svømmeænder, knortegås og svaner, inden han med et haglgevær af stor kaliber skød ind i flokken med henblik på at få størst muligt udbytte.

Fra Odense Fjord spredtes skydeprammene i slutningen af 1800-tallet til Limfjorden og Sjælland. Ja, et par fynboer sejlede flere år i træk i jagtsæsonen helt op til Limfjorden, hvor de til irritation for de lokale jægere udnyttede ressourcerne i jomfruelige farvande.

Strandjagten blev fra starten begunstiget af, at alle



danske borgere ved en kongelig forordning fra 1840 formelt fik ret til fri jagt på søterritoriet. Denne frihed til jagt og fiskeri på søterritoriet var dog i praksis i årtier forinden blevet udnyttet af fattigfolk. Thorsen beskriver også grundigt, hvordan denne oprindeligt helt frie jagt uden for de danske kyster gradvist med revisionerne af jagtloven blev underlagt restriktioner. Ved jagtloven fra 1894 blev det således forbudt at anvende kunstigt lys, hvilket hidtil havde været meget succesrigt til natlig jagt på knortegås. Ved 1922 indførtes - for at værne de tilgrænsende lodsejerne på land mod strandjægerne - et 50 meters fredningsbælte langs alle kyster. Denne bufferzone blev dog igen afskaffet af Folketinget med jagtloven fra 1931, og det er tankevækkende, at den endnu i dag (2015) ikke er blevet genindført.

Ellers rummer bogen, som også er smykket med store, helsides billeder af danske kystlandskaber og stemninger en beskrivelse af, hvordan strandjagten tidligere i praksis blev udøvet f. eks. i Vadehavet, Fanø, Limfjorden, Læsø, Samsø, Det sydfynske Øhav, Smålandshavet, Lolland, Isefjorden og Saltholm. For alle de mange, lokale beretninger gælder, at de er krydret med mængder af detaljer om den konkrete jagtteknik, brugen af lokkefugl, jagtudbytte, priserne på vildt samt strandjægerens sociale liv og status i omverdenen. Dertil kommer en lang række anekdoter og baggrundsplysninger fortalt med Thorsens sans for hverdagens stille humor og ironi.

Forfatteren afslutter bogen med fortegnelser over: Utrykte (men skrevne) kilder, mundtlige kilder, trykte kilder, noter, bilag (med skemaer over jagtudbytter), illustrationer, personregister og stedregister.

Med dette værk har Sven Thorsen skabt en længe savnet erindringsbog om den nok mest kritiserede og omdiskuterede jagtform i Danmark. På selve bogens bagside står da også meget rammende bl. a.:

”Med denne bog fortælles strandjagten historie for første gang. At det ikke er sket før, skyldes, at strandjagten længe var underklassens jagt; landjægerne så gerne skævt til strandjægerne, der med større eller mindre ret blev beskyldt for at drive ”usportslig rovjagt” eller ligefrem krybskytteri. Af samme grund har også ornitologer og fredningsfolk haft et anstrengt forhold til strandjægerne.”

På denne baggrund er Sven Thorsens indsats ikke mindre fortjenstfuld. Og jeg kan kun varmt anbefale bogen til alle, der interesserer sig for jagtens kulturhistorie.

Tillad mig efter min positive anmeldelse af Sven Thorsens fremragende bog at supplere med nogle mere generelle og personlige bemærkninger om vandfugle-jagten ved de danske kyster og på havet.

Danmark er placeret i et naturgeografisk vejkryds, hvor landforbindelsen fra Det europæiske Kontinent krydses af de relativt smalle passager mellem Østersøen og Nordsøen.

I virkeligheden kan flaskehalsen mellem Jordens største indhav, Østersøen, og Skagerrak anskues som et særdeles produktivt og voldsomt stort strømsted.

Bælthavets 3 sunde samt Kattegat fungerer som et kæmpemæssigt og forgrenet sund, hvor der gennem årtusinder har været strømmende, næringsrigt vand med rige bunddyrssamfund og plantevækst med dertil knyttede store forekomster af fisk, fugle og havpattedyr.

Rige biologiske ressourcer, der ligeledes gennem årtusinder har været udnyttet af de lokale kystsamfund.

På det danske søterritorium, som er underlagt statens højhedsret, har jagten – i en slags respekt for gamle traditioner – siden 1840 lovgivningsmæssigt været fri for alle danske statsborgere. Og indtil jagtlovsrevisionen i 1983 eksisterede oven i købet et særligt billigt jagttegn for de jægere, der ville udøve jagt på søterritoriet – samt evt. deres egen ejendom.

Det gammeldags natursyn, der lå bag den frie jagtret på samfundets fælleseje og det særligt billige jagttegn, inddebar vel, at havets ressourcer skulle være tilgængelige for alle borgere – og ikke mindst de fattige.

Den markante tilbagegang i bestandene af mange marint levende vandfugle samt disse arters lave reproduktionsevne har imidlertid vist, at også havets ressourcer er begrænsede. Derfor er det på tide, at vi også lovgivningsmæssigt tager konsekvenserne af, at beskyttelse må prioriteres højere end benyttelse.

I Danmark, hvor vi har et særligt stort ansvar for in-

ternationalt betydningsfulde vandfuglekoncentrationer, er det således som et af de sidste lande i Europa, fortsat tilladt – udelukkende som en forstyrrende hobby – at drive jagt fra motorbåd i op til 4 måneder af året.

Rent faktisk forbød EF-fuglebeskyttelsesdirektivet med virkning fra 1981 generelt motorbådsjagt i medlemslandene. Men Danmark forhandlede sig til en undtagelsesordning, der med en særlig fartbegrænsning gjaldt for det ”åbne hav”.

Foruden på havet er det dog fortsat tilladt at drive motorbådsjagt i lukkede forsøgsområder som f. eks. Isefjorden, Løgstør Bredning og Nissum Bredning. Denne usportslige jagtform fra motorbåd, som allerede stemples negativt i Paris-konventionen fra omkring 1950 (der gik imod jagt fra fly, bil og motorbåd), burde for længe siden være stoppet i et civiliseret land som Danmark.

Anmeldt av Poul Hald- Mortensen. biolog og i lengre tid ansatt i Miljøministeriet. Her arbejdede han bl.a. med oppbygning av de permanent bemandede biologiske feltstationer på bl.a. Tipperne og Vejlerne og med fredningen av bl.a. Tøndermarsken og Vadehavet samt udpegningen av de danske ramsarområder og EF-fuglebeskyttelsesområder. Fra 1987 var han den centrale, faglige medarbejder bag det statslige projekt, der genskabte Skjern Ås slyngninger, landets hidtil største naturgenopretningssag. Har også vært ansatt ved Aage V. Jensens Fonde, hvor han har rådgivet om drift og formidling i naturperler som Vejlerne og Lille Vildmose og sat 2000-2012 i Danmarks Naturfredningsforenings forretningsudvalg.

Dag Jørund Lønning: JORDBOKA: Det fantastiske universet under føtene våre.

222 sider, ISBN 9788269084603

Forlaget Nyskaping: 2017.

«For oss menneske er molda der maten vår kjem frå, men også opphavet til fargar og glede, til identitet og landskap. Til rike innlevingar og opplevingar. Til kven me er.» (s.60)

Desembersnøen ligg kvit kring meg medan eg lempar den svarte, luftige molda over i snøskuffa. Det er atter tid for å tømme den meir eller mindre ferdigmodna delen av varmkomposten og det er vanskeleg å skildre kor tilfredsstillande det er å sjå at dungen med sjølv laga kompostjord berre veks og veks fram mot ein ny vår. Etter at kona og eg vart hus- og hageeigarar her på Hovin i Gauldal for nokre år sia vart det endeleg meining i å delta på kompostkurs

og dernest gå til innkjøp av ein isolert bunge som er godkjent av det lokale renovasjonsselskapet. Kompostering er nemleg noko eg har ønska å halde på med i snart tjue år, men det har vore vanskeleg å få til andre stader. Ikkje for det, - eg hadde ein gong ein liten, hemmeleg mødding der eg kunne grava ned litt matavfall utan at naboane kunne seie noko på det. Dessutan fanst det mange kaldkomposthaugar med ukontrollert humusproduksjon på heimstaden min. Så for meg heng kompostering, eller det å aktivt bidra til å laga mold i eigen hage, saman med ei kjensle av fridom. Og er det noko forfattaren Dag Jørund Lønning verkeleg får til i Jordboka så er det nettopp å setje ord på slikt som svirrar rundt i hovudet på ein «grevling» som alltid har elska å rote i jorda og sjå at «nytt liv av daude gror».

Sjølve oppdaga eg boka tidleg våren 2018. Eg kjøpte strakst det siste eller kanskje einaste eksemplaret i bokhandelen og fann fort ut at innhaldet var som mat og drykk for sjela mi. Jordboka er skriven på ein lettfatteleg og levande måte. Lønning tek for seg ei lang rekke emne fordelt på Bolk I: Mold er liv, fridom, samspel, Bolk II: Mennesket sine åtak på molda og Bolk III: Den nye grønne revolusjonen. Lønning har ein etter måten brei fagleg bakgrunn og tangerar utan vanskar emne som økologi og naturforvaltning, (sosial)antropologi, filosofi og religion, bygdeutvikling og nyskaping. Det siste paret er han professor i, i tillegg til å vera rektor ved Høgskulen for landbruk og bygdeutvikling (HLB) på Jæren i Rogaland fylke. Det er særleg mange kvalitetar ved Jordboka som kunne nemnast her, men eg tykkjer Lønning har bygd opp verket på ein god, pedagogisk måte som gjer det enkelt for alle lesarar å følgje tråden frå prolog til epilog. Ikkje minst har forfattaren gjort det kunststykket at han har rama inn den andre bolken om det kulturelle og økologiske elendet for menneske og jordeliv med dei to delane som gir både håp, glede og inspirasjon for oss som er mottakelege. Her kjem Lønnings lange erfaring som ekspert på feltet lokal nyskaping til stor nytte.

I epilogen skriv han: «Hovudbodskapen i Jordboka er på eitt vis enkel: Det aller meste må endrast. Rett og slett snuast på hovudet. Det gjeld sjølve forståinga av kva mold er, så vel som korleis me forvaltar og brukar den. Våre rådande produksjonsmåtar er relativt sett lite effektive. Dei er i tillegg sterkt mold- og naturøydande. Det ligg enorme potensial i eit betre samspel med det mangfaldige og uhyre produktive livet i molda. Potensiala for ei meir effektivt og berekraftig landbruk, men også for eit leveleg framtidsklima. Men snunad vil ikkje koma av seg sjølv. Nye idear møter motstand. Og spesielt idear som rokkar ved etablerte system. Det ligg i nyskapinga sitt vesen. Forvaltarane av dei etablerte sanningane og maktposisjonane mobiliserer. Dei har interesser å forsvare.» (s.201).

Bolken om den nye grønne revolusjonen ber den optimistiske undertittelen Om korleis den nye kunnskapen om molda kan gjera landbruket berekraftig og redda planeten vår. Lønning følgjer opp med å presentere fleire

konkrete døme på at ein genuin grøn revolusjon allereie er i gang og at bønder og jordbrukarar ofte er fleire hestehovud framom forskinga på dette området. Eit omgrep som samlar metodane han legg fram for oss er såkalla regenerativt landbruk, «[...] ei driftsform der ein – samtidig som ein produserer mat og landskap – aktivt prøver å gjenskapa den naturlege klimaregulerande balansen mellom atmosfære, jorddekke (gras og skog) og levande mold. Denne driftsforma har og eit sterkt fokus på mennesket: på den trivsel, leik og skaparkraft som kan veksa fram i eit økologisk balansert samspel mellom garden, det levande lokalsamfunnet og det landskapet, over og under bakken, som er sjølve kjelda til det tette sambandet mellom menneske og jorda me går på og bur på.» (s.138).

Personleg set eg særleg stor pris på at Lønning ofte vektlegg kor mykje kvar enkelt av oss faktisk kan påverke denne nye kulturen som spelar på lag med molda. Effekten gjennom omlegging av store driftseiningar og gardar er enkeltvis større enn det ein liten hageflekk kan vise til, men Lønning får fram at også sistnemnte har så uendelig mykje å seie for heilskapen: «Kven sa at den vesle jordflekken ikkje var viktig? For min eigen del kan eg seia at idear til nye løysingar, prosjekt, artiklar og bøker har kome flytande, den eine etter den andre, medan eg har stått der med greipa eller den vesle plantespaden.» (s.60).

Mot slutten samanfattar Lønning dei mest sentrale fellesskapsverdiane som vil kjenneteikne det han kallar «framtidslandsbruket»: familiebasert, inntektsgjevande, låge kostnader, moldbyggjande, miljøvennleg og klimapositivt samt identitets- og fellesskapsbyggjande. Med desse konkrete kriteriene in mente vil eg seie at Jordboka definitivt høyrer til på leselista til den gjennomsnittlege lesaren av tidsskriftet Lommen. Eit framtidssretta, regenerativt landbruk vil innebera ei lang rekke positive konsekvensar for dei ulike aspekta av kulturlandskapet og arbeidet for å verne om dei mange verdiane i dette. I mars 2019 er det planlagt ein lanseringskonferanse for Jordboka II. Til våren skal også dei regenererande kreftane i komposthaugane mine, - i følgje forfattaren «den guddommelege materien», - få vise kva dei er gode for i det store samspelet vi kallar økologi.

Anmeldt av Kjell André Brevik, mastergrad i arkeologi fra NTNU Vitenskapsmuseet i Trondheim og har bl.a. arbeidet som feltarkeolog på en lang rekke prosjekter. Er spesielt opptatt av kulturarven i landskapet, relasjonen mellom menneske og natur gjennom tidene og formidler med stort engasjement "den lengste historia" gjennom sitt firma Borger & Vandringer. I tillegg er han bibliotekansatt. Kjell André betegner ofte seg selv som landskapsentusiast og er bosatt på Hovin i Gauldal, Trøndelag fylke.

Inntrykk fra årsmøtet på Gotland 2018

Tekst: Anne-Lise Svendsen

Etter fire intense dager på nordre del av Gotland og på Fårø, satt jeg igjen med et inntrykk: ”det handler om kalk og sauer/får”. Det spesielle ved Nordisk kulturlandskapsforbunds årsmøter og ekskursionsjoner er at vi kan komme til steder og treffe mennesker som vi aldri ville ha funnet fram til som vanlige turister. F.eks. en åker dekket av hvite kalksteinsfliser, fullt dyrkbar, men merkelig å se. Nå kan vi også mye om å legge ”agtak”, og vi kjenner dem igjen i landskapet. De grå eller svarte sauene var overalt og noen steder så det ut som de beitet på kalksteinsberget.

Guidene og foreleserne på Gotland var alle kunnskapsrike, entusiastiske og velformulerte, men spesielt må jeg nevne Lennart Edlund, tidligere länsantikvarie/fylkeskonservator, oppvokst på Fårø. Vi fikk inntrykk av at det var bare å stille et spørsmål, så kom det et ti-minutters foredrag om emnet, alt med et glimt i øyet, imponerende!

Det ble mange og varierte inntrykk, ut i skogen, inn i hus og rundt raukar, men vi ble godt tatt vare på, med mat og kaffe, og opplysninger om toalettforhold. Innkvarteringsstedet Store Gåsemora på Fårø kan en tenke seg å komme tilbake til. Kanskje kunne det tilsendte programmet vært litt tydeligere om lengden av enkelte markvandring. Alt i alt: En stor takk til arrangørene på Gotland!

Personlig var jeg så heldig å kunne være på øya noen dager etter møtet, sammen med svenske venner som delvis har slektstilknytning til landskapet. Det ble flere museer med repetisjon av historien, idylliske fiskeleier, enda flere raukar, tur med Gotlandståget, gode måltider med røkt fisk og lammekjøtt. Etter ca. 16 av Gotlands 90 kirker, litt leting etter fossiler på strender og et og annet loppis, kom jeg hjem med masse bilder og inntrykk som det vil ta tid å sortere. Gotland anbefales!



Form”klippede” tornebuske og stenstreng. Rester af gammelt ejendomsskel?

Mulemark og stubbskott

Tekst og foto: Bjørn Petersen

Gotland har meget mere, end vi nåede på årsmöteturen. Karen og jeg blev i Visby en lille uge og gik bl.a. nogle både smukke og interessante ture nord- og sydpå langs kysten. Vi cyklede også en tur og kom bl a til ”Allkvie lövängs naturreservat”, under en mil øst for Visby.

Reservatet omfatter både en stor fårefold med tydelige spor af fårbeite, og en löväng som forsøges hævdet på traditionel vis, selvom de traditionelle produkter ingen økonomisk betydning har. Det kan man se på det lidt triste syn af hø, der ligger og rådner lige udenfor ängen.



Dele af lövängen ligner næsten en stævningsskov (stubbskottskog) og drives nok sådan.



"Tjörn er skovens vugge" - Fårefoldens skovtræer vokser op i læ af tornekrat.

Vandgang

Lige syd for Visby ligger det store spændende "Södra hällarnas naturreservat"; et dejligt nærrekreativt område, som bruges meget til løb, cykling og lignende, men også til undervisning, badning og ren og skær oplevelsesturisme. Smukt sted med en hel række forskellige naturtyper.

En række gode oplevelser endte ved hegnet til stugområdet Kneippbyn. Det er altid træls når stier i naturen bremses af hegn, så man tvinges ud på landevejen. Efter Kneippbyn lykkedes det at komme ud til klinten igen, men stien fortabte sig snart mellem intethed og noget, der var spærret af haveaffald fra privat grund ovenfor. Så vi gik til stranden og hjemad i vandkanten. Både til lands og vands, da kalkklippen stod stejlt ned i Östersjön. Man er lidt betænkelig, for ér der nu fast grund at gå på hele vejen, eller? Nå, det gik fint, og var med til at gøre dagsturen minderig.



Vandfald fra "landborgen" ned over terrasseret klint.



Spændende om vanddybden holder. Kort efter billedet kom en hækbølge og skabte kondens i kameraet. Som forsvandt i nattens løb.



Ekstremt lave slåenbuske (Prunus spinosa)



Landsiden af stien helt dækket af vedbend (murgroņa, Hedera helix), lige på den anden side af stien absolut ingen vedbend.

Invitasjon til årsmøte i Nordisk kulturlandskapsforbund 2019 - Røros og Os 27.-30. juni

Nordisk kulturlandskapsforbund har gleden av å invitere til årsmøte i Røros- og Nord-Østerdalsregionen. Området inngår i «cirkumferensen», dvs. den regionen som ble sterkt påvirket av bergverksdriften på Røros fra midten av 1600-tallet. I dag er det et distrikt som defineres innenfor «fjellregionen», med et landbruk preget av å være fjellnært, basert på grasproduksjon og beitende husdyr og tradisjonelt avhengig av utmarksressurser og seterdrift. Nord-Østerdalen utmerker seg i dag ved å være en region preget av investeringsvilje og optimisme i jordbruket, samtidig som seterdriften fortsatt står relativt sterkt. Naturgrunnlaget er godt og bl.a. preget av at regionen i stor grad faller innenfor Trondheims-feltet, med bergarter som gir opphav til rik vegetasjon. Se kart nedenfor over Røros-distriktet. Avstand til Oslo er 390 km, Trondheim 155 km.

Årsmøtet har base på Bergstaden hotell, nær Røros stasjon. Hotellet har en matprofil med stort innslag av lokalprodusert mat. Det er togforbindelse fra Oslo via Hamar og fra Trondheim (www.nsb.no) og to daglige flyavganger fra Oslo (www.wideroe.no).



Foreløpig Program

Torsdag 27. juni

Ankomst Bergstaden hotell om ettermiddagen, innkvartering og kveldssesjon med foredrag:

- Røros-regionen – et kulturlandskap preget av fjellandbruk og gruvedrift
- Røros-mat
- Byggeskikk på setrene i Nord-Østerdalen
- Seterdrift og bruks- og eiendomsrett i Vangrøftdalen/Kjurrudalen

Middag på hotellet

Fredag 28.juni - Bussekskursjon til det nasjonalt utvalgte kulturlandskapet i jordbruket, Vangrøftdalen/Kjurrudalen i Os

Guiding v/ lokale ressurspersoner.

Vangrøftdalen/Kjurrudalen er et seterområde med rundt 130 setre, hvorav ca. 40 fortsatt drives på tradisjonelt vis. Kua blir tatt inn og melket på setra og slippes ut i utmarka for å beite. Denne driftsformen opprettholder et åpent kulturlandskap rundt setrene og ivaretar den rike vegetasjonen i området. Fra gammelt av var seterdalene inndelt i slåtter. I tilknytning til disse ligger flere slåtteeuere og løer. Graset ble fraktet hjem til gården og brukt til vinterfôr. Noen slåtteeuere blir holdt i hevd med jevnlig slått.

Berggrunnen består av kalkrike kambrosilurbergarter som har gitt opphav til et næringsrikt jordsmonn og svært rik vegetasjon. Det er nesten 400 plantearter i området. En rekke arter som er nasjonalt eller regionalt truet forekommer her. Mange av disse finner vi i kulturlandskapet.

Bygningsmiljøet i seterdalene er sjeldent. Det er mange bygninger knyttet til hver seter og det er et betydelig antall verneverdige bygninger og bygningsmiljøer.

Aktuelle tema:

- Bygningsmiljøet på setrene
- Spor av tidligere gruvedrift og kulturminner i seterlandskapet
- Skjøtsel av beitemark og slåttemyrer
- Bruk av utmarksbeite
- Lunsj på fredet setertun der bygninger er istandsatt og brukes aktivt som seterkafé.
- Vandring langs kultursti

Lørdag 29.juni - Bussekursjon fra Røros til Sølendet slåttemyrreservat

Avreise med buss i retning Brekken via Glåmos. Turen går gjennom et fjellnært, verdifullt kulturlandskap på nordsiden av innsjøen Aursunden. Mulig stopp på Sakrisodden med Norges eneste forekomst av sibirstjerne (*Eurybia sibirica* subsp. *subintegerrima*).

Stopp underveis på Kalsa gårdsbakeri med servering av kaffe og hjemmebakket lemse i gårdskafeen i «Sommerstuggu», restaurert med støtte fra Norsk kulturminnefond og tildelt «Olavsrosa» fra Norsk kulturarv. Formidling av gårdsdrift før og nå.

Sølendet naturreservat – «Orkideenes paradisi»

Guiding v/ prof. em. Asbjørn Moen, NTNU Trondheim m.fl.

Sølendet er et stort slåttemyrområde som ble brukt av bønder i Brekken. Reservatet er på 3,1 km², av dette dekker rik myr- og engvegetasjon ca. 2 km². Hvert år ble det høstet ca. 100 tonn med høy som ble kjørt ned til gardene i løpet av vinteren. Utmarksslåtten på Sølendet la beslag på ca. 1000 dagsverk hvert år.

Etter fredningen i 1974 ble det gjennomført en storstilt restaurering av reservatet, og 1,6 km² nå skjottes som slåttemark. Tre høyløer og to slåtteeuere er restaurert, og reservatet framstår i dag som et levende og variert kulturlandskap som kan oppleves gjennom to naturstier. Sølendet har rik flora med 294 arter av karplanter (inkludert underarter og krysningsarter, og inkludert 25 orkidetyper) og 274 mosearter. Med basis i undersøkelser på Sølendet, er det gjennomført fem doktorgradsoppgaver og åtte hovedfag-/masteroppgaver. Langtidsstudiene, med årlige registreringer, går mer enn 40 år tilbake.

Retur til Røros langs sørsiden av Aursunden. Mulige kortere stopp underveis kan være

- Damanlegget ved Hittersjøen
- Gruvhaga-landskapet ved Olavsgruva og Storwartz gruve

Årsmøte på hotellet

Søndag 30.juni - Røros - bergstad med verdensarvstatus. Vandring i byen og det nære kulturlandskapet

Vandring i bergstaden Røros og det nærliggende kulturlandskapet i «Småsetran».

Guiding v/ Randi Borgos, Røros-museet og Magnus Borgos, verdensarvsenteret i Røros kommune

Da kobberverket på Røros ble etablert i 1644, var det kun én gård der hvor bergstaden etter hvert vokste fram. I 1646 ble den første smeltehytta bygd ved Hitterelva, og gårdsanleggene ble anlagt på rekke og rad i en bymessig struktur i tilknytning til smeltehytta. Denne strukturen er fortsatt intakt i dag. Kobberverket planla byens struktur, og man tok med seg de internasjonale trendene under oppbyggingen av bergstaden. Med sine rettviklede gateløp ble byen anlagt etter renessansens idealer, men påvirket av barokken under gjenoppbyggingen av byen etter at svenske soldater brente ned byen både i 1678 og 1679. Verksarbeiderfamiliene måtte også være gårdbrukere, med bolighus og uthus samlet tett i tett langs de to hovedgatene i bergstaden og høyslått i nærområdet rundt byen.

Selve bergstaden og den spesielle trearkitekturen ble i 1980 innskrevet som verdensarv. I de senere årene har også kulturlandskapet rundt fått bedre vern, og er nå en del av verdensarvområdet. Sporene etter gruvedrifta gjennom avskoging, slagghauger, taubane og andre anlegg i gruvedområdene preger fortsatt kulturlandskapet. På samme vis har jordbruket med jordteigene rundt og seterdrifta i liene rundt gitt området en helt spesiell karakter. Et tema underveis blir «Uthusprosjektet» som har pågått siden 1993 for bevaring av gamle driftsbygninger etter antikvariske prinsipper.

Påmelding og pris:

Årsmøtet og tilhørende ekskursjonsprogram er åpent for alle medlemmer av kulturlandskapsforbundet, men antall ekskursjonsdeltakere er begrenset til maks. ca. 55 personer. Ved påmelding er det «først til mølla» som gjelder, men likevel slik at vi vil fordele deltakere på alle de nordiske landene. Prisen er ikke endelig fastsatt, men foreløpig satt til (maksimalt) 5500 kroner (dobbeltram).

Mer detaljer og påmeldingsskjema finner du på nettsiden www.kulturlandskap.org. (under fanen «Årsmøter»). Har du ikke tilgang til internett, kan du ta kontakt med Stig Horsberg, Ole Edwardsens veg 19, 2614 Lillehammer, Norge, tlf. (+47) 996 14 716.



NORDISKA KULTUR-
LANDSKAPSFÖRBUNDET

Lommens navn har rødder i kulturlandskabet: "Lomme" er et svensk navn for planten *Capsella bursa-pastoris* som på dansk hedder Hyrdetaske (herdeväska); på norsk Gjetertaske. Ligesom hyrdens lomme, rummer Lommen forskelligt nyttigt. Snarere information og inspiration end knive, proviant og fløjter.

Det seje skind af svømmefuglen Lom har været brugt til fine hatte og (hyrde-)tasker. Det gør vi ikke, men naturen er stadig en kilde til fantasi og virkelyst. På godt og ondt.



Kyr på fjellbeite, Lom i Gudbrandsdalen, Norge. Foto Stig Horsberg

Bli medlem av Nordens eneste organisation med kulturlandskap som tema:

Nordisk Kulturlandskabsforbund

Nordisk Kulturlandskabsforbund är en ideel intresseorganisation som vill främja kontakt, information, kunskap och samverkan genom att erbjuda ett nätverk för nordiska institutioner, organisationer och personer verksamma inom kulturlandskapets alla aspekter.

NKF vill öka intresset för de nordiska ländernas kulturlandskap och främja ett aktivt bruk präglad av hänsyn till landskapets kultur- och naturhistoriska värden.

Detta skall ske genom en hållbar helhetssyn på landskapet omfattande såväl förvaltning och skydd som drift och lokalsamhällets utveckling präglad av allsidig kunskap. Landskapets värden skall förmedlas och det skall vara tillgängligt för allmänheten. Detta gör vi i första hand ved:

- Att arrangera årsmöten, aktuella seminarier och exkursioner
- Att ge ut förbundets organ *Lommen* och *Nordisk Bygd*
- Att driva en aktiv och aktuell hemsida på internet

Årsavgift: Enkeltmedlem: 250 DKK/300 SEK/300 NOK/30€
 Familj/student: Halv pris av enkeltmedlem (utan tidsskrifter)
 Institutioner: Dubbel pris av enkeltmedlemskap
 (inkluderer fem exemplar av alla publikationer)

Innmelding til kontaktpersonen i ditt land, se oversikt nedenfor.

NORGE

Stig Horsberg Giro 1503 60 28022
+47 99 61 47 16 Nordisk Kulturlandskapsforbund
shorsbe@online.no

DANMARK

Anna Bodil Hald Nordea 2310 0746 876 068
+45 21 42 23 30 Nordisk Kulturlandskapsforbund
annabodil.hald@gmail.com

FINLAND

Ulrica Cronström Danske Bank FI4380001870845295
+358 503257674 Nordiska Kulturlandskapsförbundet
ulrica.cronstrom@kolumbus.fi

SVERIGE

Anna Westman Giro 77 52 09-0
+46 70 276 37 65 Nordiska Kulturlandskapsförbundet
amc.westman@gmail.com

www.kulturlandskab.org

Facebook: Nordiska Kultur-Landskapsforbundet

LOMMEN 55, 2019

ISBN 978-82-691557-0-9